

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Studijní obor: sociologie

Ondřej Beránek

Diplomová práce:

„Sudety – sociologická studie“

Vedoucí práce: PhDr. Jana Duffková, CSc.

Rok podání práce: 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

16. 8. 2006 *Čestmír*

OBSAH

ÚVOD	4
Nové duchovní klima	5
Kulturní diskontinuita	7
Regionální identita obyvatel pohraničí	9
1. SUDETY	11
1.1 Sudety jako geografický pojem	11
1.2 Přírodně-hospodářský popis sudetských oblastí	12
1.2.1 „Bohaté“ Sudety	14
1.2.2 „Chudé“ Sudety	15
1.3 Spor o Sudety	16
1.4 Pohraničí uprostřed změn	20
1.5 Jaké jsou obecné trendy formující české pohraničí?	21
2. ČECHY – ZEMĚ DVOU NÁRODŮ?	23
2.1 Stýkání a potýkání po česku	23
2.2 Historické a kulturní vědomí obou národů	27
2.3 Faktory, které ovlivnily negativně vztah sudetských Němců k Československu	31
2.3.1 <i>Mírová konference v Paříži</i>	31
2.3.2 <i>Demonstrace 1919</i>	31
2.3.3 <i>Značný podíl pracujících v průmyslu orientovaném na export</i>	31
2.3.4 <i>Absence německého rozhlasu v Československu</i>	32
2.3.5 <i>Nízký podíl Němců ve státní správě</i>	33
2.3.6 <i>Zlepšení hospodářské situace v Německu</i>	33
2.4 Příspěvek k tématu <i>Böhmen – Čechy</i>	34
2.5 Dvojí interpretace dějin	36
3. OSÍDLOVÁNÍ ČESKÉHO POHRANIČÍ	38
3.1 Pohraničí v číslech, 1930 – 1952	40
3.2 Odsun německého obyvatelstva	41
3.3 Osídlování pohraničí slovanským živlem	43
3.4 Zdroje nového obyvatelstva	45
3.5 <i>Řízené osídlování pohraničí v letech 1954-1965</i>	49
4. SPOLEČENSKÝ ŽIVOT NOVOOSÍDLENCŮ	53
4.1 Příchod osídlenců a sociální poměry v pohraničí	53
4.2 Formování občanské společnosti v pohraničí	55
4.3 Ze života obcí Vysoká Pec a Rudné v Krušných horách	58

5. TYPOLOGIE SÍDELNÍCH JEDNOTEK V POHRANIČÍ	64
5.1 Úvod do problematiky - zemědělské osídlování pohraničí	64
5.2 Prověrky národních správců	65
5.3 Starousedlická vesnice	66
5.4 Novoosídlenecká vesnice	67
5.4.1 <i>Prostorové proměny novoosídlenecké vesnice</i>	73
5.5 Rekreaantské obce	76
5.6 Obce vysídlené	77
5.6.1 <i>Zaniklá sídla pohraničních okresů Ústeckého kraje</i>	78
6. ČESKÉ POHRANIČÍ	82
6.1 Kulturně-geografické členění pohraničí	82
6.2 Psychologické aspekty kategorie sousedství	84
6.3 Perifernost pohraničí očima statistiky	85
6.4 Quido Kastner: vnější a vnitřní pohraničí	86
6.4.1 <i>Vnější pohraničí</i>	87
6.4.2 <i>Vnitřní pohraničí</i>	89
7. ETNICKÁ SKLADBA OBYVATELSTVA POHRANIČÍ	91
7.1 Mezikulturní adaptační procesy	91
7.2 Národnostní složení obyvatel českého pohraničí	94
7.3 Romské etnikum	96
7.4 Postoj obyvatelstva česko-německého pohraničí k vybraným národnostním a etnickým skupinám	97
7.4.1 <i>Obráz Róma</i>	97
7.4.2 <i>Obráz Němce</i>	98
7.4.3 <i>Obráz Čecha</i>	98
8. KULTURNÍ KRAJINA – KRAJINA PRO ČLOVĚKA	101
8.1 Kulturní krajina jako evropských fenomén	103
8.2 Krajina „ekonomicky neefektivní“	104
8.3 Kdy a jak krajinu obnovovat? Které atributy je možné krajině vracet?	105
8.4 Diskontinuita v krajině	106
8.5 Diskontinuita jako kulturologický pojem	107
8.6 Diskontinuita: případ Sudety	107
8.7 Konec nostalgie?	110
8.8 Společnost, krajina, síť	110
9. ZACHOVÁNÍ HODNOT VENKOVA	112
9.1 Vymezení oblastí typické venkovské urbanistické struktury	112
9.2 Homo Chalupář – český fenomén	115
9.2.1 <i>Proč právě u nás?</i>	116
9.2.2 <i>Památková péče</i>	119
9.2.3 <i>Chalupářství v kapitalistické společnosti</i>	119

10. EUROREGIONY – LÉK NA ZÁCHRANU EVROPY?	121
10.1 Proces formování euroregionů a jejich současný význam	121
11. PŘÍLOHY	125
11.1 Seznam německojazyčných oblastí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku	125
11.2 Právní aspekty poválečného odsunu německého obyvatelstva (Benešovy dekrety)	126
11.3 Základní podmínky pro uchazeče – nové osídlence pohraničí (rok 1948)	132
11.4 Regionální rozvoj pohraničí České Republiky (SWOT-analýza)	132
11.5 Příkladní konflikt: Euroregion Odra	134
11.4.1 Internetová diskuse o projektu Euroregion Odra/Oder	136
11.6 Srovnání osídlovací akce v Československu a Polsku (PLR)	139
11.6.1 Etnické složení zemí zachodních před druhou světovou válkou	140
11.6.2 Odsun německého obyvatelstva	141
11.6.3 Nové obyvatelstvo	141
11.6.4 Kolonizační zdroje	143
11.6.5 Shrnutí	144
ZÁVĚR	150
LITERATURA	153

POUČENÍ

1. Propustka opravňuje ke vstupu jen do prostoru uvedeného na přední straně, a to až po předchozím projednání s příslušným útvarem Pohraniční stráže.
2. Propustka je platná jen tehdy, je-li současně předložen i průkaz totožnosti uvedený na přední straně.
3. Propustka opravňuje ke vstupu do hraničního pásma od 1. dubna do 30. září v době od 4.00 do 20.00 hodin a od 1. října do 31. března v době od 7.00 do 17.00 hodin. Zvláštní oprávnění (např. zdržovat se mimo tuto dobu, fotografovat nebo filmovat, provádět zeměměřičské práce, náčrty krajiny, mapování) v hraničním pásmu musí být v propustce výslovně uvedeno.
4. Vyžadují-li to důležité zájmy ochrany státních hranic, může stráž stanovit v nezbytném rozsahu a na nezbytně nutnou dobu zejména přechodné omezení vstupu a provádění prací v určitém pásmu.
5. V hraničním pásmu je zakázáno navazovat jakýkoliv styk s územím sousedního státu.
6. Po skončení platnosti, nebo pomine-li důvod jejího vydání, musí být propustka do 7 dnů vrácena orgánu, který ji vydal, nebo požádáno o její obnovu, vždy na dobu nejdéle jednoho roku.
7. Samovolné provádění změn v propustce a jakékoliv její zneužití je trestné podle zákona.
8. Ztrátu propustky musí držitel ihned ohlásit orgánu, který ji vydal.
9. Propustka vydaná na delší dobu pro pracovní (služební) cesty musí být, když její držitel cestu nekoná, bezpečně uložena u zaměstnavatele (organizace).

ÚVOD :
SOUČASNÉ PROBLÉMY ŽIVOTA V
POHRANIČÍ

se ukazuje, že kladný vztah občanů ke svému okolí je nutnou podmínkou celkové revitalizace jakéhokoliv regionu, tedy i pohraničí.

Nové duchovní klima

Lidé v pohraničí se ocitli tváří v tvář nové realitě, na kterou nebyli a nejsou dodnes dostatečně připraveni. Komunistický režim jim vtloukal po celý jejich život do hlavy, že je jejich úkolem „znovuposlovanštění“ získaných oblastí. Osídlenci byli privilegováni, vybraní lidem – dostávali zvláštní příspěvky, psalo se o nich v novinách. Stáli na stráži republiky. Po celou dobu vlády komunismu byla pohraničí věnována zvýšená pozornost. Docházelo ke stále novým vlnám osidlování, navyšovala se výroba, zvyšovaly se platy. To vše jen proto, aby se udrželo zdejší osídlení tzv. *západní výspy kapitalismu*. Tomuto úkolu se mnozí z nich upřímně oddali, zanechali ve svých původních domovech vše a šli budovat pohraničí. Myšlenka výstavby těchto nových oblastí je po určitou dobu naplňovala a zřejmě jim i pomáhala nevidět nebo nevnímat tehdejší brutalitu doby. Jejich dnešní pocity ve světle neutěšeného stavu českého pohraničí nejlépe vystihují slova jako nedocenění, zneuznání, zrada a zklamání. Především mladá generace, nezátížená balastem komunistické propagandy, si uvědomuje mnohem silněji problémy svého domova. Spor o Sudety v otázce jejich revitalizace a kulturní obrody se tak může jevit jako mezigenerační konflikt.²

Po roce 1989 se podpora pohraničí rozplynula jako pára. Vše se podřídilo novému tržnímu principu, který mnozí nechápou dodnes. S rozpadem ideologické dezinterpretace minulosti a třídního výkladu dějin se osídlenci ocitli uprostřed diskuse, která se bolestivě dotýká jejich příchodu do Sudet, jejich právního zakotvení v pohraničí a všech jejich dosavadních životních hodnot. Stát nad nimi přestal držet ochrannou ruku. Lidé, kteří odsun a osidlování zažili, však o těchto věcech mluvit nechtějí. Není to téma, které by přispívalo zdravému ovzduší v obci. Je zde příliš nezahojených ran, křivd na obou stranách a obava z otvírání Pandořiny skříňky.³

² Nová generace se už neocitla v morálním patu svědomí. Vysílá tak do zahraničí pozitivní signály, že si uvědomuje pochybení v péči o kulturní dědictví a snaží se přispět k jeho obnově.

³ Morální situace českých novoosídlenců se zdá být v porovnání s našimi severními sousedy horší. Poláci nejenom že své domovy na západní Ukrajině opustit museli (bez náhrady), ale celkový tragický osud polského lidu v období Druhé světové války jim umožňuje v morální rovině lépe ospravedlnit vyhnání více než sedmi milionů občanů německé národnosti ze svého nového území. Jakéhokoliv snahy o odškodnění či restituce z německé strany jsou obvykle ostře odsouzeny. Větší diskuse probíhá kolem polsko-ukrajinské minulosti, zatížené krvavými excesy na obou stranách.

Občanské sdružení Antikomplex Vás zve na dokumentární fotografickou výstavu

Zmizelé Sudety **Je kulturní krajina pamětí společnosti?**

Prohlédněte s námi skrze minulost do budoucnosti naší krajiny.

Od 4. 12. 2002 ve výstavních prostorách Novoměstské radnice v Praze.

Více informací na www.ceske-hory.cz/mlsicek/zmizelasudety

Vstupenka na vlastivědnou výstavu o zaniklé kultuře Sudet. Zdroj: archiv autora

Přesto tito lidé jsou nuceni respektovat návštěvy bývalých německých krajanů, financování oprav památek a tím potažmo obnovy předválečného ducha Sudet z kapes svých „nepřátel“, kritické diskuse na téma odsun, vyhnání, nedostatečné památkové péče atd. Musí se smířit s expanzí německých firem do jejich kraje a mnohdy i s německými nadřizenými.

Původní novoosídlenci se proto cítí zneuznaní ve své práci na poslovanštění Sudet.⁴ Celá jejich aktivita vedla k tomu, aby slovo Sudety zmizelo ze slovníků, aby ho již nikdy nebylo třeba. Dnes se ale Sudety opět akcentují, jejich připomínání se stává dle mnohých módním a tendenčním. Tito lidé patří k největším odpůrcům debat o změně pohledu na česko-německé soužití a cítí se znovu ohroženi. Vzájemná přeshraniční nedůvěra tak podkopává celospolečenskou užitečnost mnoha občanských sdružení, která se snaží mluvit s jejich předchůdci a objevovat v jejich paměti nové a cenné informace nejenom pro nás.

⁴ Generace vyrůstající po roce 1989 pociťuje pouze velmi slabou slovanskou vzájemnost. Odklon od našich „slovanských bratrů“ začal už záhy po sametové revoluci a byl dovršen rozpadem Československa. Návrat Česka do západoevropského geopolitického prostoru je podložen i celkovou společenskou orientací směrem na západ, viz struktura zpráv v českých masmédiích, nejčastější zahraniční cesty atd. Tato skutečnost nám ukazuje, že kolektivní historická paměť přechází na další generace v transformované podobě i v případě tzv. generační mezery. Rok 1945 a 1992 zřetelně ukázal, jaké priority česká společnost zastává. Zatímco v prvním případě dala najevo, že bez Sudet není možná existence svobodného českého národa, v případě druhém se lehko smířila se ztrátou Slovenska a nepřímo tím také vyjádřila svůj přezíravý postoj ke svému východnímu sousedovi. [„Czecho-Słowiackie Wybory“, In *Gazeta Wyborcza*, 1. června 2006].

Kulturní diskontinuita

V české společnosti převládá v pohraničí tendence nezabývat se předválečnými událostmi. S tím je spojeno vytěsnění kultury, tradic a zkušeností pocházejících z tohoto období, takže historickým bodem nula je zakončení války a příchod nového obyvatelstva do Sudet.⁵ Diskuse o sporných bodech minulosti se setkává se zvýšeným zájmem médií a jakýkoliv zájem o studium dědictví Sudet je obvykle přijímán s nepochopením. Přesto takové práce přitahují mnoho čtenářů a v posledních letech se staly téměř bestsellery. Vlna *regionalismu* se rozjela na plné obrátky – lidé objevují domy, okolo kterých celý život chodili, ale nic o nich nevěděli.⁶ Německé topografické názvy sice vyvolávají pošklebky, ale fascinují. Dá se říci, že každý objev či regionální práce, které se dostanou do stádia uveřejnění a přinášejí informace o dějinách a zvláštностech regionu, jsou brzy mezi obyvateli

Zaniklá obec Milau/Milov u Kašperských Hor.

Zdroj: archiv autora

známy. Badatelé na poli obnovy tradic mají stále co objevovat. Obnova přhraničních regionů vyžaduje od jejich obyvatel mimo jiné vyrovnání se se zdejší historickou realitou. Dnes víme, že tento proces jde velmi pomalu. Na pohraničním venkově působí kromě obecně platných příčin rozpadu venkovských komunit také *sudetský syndrom* – duchovní

diskontinuita zapříčiňující nemožnost či váhavost navázat na tradice. Tíha dějin se projevuje celkovým odklonem politickým představitelů a státních organizací od reflexe společné historie. Pan Petr Pithart, 1. místopředseda Senátu PČR, vyjádřil tuto skutečnost na slavnostním otevření výstavy *Zmizelé Sudety* ve Vratislavi (Wrocław) slovy: „Jako kdyby však noví obyvatelé dlouho nevěděli zda a kam jít po té cestě, jak obdělat pole, posekat louku, očesat jablka. Jako kdyby neuměli či nemohli navázat na výsledky práce těch, kteří tam žili před nimi. Anebo jako kdyby měli nějaké zábrany, snad i cosi jako stud: svázané

⁵ Typickým příkladem zde může být oslava 60. výročí městské hromadné dopravy (MPK) ve Vratislavi, přičemž o existenci předválečného dopravního systému nebyla vůbec řeč.

⁶ Jako příkladem “pěstěného” nezájmu o kulturní dědictví Sudet může sloužit výpověď paní Holé z Flusštejnu: „No tak jsme šly kolem těch baráků a teď ona to popisovala, na mě mluvila skoro latinsky a teď já si říkám, že je to fakt – do té doby kolem toho člověk chodil jakoby kolem ničeho. Ale vopravdu to jsou někdy úplný zámečky.“ [cit. Spalová, B. 2003, „Když to půjde, já se vocaď nehnu“ In *Regionální identita obyvatel v pohraničí*, str. 73]

ruce i nohy.“ [cit. textu projevu na vernisáži výstavy Zmizelé Sudety, Vratislav, dne 26.října 2005]

Snaha uzavřít za sebou bránu dějin se zhmotňuje v charakteru všech kulturních artefaktů, ať už se jedná o akcent na vývoj a inovaci zaměřený na budoucnost či o architektonické a urbanistické trendy bez dialogu s regionálním stavebním odkazem. Výsledkem je pak mnohvrstevnatý urbanistický efekt, přičemž jednotlivé stupně jsou mezi sebou zřetelně odděleny či se dokonce negují. Výsledkem je pak všeobjímající disharmonie architektury, nemluvě o zasazení člověka do takového prostoru jako bytosti se svébytnými potřebami. V Sudetech je možné identifikovat minimálně tři ostré zlomy: předválečná německá zástavba – socialistický realismus (*Stalinbau*) – porevoluční prefabrikovaná výstavba.

Nezvládnutá a nezpracovaná minulost regionů nese s sebou ten rys, že každá snaha o obnovu jakékoliv památky či tradice po původních obyvatelích se musí prosazovat přes odpor místních. Pokud se dnes daří na některých místech současné populaci vstřebat „nevlastní kulturní paměť“, je to větší měrou zásluha starousedlíků a překvapivě rekreantů, kteří tyto aktivity obvykle velmi vítají a podporují.

Jaké by měly být podniknuty kroky k postupnému překonávání kulturní propasti, která odděluje současné Sudety od těch před šedesáti lety? Jak před lety řekl ve svém projevu v Karolinu profesor Kurt Biedenkopf. Jeho východiskem byla Popperova teze, že není pouze jedna pravda v dějinách. Těch je víc a mezi nimi jsou, jak Biedenkopf řekl, „též pravdy národní, vyplývající z rozdílných historických zkušeností. Tyto pravdy ovšem nejsou vždy slučitelné a usilovat o jedinou není reálné a v názorové pluralitě ani žádoucí. Jen by se tyto pravdy neměly formulovat konfrontačně a v případě nesouhlasu měli bychom se snažit toho druhého pochopit.“⁷ Znamená to, že jsme, řečeno s Habermasem, odsouzeni k dialogu, jehož vyhasnutí by znamenalo naší prohru. Základní předpoklad pro zdravé vypořádání se s minulostí je sebevědomý přístup k vlastní kultuře a zároveň empatie a respekt vůči kulturním podnětům cizích kulturních sfér. Nutná je smířlivá komunikace s bývalými obyvateli, kteří již za své hříchy zaplatili opravdu vysokou daň, vůle po poznávání vlastního kraje a také vědomí vlastní nezpochybnitelné existence v pohraničí.

⁷ Cit. z <http://www.bruntal.net/view.php?cislocclanku=2005112401>, 6. června 2006.

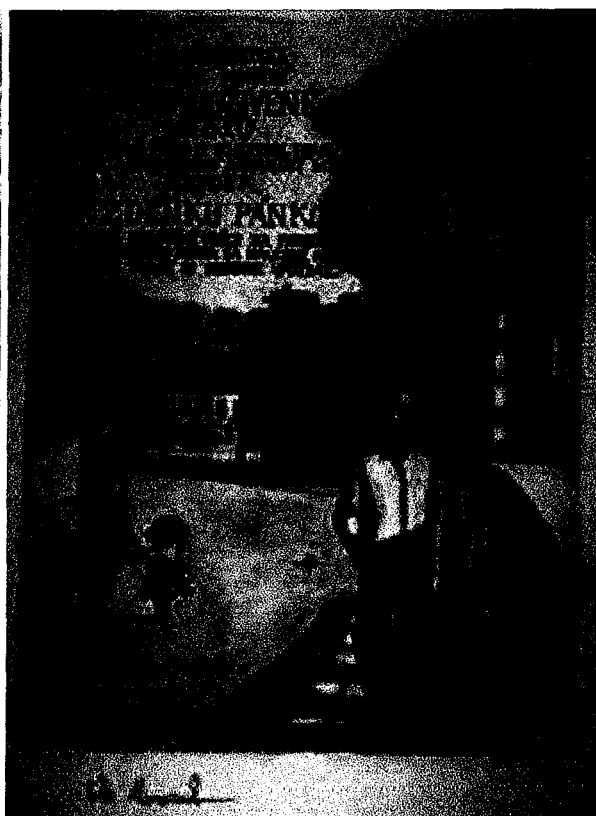
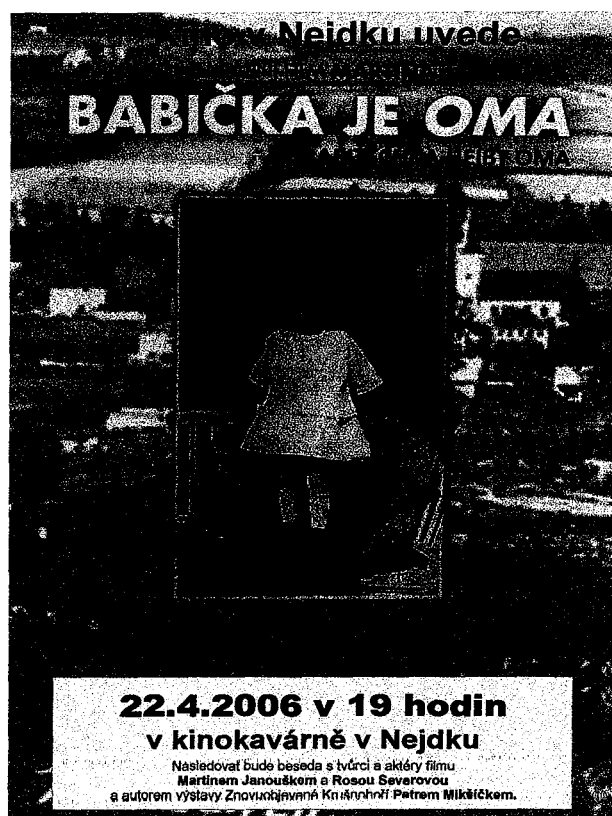
Regionální identita obyvatel v pohraničí

Proces srůstání obyvatel se svým novým domovem jde ruku v ruce s proměnou vlastní regionální identity. Z dosavadních výzkumů není podložen vznik nové „sudetské identity“, která by šla napříč regiony a byla by schopna propojit „Opavu s Chebem“. Každopádně lokálně-regionální zakořenění obyvatel v českém pohraničí je dnes opravdu velmi silné. Pohraničí sice trpí zvýšenou fluktuací obyvatel a tím i jistým regionálním neusazením, na druhou stranu je třeba zdůraznit, že tato výměna obyvatel probíhá především v rámci pohraničí!

V České Republice, stejně tak jako v celé střední Evropě, vzrůstá v současnosti význam spojení člověk-region. Institucionálně je tento trend zakotven např. v širší možnosti výběru vlastní národnosti (např. slezská)⁸ a ve větší pravomoci krajů. Zajímavý je trend tzv. přeshraničních regionálních identit, které jsou ponejvíce produktem společné lokální kultury a historie a které mají oporu v instituci euroregionů. Dokladem takto prožívaného transnacionálního cítění může být výzkumný hloubkový rozhovor s Eliškou Kolářovou z Hájova: „Žiji tady v tomhle městě od narození a to sem hrozně ráda. Strašně si vážím toho, že jsem taky mohla dělat to, co považuji za smysluplný. ...(práce) nesmírně rozšířila horizont, že prostě pro mě je teďka už tenhle region, jako naprosto přirozeně zahrnuje i to Německo, i Polsko.“⁹

⁸ Myšleno tzv. Opavské Slezsko. Také v Polsku dochází k popularizaci slezské identity, která má oporu v dlouhé tradici na Horním Slezsku (od Opolí až po Bielsko-Biala). Současným fenoménem je nová identita dolnoslezská, tj. regionu kompletně dosídleného po r. 1945: dokladem jsou toho nálepky *Jestem dolnoślązkiem* se znakem černé orlice, které se objevují na stále větším počtu automobilů. Také přeshraniční forma spolupráce obou částí Slezska na různých úrovních nám dává na vědomou, že pocit „čehosi společného“ je zde na vzestupu – mezi wrocławskou a opavskou univerzitou probíhá čilá výměna studentů, partnerským městem Bruntálu je Opolí, v případě Opavy pak Ratiboř.

⁹ Cit. Spalová, B. 2003, „Když to půjde, já se vocaď nehnu“ In *Regionální identita obyvatel v pohraničí*, str. 65.

Příklady občanských aktivit z pohraničí: v prvním případě se jedná o reflexi česko-německých vztahů v podobě dokumentárního filmu o osudech sudetské Němky z Krušnohoří, v druhém pak o udělení ceny Znovuoživené místo Zdeňku Pánkovi sdružením Antikomplex za příkladnou péči o (ne)vlastní minulost města Nejde. Obrázek krásně namalovala Andrea Popprová.

Zdroj: archiv sdružení Antikomplex

1.

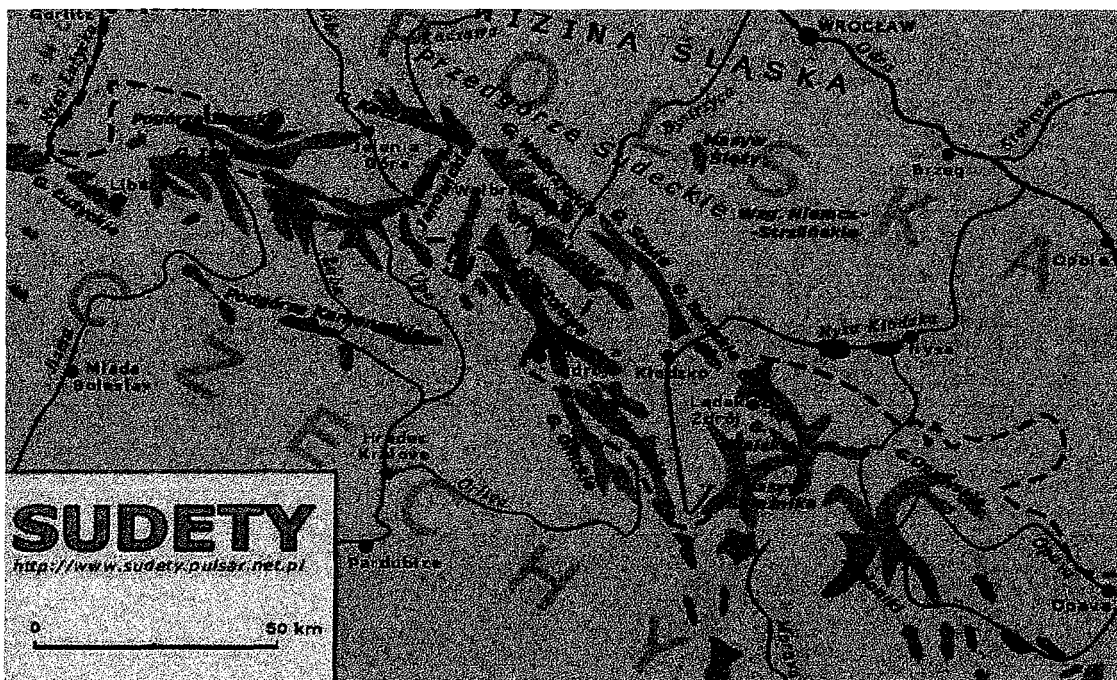
SUDETY

1.1 Sudety jako geografický pojem

Než začneme užívat pojmu Sudety pro antropo-ekologické výklady, je třeba objasnit genezi tohoto termínu a jeho socio-politické konotace.¹⁰

Sudety jako historickogeografický termín prodělal značný vývoj. Nejprve ho bylo užíváno od konce 19. a na poč. 20. století pro označení horské soustavy na dnešním česko-polském pomezí (po obou stranách hranice). Sudetská horská soustava kopíruje celou hranici mezi Čechami a Dolním Slezskem, na západě je ohraničena Nisou Lužickou, na východě se táhne až k Opavě. V geografii se užívá pojmu Sudety v tomto smyslu dodnes.

Oronymum Sudety se v období po 1. světové válce stává nakrátko i termínem politicko-správním. Tehdy, na přelomu let 1918/1919 v napjatém ovzduší separatistických snah německých obyvatel pohraničí českých zemí, byl výraz *Sudetenland* použit pro označení rozsáhlého a etnicky převážně německého pohraničního území severní Moravy a opavského Slezska. Toto teritorium zahrnovalo celou oblast od Odry v Moravské Ostravě až po Orlické hory včetně. Od tohoto bodu jsme svědky postupného ústupu geografického rozměru slova Sudety a jeho následného zpolitizování v česko-německém národnostním sporu.

Sudetská horská soustava. Zdroj: www.sudety.pulsar.net.pl, 10.8.2006

Územního rozšíření dosáhly Sudety ve 30. letech a v první polovině 40. let 20. století, kdy se o propagaci tohoto pojmu zasloužila henleinovská a nacistická propaganda, která potřebovala

¹⁰ Emocionální zatížení pojmu Sudety je v českém jazyce přítomné dodnes, na rozdíl od jazyka polského, kde se užívá pojmu Sudety pouze v geografickém smyslu. Rozdíl je zřejmý při přejezdu státní hranice do Polska přes Harrachov, kde první hotel na polské straně nese hrdě název *Sudety*.

spojit české Němce do jednoho „národního“ houfu. Sudetenland označoval celé pohraniční území dnešní České Republiky s výjimkou Náchodska. Po Mnichovu se stává dokonce skutečným správním termínem a v nacistické terminologii bývá střídán s pojmem *Sudetengau*.¹¹

Geograficky a také kulturně byly okupované oblasti naprosto nesourodé, jejich společným rysem byla pouze jejich perifernost, převažující hornatý charakter a zdejší užívaný jazyk, který vykazoval podstatné regionální odlišnosti. Tyto oblasti měly a dodnes mají pro republiku strategický, ekonomický a vojenský význam první kategorie. Nová hranice po r. 1938 neměla v rozhodující části naprosto žádný historický podklad a nikdy v této či obdobné podobě dříve neexistovala, s výjimkou Hlučínska, Těšínska, Valticka a Vitorazska. Při vytyčování hranic nebyly dodrženy ani žádné principy geografické, ekonomické a nakonec ani princip národnosti, který byl prezentován jako rozhodující. Vše bylo podřízeno hlavnímu záměru nacistického imperialismu: expanzi.

Celková délka župy činila 435 km a její průměrná šířka dosahovala jen 51 km. Podle politického stavu se od roku 1939 Sudety (Sudetenland), spravované tzv. říšským místodržitelem v Liberci, dělily na tři obvody s centry v Karlových Varech (později v Chebu), v Ústí nad Labem a v Opavě.¹² Každý obvod se dále dělil na tzv. *landráty* [Zich, Houžvička, Jeřábek, Kastner 1996: 28]. Ostatní zabrané pohraničí českých zemí, tj. Šumava, Novohradské hory, jihozápadní a jižní Morava náleželo ve správním ohledu pod Bavorsko (Řezno) a Horní (Linec) a Dolní Rakousko (Vídeň).

1.2 Přírodně-hospodářský popis sudetských oblastí

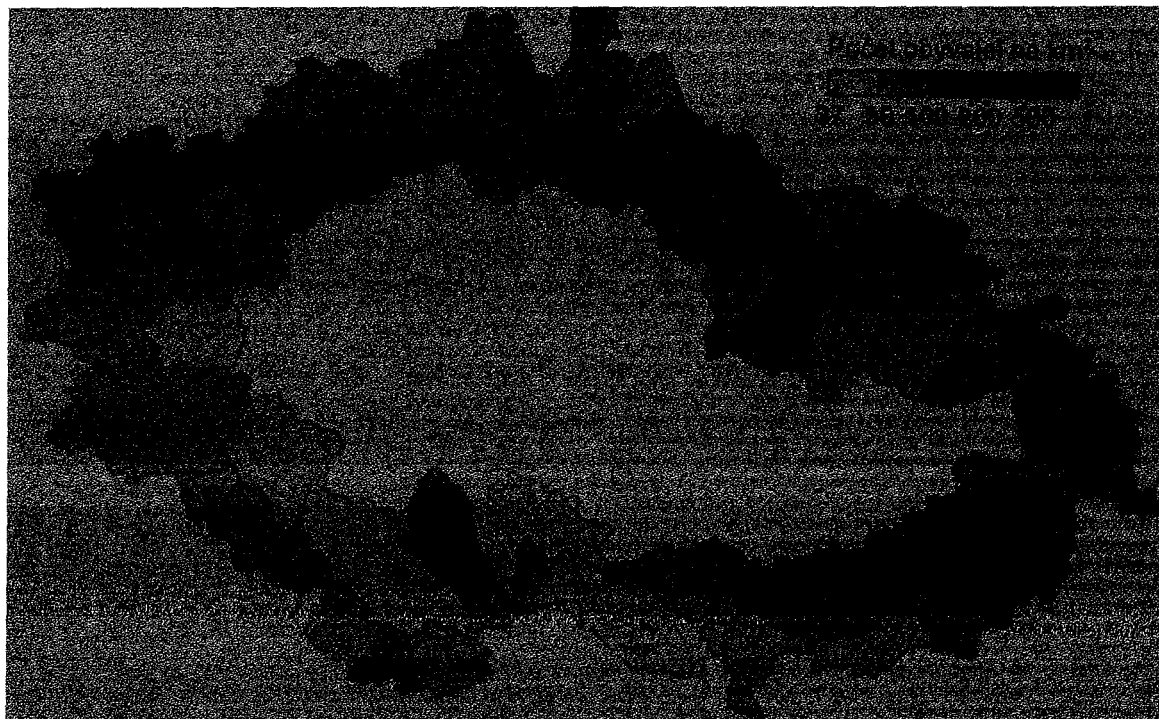
České pohraničí lze charakterizovat obecně jako oblast s vyšší nadmořskou výškou, drsnějším horským klimatem, velkým procentem zalesněné plochy, která v průběhu staletí střídavě ustupovala, aby posléze záměrným pěstováním či samovolně, sukcesí, opět převládala.¹³ Vyznačuje se velmi nízkým zastoupením orné půdy, která má rentabilní výnosnost, i současnou malou hustotou trvale usazeného obyvatelstva. Průmyslová výroba se zde v minulosti vyskytovala především ve formě sklářství, papírenství, textilního průmyslu a hornictví. Zemědělství se zde také uchytilo, ač byly výnosy negativně ovlivňovány nepříznivou klimatickou situací a rolnictví bylo často vytlačováno nenáročným pastevectvím. Tyto nedostatky však vyrovnávala ohromná píle a zkušenosti zdejších lidí, kteří se zemí „bojovali o každý brambor“. Výdělek také zajišťovalo

¹¹ *Sudetengau*, česky Říšská župa Sudety, se kryla s předválečným pojmem Sudetenland, ale už bez německy mluvících oblastí na hranici s Bavorskem a Rakouskem.

¹² Opava měla do r. 1928 status slezského zemského hlavního města.

¹³ Velkým zlomem byl například demografický propad během třicetileté války, která způsobila podstatné vylidnění českých zemí spolu s příhraničními hvozdy, což mělo za následek znovuzalesnění těchto regionů.

lesnictví, služby a obchod. Dnes na tuto prvovýrobu navazuje většinou zpracovatelský průmysl: chemičky, tukové závody, strojírenství, zpracování surovin, výroba energie. Vedle těchto odvětví doznala mezi lidmi velké oblíbenosti domácí výroba, kterou si přivydělávaly zprvu v zimních měsících ženy a později v době útlumu hornictví i zbylí členové domácnosti.

Hustota zalidnění v pohraničních oblastech v současnosti. Zdroj: Jeřábek 2004, str. 69

Otázka zásobování potravinami v těchto horských oblastech byla vždy zásadním předpokladem zdejšího života. Jednalo se totiž o nesoběstačné oblasti - místní lidé v dobách bídy a nouze museli často podnikat dlouhé cesty do podhorských oblastí na české či německo-rakouské straně, aby vyměnili vyrobené předměty či mince za potraviny.

Další oblastí, která spadá do celku pohraničí, jsou podhorské nížiny nebo pahorkatiny, kde dominuje zemědělská produkce. Četné vodní toky odnepaměti zajišťovaly dopravu materiálu a osob. Podél těchto toků také přicházeli do hor kolonisté, hledající drahé kovy. Zde jsou též položena větší města a správní centra oblastí. Území při vodních tocích a v nížinách jsou zemědělským zázemím pro vesnice ve vyšších nadmořských oblastech. V Podkrušnohoří ztratilo podobné území svoji funkci, neboť vznikem palivoenergetické základny, Severočeského hnědouhelného revíru, došlo k destrukci krajiny, která byla dříve charakterizována jako nejúrodnější část českého království.¹⁴ Celkově je možné říci, že v období předcházejícím

¹⁴ Zde jsou dojmy anglického cestovatele Charlese Seasideho, který v roce 1820 navštívil Čechy: „Silnice z Teplic do Karlových Varů vede bez přerušení rozsáhlými obilnými lány v délce 40 mil. Je to nejbohatší a nejúrodnější část tohoto království. Venkované jsou většinou zámožní. Několik vévodů, knížat a řada hrabat zde tráví léto na svých

budování „rozvinutých částí republiky“ představovalo pohraničí zemědělsky velmi využívanou oblast s průmyslovými závody v podhůří.

Fotodvojice zachycuje státní silnici od Vejprtu směrem na Klínovec. Oba snímky zachycují abnormální sněhové závěje přesně po 100 letech. Zatímco dnes se o sních postará technika a auta mají zpoždění maximálně 2 hodiny, dříve tento úsek a nejen ten musel dny odklízet každý, kdo měl doma lopatu z blízké obce Háje. Zdroj: www.zmizelesudety.cz

1.2.1 „Bohaté“ Sudety

Oblast Sudet můžeme dělit na severní a jižní část, přičemž severní část naší hranice se kryje se správním označením z let 1938-1945 *Sudetská župa* (Sudetengau) nebo je možné ji jinak nazvat také termínem *bohaté Sudety*. [Perlín 1999: 87-104] Vyznačovala se homogenními hospodářskými a kulturními podmínkami, byla hustě osídlena a dokonce převyšovala hustotu osídlení vnitřních částí republiky.¹⁵ Vesnice, které byly položeny ve vyšších nadmořských výškách, žila z cestovního ruchu, domácí výroby, sklářství a lesnictví. Přesto se i zde od konce 19. století začal projevovat úbytek obyvatelstva, neboť tato sídla byla napojena na sídelní centra v podhůří, které potřebovaly pracovní síly pro rozvíjející se průmysl.

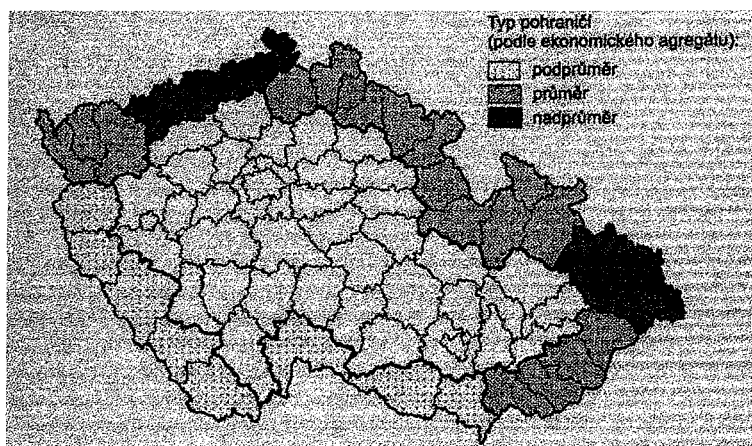
S příchodem nového obyvatelstva a nové ideologie „přestavby“ došlo k postupnému nárůstu ohrožení přírodního bohatství okolních hor i samotných obyvatel. Nekontrolovatelná moc se chovala stejně jako všichni jiní kolonizátoři – zaměřila se bez jakéhokoliv vztahu a citu k zemi na to, aby vyexploatovala všechno nerostné a jiné bohatství, které následně převážela domů či do jiných „sprátelených“ zemí, především ale do SSSR. Bohužel se jí to dařilo příliš dlouho. Lidem naslibovala tato moc „hory doly“ – zlepšení životní úrovně, nové byty. Avšak nové odcizené obyvatelstvo nemohlo představovat zpětnou funkční vazbu pro přirozené využívání zdejšího bohatství, společnosti a kultury. Také z těchto důvodů došlo v Podkrušnohoří k divokému „rabování“ hnědého uhlí, jakoby ani nebylo naše a každou chvíli nám mohlo být sebráno. Jakoby

zámcích a venkovských sídlech, z nichž mnohá se vyrovnají, pokud je nepředčí, nejkrásnějším venkovským sídlům v Anglii.“ [cit. Hlavačka 1996: 124 - 125]

¹⁵ Nej hustěji obydleným územím ČSR bylo Ašsko [Kastner 1999].

se ho tato moc chtěla rychle zmocnit a utéct. Problémy z toho vzniklé ale přetrvávají – díry tu zejí stále a to v našem státě! Nikoho jiného jsme o tamní krásu nepřipravili, pouze sami sebe.

Jen ona moc zmizela, nevydržela to. Stejně to dopadlo v oblasti Českolipska, kde zůstalo po „vykrádání“ uranu v zemi neuvěřitelné množství koncentrované kyseliny sírové v podzemí. Vandalové stačili nakrást co chtěli a spoušť, která zde po nich zůstala, je našim velmi nepříjemným dědictvím. My se dnes jen můžeme ptát, jak asi

Ekonomickogeografická typologie českého pohraničí.

Zdroj: Jeřábek 2004, str. 144

tato země vzpomíná na své první české obyvatele, kteří po ní chodili. Odpověď by asi nebyla lichotivá. Za své bohatství musela tato země zaplatit opravdu vysokou daň, ostatně jako každý jiný, který musel žít, dobrovolně či ne, pod vládou srpů a kladiva.

1.2.2 „Chudé“ Sudety

Oblasti našeho jižního pohraničí charakterizuje především mnohem menší důraz na těžký průmysl. Lidé se zde v minulosti živili zemědělstvím, pastevectvím a jako v celých Sudetech drobnou výrobou, pokud neodcházeli za prací do Rakouska. Zdejší území obývané českými Němci je podstatně menší než na severu, bylo kolonizováno poměrně pozdě až v průběhu 18. a 19. věku a nebylo zde zázemí větších měst. Lidé žili méně politickým a společenským životem, byli často odříznuti od informací, věnovali se víceméně svému živobytí a zdejší styl života byl pouze pramálo ovlivněn modernitou průmyslové revoluce.

Život na vesnici v Pošumaví.

Horské oblasti zde byly rozsáhlé a neprobádané. Šumava a Český les představovaly svojí rozlohou a divokostí jakýsi ztracený svět, kam se pokrok všeho druhu a politické změny dostávaly ve svých projevech nejpozději. Lidé žili tradičně, ne nepodobně životu v minulých století až téměř do moderního věku. Region jižní Moravy se vyznačoval odlišným klimatem. Až sem zasahující Panonská nížina je nejteplejší oblastí českého státu a proto se zde rozvinulo zemědělství zcela odlišného charakteru než v podhorských částech Šumavy. Úrodná země plodila nejlepší obilí, zeleninu a ovoce. Těmto oblastem mohly zemědělsky konkurovat pouze úrodné pánve okolo Slavonic, Českých Budějovic a Jindřichova Hradce. Výraznou úlohu v kulturním vývoji jižních Čech sehrál šlechtický rod Rožmberků, který vybudoval velmi rozsáhlé panství s dobře vedeným hospodářstvím a to po obou stranách hranice.

Právě tento rod vtiskl jižním Čechám nezaměnitelný kolorit a atmosféru, je autorem zdejšího krajobrazu, charakteru lesů a zemědělství, stejně jako přirozeného konservatismu a regionálního zakořenění obyvatel. Ve vyšších nadmořských výškách fungovaly sklářské hutě, sušila se rašelina na palivo, malovaly se obrázky na sklo, pracovalo se v lese a byla zde též hojně zastoupena domácí výroba. Dřevařský průmysl byl propojen s většími městy sítí vodních kanálů, po kterých se plavilo vytěžené dřevo. Zemská hranice byla velmi nezřetelná, lidé chodili do sousedních zemí za prací, za

Termín Sudety se v minulosti užíval pro označení několika různých oblastí. Zdroj: Kastner 1999

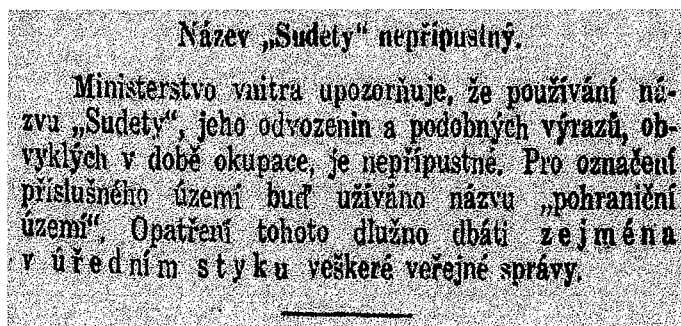
kulturou i vzděláním. Na Vysočině měla zase velký význam horácká Jihlava, bohaté kulturní město mluvící německy, kde se usadili již ve středověku zámožní obchodníci a horníci profitující z tamních bohatých stříbrných dolů.

1.3 Spor o Sudety

Po osvobození ČSR spojeneckými armádami r. 1945 slovo Sudety z českého kulturního prostředí téměř vymizelo a dokonce získalo u českého obyvatelstva značně pejorativní nádech. Slovo Sudety či německy Sudetenland, symbolizující potupu českého národa a hybridizaci

historických českých zemí, mělo být zapomenuto. Naproti tomu se stále objevuje ve slovníku sudetoněmeckých krajanských spolků, které jím označují celé pohraničí České republiky (vyjma hranice se Slovenskem), dříve převážně německé, což způsobuje emocionální bariéru v případných diskusích. Nepřerušené je používání tohoto pojmu v Polsku, ale pouze jen jako oronymum.

Slovní spojení sudetský Němec nemělo zprvu negativní vyznění. Ke změně došlo až kvůli výraznému protěžování v době nástupu nacionalistických trendů a hlavně ve válečném období.

Zdroj: Úřední List ČSR ze dne 24. 5. 1945

Zásadním stanovisku ze 7.června 1942 prezident Edvard Beneš. Toto prohlášení nekompromisně odsoudilo jakékoliv používání názvů, ve kterém by byl obsažen kořen slova *-sudet-*. Zdá se, že právě zde je „zakopán pes“, proč ještě dnes naši starší občané nemohou toto slovo vyslovit a používat ho jako prosté významové označení. Dnes je slovo „sudetský“ používáno častěji, o jeho vyznění se ale stále vedou spory.

V důsledku společenských změn po roce 1989 se otevřela diskuse o smyslu a obsahu těchto pojmů. Je zřejmé, že slova s kořenem *-sudet-*, která jsou v českém kulturním prostředí mimořádně emocionálně nabitá, jsou produktem minulého století. Otázkou zůstává, zda se slovo Sudety udrží dále v našem slovníku či bude navždy zapomenuto v propadlišti dějin, jako se tak stalo u mnohých jiných pojmů, termínů a slov. V diskusi o smysluplnost slova Sudety v současnosti se vytříbily postupně tři názorové proudy:

Věcně kritický

Tento názor je zastoupen například pracovníky Sociologického Ústavu AV ČR¹⁶, kteří označení Sudety vztahující se na celé české pohraničí s dříve německým (ale i českým) obyvatelstvem, chápají jako historicky a logicky nesprávné. Termín Sudety odkazující dlouhodobě pouze k určitému geografickému místu, tj. k Sudetské horské soustavě, nemůže být samovolně

¹⁶ Výzkumný tým Ústí nad Labem [Zich, Houžvička, Jeřábek, Kastner 1996: 29].

Slavonicko: Pan Rohr Lang vede dobytek na pastvu. Zdroj: archiv autora

Snahy o uznání a reinterpretaci Sudet

Již několik let se snaží některá hnutí, např. *Antikomplex*,¹⁹ ve svých projektech o dialog s minulostí a odkazem fenoménu nazývaném Sudety. Ve svých snahách se nezaměřuje pouze na materiální obnovu českého pohraničí a zdejší kultury, ale snaží se vyvolat v české společnosti dialog o kulturním odkazu českých Němců a o česko-německém soužití celkově. Projekty jako *Zmizelé Sudety*,²⁰ *Kdopak to žil v naší zemi* či *Příběhy ze Sudet* zaznamenávají nejen v pohraničí velký ohlas (ne vždy pozitivní), což bylo oceněno také tím, že sdružení Antikomplex obdrželo za svou činnost v roce 2005 prestižní cenu Georg Dehio-Kulturpreis.

Antikomplex, tvořený převážně mladými lidmi, se snaží skrze společenskou sebereflexi a dialog překonat věčný stín Sudet ležící na naší společnosti, přičemž diskuse pro něj nekončí na státní hranici, ale pokračuje volně dále k našim sousedům, ještě donedávna od nás oddělených ostnatým drátem.

¹⁹ *Antikomplex* je občanské sdružení založené v roce 1998 skupinou studentů s cílem poukazovat na problémy xenofobie v české společnosti a rozvíjet dialog s našimi sousedy – především Němci a Rakušany.

²⁰ Putující výstava *Zmizelé Sudety* se dočkala již třech jazykových verzí – po první české a poté německé se zrodila i polská mutace, která pod vedením nadace Edith-Stein-Stiftung z Vratislavi pilně objíždí především původně německá města v dnešním Polsku.

2.

ČECHY – ZEMĚ DVOU NÁRODŮ?

Uvidět svou vlast, Böhmen!

Divadlo Jára Cimrmana: *Záskok*

2.1 Stýkání a potýkání po česku

Soužití Němců a Čechů na území dnešních Čech, Moravy a Slezska je staré jako historie sama. Před příchodem Slovanů zde žily germánské kmeny Markomanů a Kvádů, kteří pak v období *stěhování národů* odešly z velké části do Bavorska nebo se Slované asimilovaly [Aschenbrenner 2004: 13]. Z dnešního pohledu se nám zdá, že do počátku středověku mezi Čechy a Němci nebylo válek s etnickým podtextem. Tento stav byl přerušen až vlnou zakládání měst, která do Čech, Slezska a na Moravu přišla v 13. století a jejíž dědictví je i dnes pozorovatelné na každém kroku. Takto vznikla během dvou set let základní urbanistická síť sídel a obcí, která s jistými změnami existuje dodnes. Města se zakládala na základě nového městského práva, konkrétně na právu Magdeburském, Norimberském či Vídeňském. Protože proces zakládání měst vyžadoval značné množství odborníků a také pracujícího obyvatelstva, byli povoláváni kolonizátoři ze zahraničí, především z německy hovořících zemí.²⁴ Národnostní složení se vyvíjelo asymetricky. Obyvatelstvo ve městech se rychle germanizovalo, na venkově zůstávalo české. Tento na jedné straně banální fakt se o několik století později ukázal jako jeden z klíčových faktorů ovlivňující česko-německé vztahy a jeho platnost trvá s částečnými změnami dodnes.²⁵ Hibernace české kultury na venkově umožnila její oživení v průběhu 19. století.

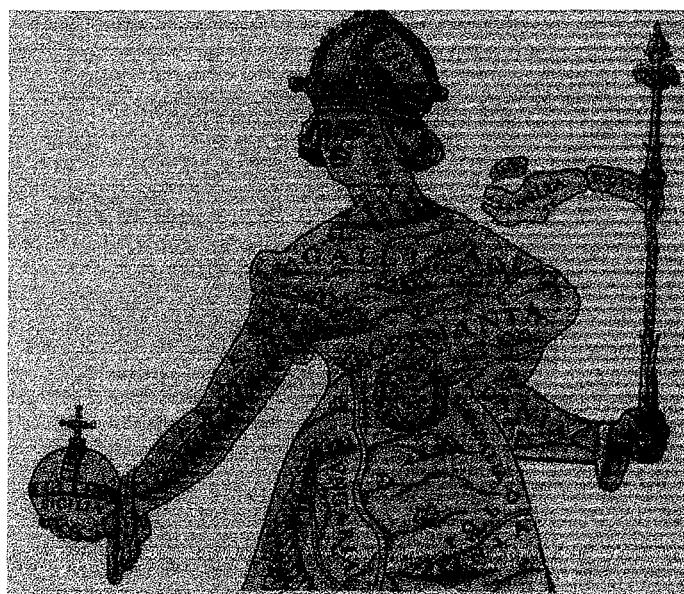
Přestože do *Jara národů* neznala Evropa pojem nacionalismus, lidé se rozlišovali mezi sebou nejen dle typu víry a sociálního postavení, ale i na základě příslušnosti k etnicko-lingvistické skupině. Pro středověkého člověka sice nebyl užíván jazyk hlavním kritériem pro orientaci ve společnosti, ve které žil, nicméně hrál nezanedbatelnou roli.²⁶ Tento způsob vztahování se ke svým bližním zůstal platný v Evropě až do nástupu národních států. Proto najdeme už v rané česky psané literatuře ostré útoky proti Němcům. Známe jsou nejenom antiněmecké výpady husitů (Hus: „Čechové jsou bídnejší než psi a hadi, protože pes hájí lůžka,

²⁴ Vnitřní struktura městských sídel je jedním ze znaků odlišujících západní a východní Evropu. Akt založení města podle městského práva byl organizovaným procesem, ve kterém manažer stavby – *lokátor* – organizoval stavební práce, projektoval síť ulic a náměstí, vyhradil prostor na obvodové hradby atd. [Dějiny Zemí Koruny České I : 83-86].

²⁵ Průzkum agentury Czechtourism z roku 2005 přinesl zjištění, že mezi zahraničními turisty je Čech spojován se zemědělstvím a katolicismem. [Zdroj: www.czechtourism.cz, 25. 6. 2005] Představa o zemědělském rázu a průmyslové zaostalosti historických zemí Rakouska-Uherska se ukázala v poslední době jako stále velmi živá, když mnozí Němci žijící v bývalé NDR odešli za prací do Rakouska, což vyvolalo v Německu značné udivení a kritiku vlastní vlády. Němci mají totiž dodnes fixní obraz Rakušana jako chudého zemědělce kdesi v horách, zatímco Němec je asociován s pokrokem, moderními technologiemi, průmyslem atd.

²⁶ Znatelně silnější bylo dělení podle vyznání (křesťanské, židovské) a společenského postavení.

na němž leží, a kdyby jiný pes ho chtěl odehnati, bojoval by s ním a had právě tak. Nás však Němci utiskují, zabírají úřady v Čechách a my mlčíme.“ [Kastner 1999: 158]), ale i českých pánů: „Němce z země pak vypejte, aniž koho potom mějte...neb sú čeští vždycky hánce, tupitelé, vrazi, zrádce...“.²⁷

Paní Evropa s centrální polohou Čech.
Zdroj: Jeřábek 2004, str. 17

uvážíme-li, že obyvatelstvo Čech a Moravy čítalo asi 3 miliony obyvatel. Nábožensko-kulturní změna kurzu v rakouské monarchii po Bílé Hoře zasáhla nejvíce obyvatelstvo etnicky české, protože Němci se s českou verzí protestantismu nikdy silněji neidentifikovali a zůstávali obecně při katolické víře.

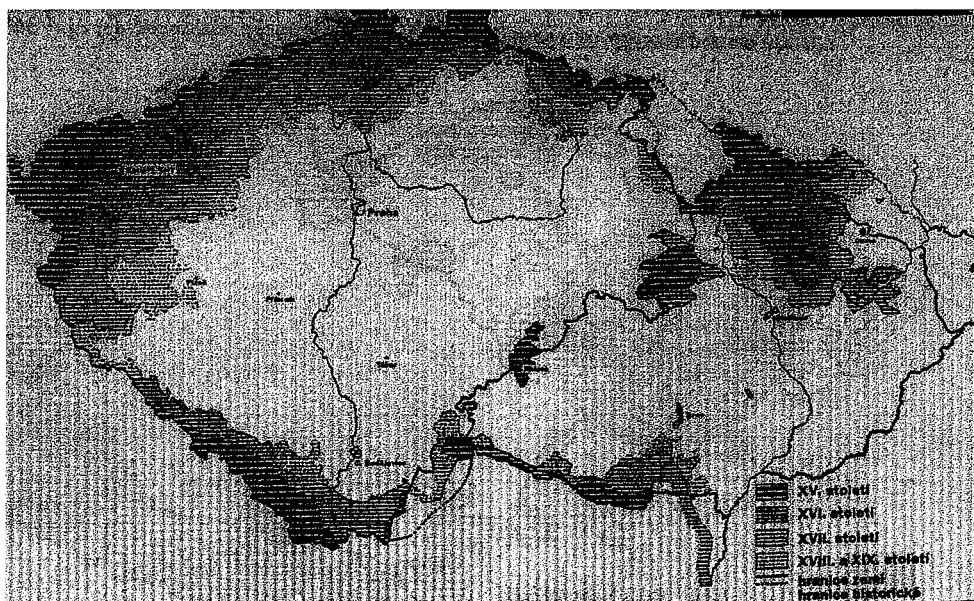
Lze říci, že kulturní ráz země a lidí, kteří v ní žili, se po Třicetileté válce změnil natolik, že zde máme co do činění s celkově novým charakterem národa a jeho kultury. Vítězství Habsburků znamenalo destrukci tehdy existujícího politického národa (ten se skládal z pánů, rytířů a měšťanů), který utvářel a uchovával českou kulturu a identitu. To, co zůstalo z prvních dvou stavů, byla úzká a formalizovaná vrstva aristokracie, posílená církevní hierarchií a do značné míry odcizená společnosti. Propast, která vznikla mezi touto šlechtou a převážnou částí národa, způsobila, že národ byl zbaven vůdců. Bylo to dramatické narušení dosud existujícího modelu, který fungoval rovněž v Polsku a Uhrách, což mělo dlouhodobé následky. Je zřejmé, že Bílá Hora vytyčila charakter a směr českých dějin na přinejmenším dvě další století a určujícím bodem zůstala dodnes [Wandycz 1998: 91]. České země se sice ocitly v Habsburské monarchii,

²⁷ Cit. <http://www.tamazpet.cz/nemci.htm>, 25.11. 2005.

²⁸ Tato populační ztráta byla později doplňována hlavně německy mluvícím lidem.

²⁹ Náboženským principem po Vestfálském míru se stalo heslo *Cuius regio, eius religio* (Koho země, toho víra).

jejíž obě dynastické větve představovaly dohromady jedno z největších evropských imperií, ale na druhou stranu ztratily díky tomu mnohé ze svých původních charakteristik. Do té doby Čechy a Morava nebyly jen zeměmi dvou národů a dvou jazyků, ale také se zde praktikovaly oba typy věrouky. Nově vznikající národ byl orientován na Vídeň, došlo k částečné a někde i úplně výměně elit – aktivity Českých bratří přejali později Jezuité, české šlechtické rody nahradila šlechta německá, která vyžadovala styk s poddanými ve svém jazyku, úřední řeč monarchie se stala němčina. Tato všechna opatření spolu se státem podporovanou rekatolizací způsobila rychlé a poměrně hladké „poněmčení“ podstatné části společenského života. Z dobových cestopisů víme o českých zemích, že byly považovány za běžnou součást německého kulturního okruhu, pouze s jistými specifikami. Jak velké proto muselo být udivení, když si část českých vzdělanců vzpomněla na řeč venkovského lidu a rozhodla se jí dodat její dávný lesk. Němci mluvili o tom, že se Češi pomátli a pro jejich obroditelské snahy měli jen úšklebky.³⁰ Vždyť byli všichni jedné krve – Bémové!³¹ Kromě toho spatřovali samozřejmě v probuzení národnostních vášní veliké nebezpečí pro své dominantní národnostní postavení v českých zemích.

Časový průběh germanizace českých zemí. Zdroj: Kastner 1999

Když psal František Palacký v roce 1848 do Předparlamentu ve Frankfurtu (tzv. Vorparlament) známé psaní s cílem bránit národní zájmy (v té době nemělo toto spojení ještě negativní konotaci), Bedřich Engels se mu smál za to, že chce bránit Čechy proti Němcům a sám ani neumí pořádně česky.³² Palacký totiž mimo jiné nedovedl v němčině zřetelně vysvětlit jaké je národnosti. Slovo Tschechien/Tschechen se v té době v německém jazyce prostě neužívalo a

³⁰ Pro přiblížení čtenáři 21. století: Němci na obroditelskou činnost shlíželi asi tak, jako kdyby dnes chtěli v Bavorsku obrodit svůj původní jazyk a zavést jej jako úřední řeč. Nikdo by určitě nemohl odporovat tomu, že tento jazyk je od *Hochdeutsch* značně vzdálený a má i dlouhou historii – vždyť to byl jeden ze čtyř jazyků, kterými se vyučovalo na Univerzitě Pražské!

³¹ Der Böhme/die Böhmen – německý výraz pro obyvatele Cech [Habel 1992: 22].

³² Pro Engelse byl Palacký „učení Němec, který se zbláznil“ [Wandycz, Piotr S. 1998: 150].

proto mu ani nikdo z přítomných rozumět nemohl! I z takových klopotných prvopočátků se rodil novodobý český národ. Každopádně během 19. století dochází k opuštění ideje zemského vlastenectví³³ založeného na citovém vztahu k Bohemii a nastává výrazné dělení obyvatelstva českých zemí dle národností [Zich, Houžvička, Jeřábek, Kastner 1996: 26].

České národní obrození ve své klíčové rozvinutější fázi, ve které došlo k procesu utváření společnosti měšťanského typu, se vyznačovalo mimo jiné dvěma důležitými atributy: antiněmectvím a antiklerikalismem.³⁴ V těchto momentech se vzájemné cesty Čechů a Němců, zdá se, pomalu rozcházejí a řečeno s Palackým namísto *stýkání* přichází na řadu *potýkání*.³⁵ Národnostní obroditelské aktivity české majority a antiněmecké výpady nejen Mladočechů v tisku vyvolávaly obdobné, spíše ale obranné reakce na straně druhé. Němci nejenže nerozuměli obroditelským snahám Čechů a jejich slavjanofilství³⁶ považovali za vlastnost naprosto opovržením hodnou, ale ani se nehodlali vzdát své národně-kulturní převahy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Češi tuto nadřazenost neuznávali, považovali ji za projev národnostní diskriminace a chtěli situaci zvrátit v opak.

V průběhu 19. století jsme svědky neustálého zvyšování národnostního napětí v Zemích Koruny České, přičemž následující dva historické body se zdají být klíčovými: jaro národů roku 1848 a rok 1867, kdy kvůli protestům českých Němců nedošlo k vnitřní přestavbě monarchie na trialismus, ale pouze na dualismus. [Dějiny Zemí Koruny České II : 102-104].

Tyto historicky klíčové momenty ukázaly, že politické a emancipační snahy Čechů budou vždy limitovány, neboť v nich německá minorita spatřovala ohrožení vlastního dominantního postavení. V této atmosféře vzájemné nedůvěry, kdy každý z národů hledal svého ochránce za hranicemi země,³⁷ se objevila poprvé myšlenka radikálního národnostního řešení – celkový odsun jednoho ze dvou národů. Tento nápad nepřišel paradoxně ze strany české, nýbrž německé. Jeden ze žurnalistů v polovině devadesátých let navrhuje odsunout "ty pitomé Čechy" někam

³³ Dokladem zemského vlastenectví je i fakt, že čeští Němci dávali svým dětem jména českých patronů: Václava a Ludmily. Obdobný příklad je z Moravy, kde Němci drželi pouť na den Cyrila a Metoděje [Heroldová 1984:139].

³⁴ Paradoxně to byla právě katolická církev, která v počátku podporovala obrozenecké snahy Čechů, což se později změnilo. V tomto ohledu se České národní obrození odlišovalo např. od národního obrození v Americe či od utváření moderního národa v Polsku, kde se modernizační hnutí sice často ohrazovalo proti ideovému monopolu církve, ale nezískalo přímo protiklerikální charakter. V obou těchto zemích hrála církev v projektu utváření moderního národa důležitou roli.

³⁵ „.....(české) dějiny ty vůbec zakládají se hlavně na sporu čili stýkání a potýkání se Slovanství s Němectvím; aneb jinými slovy, na ustavičném pojímání neb zamítání způsobův a řádův Německých od Čechův. Soudíce oba národové spolu od více než tisíciletí, nemohli v tolikém přátelském i nepřátelském se dotýkání uhájit se vlivu obapolného...“ [cit. Palacký 1904: 92].

³⁶ Slovan má jak v jazyce německém (der Slawe), tak i anglickém (the Slav) silnou konotaci se slovem otrok. V rámci německého národnostního poslání, které je vyjádřeno heslem *Drang nach Osten* a jehož extrémní formou byla Hitlerovská kampaň ve střední a východní Evropě, byl Slovan považován za člověka kulturně i jinak nižšího. Historický úděl národa německého byl pak spatřován v civilizování těchto slovanských národů žijících na východě.

³⁷ Češi viděli svého politického spojence v carském Rusku, na poli kulturním pak docházelo k úzké spolupráci především s jihoslovanskými národy – Slovinci a Srby. Němci se mohli opřít o kulturní zázemí německy mluvícího okruhu, který sahál od Pruského Královce až po Alpy.

pryč, například do tepla k jejich balkánským bratrům.³⁸ Tato radikální vize se poté znovu několikrát opakuje a to na obou stranách, např. v Humoristických listech z 26. 5. 1899 s názvem „Řešení národnostní otázky v mladočešské nadsázce“.

2.2 Historické a kulturní vědomí obou národů

Němečtí kolonisté plnili především dvě funkce: (1) doplňovali populační ztráty způsobené válkami či nemocemi a (2) osidlovali pohraniční oblasti českého království. Nově příchozí získali od panovníka všechna místní práva a navíc jim byla ponechána ta práva, která si přinesli ze své domoviny. Osadníci díky tomu byli „vyňati ze zákona“ a žili v legislativní autonomii [Žemlička 1997]. Tato skutečnost spolu s rodnou řečí kolonistů způsobila, že jejich kontakt se sousedními německy mluvícími kraji zůstával nadále velmi silný. Všechny události v těchto zemích měly vliv na zdejší německé obyvatelstvo. Čím byla jejich identifikace s historickým českým státem slabší, tím více byly kolonisté kulturně svázáni s vícenárodnostní habshurskou říší, kde byla úřední řečí němčina. To jim umožňovalo lepší orientaci a vzhled do událostí v celé říši, na které též více participovali. Tím byla určena větší internacionalita českých Němců a jejich širší historicko-kulturní vědomí.³⁹ Od roku 1848 a nástupu národnostních vášní se tyto pojmy staly předmětem diskusí o větší či menší kulturní a politické způsobilosti národů ve státních záležitostech.

³⁸ Kosatík, P: „5. dubna 1897“. In časopis *Týden*, 29. března 2005.

³⁹ Identifikaci Němců žijících v Čechách a na Moravě s monarchií můžeme doložit tzv. válečnými půjčkami. Dne 27. října roku 1917 si v panské sněmovně ve Vídni postěžoval opat premonstránského kláštera z Teplé G.J. Helmer na špatný vztah Čechů k válečnými půjčkám. Z celkově vybrané částky v českých zemích Němci upsali 82,4%, zatímco Češi jen 17,6% [sborník *Pohraničí '91*: 32].

Mapa českých zemí s vyznačenými německojazyčnými oblastmi. Zdroj: Hemmerle 1992

O charakteristických vlastnostech, které Čechy a Němce odlišovaly i spojovaly, najdeme poměrně dost materiálů. Krátkou psychologickou analýzu provádí i T. G. Masaryk ve svém díle *Česká otázka*. Pro Čechy spíše negativní obraz přináší žitavský cestovatel Dr. Moritz Willkomm v průvodci po Šumavě:

"V chování vykazuje německý Šumavan mile drsnou upřímnost, která se tolik odráží od ušlápnuté podřízenosti českých venkovanů, že by mohla být přejemnělým světem snadno chápána jako hrubost; nicméně každý, kdo s těmito lidmi přišel do styku, musí přiznat, že pokud si upřímností a chováním prostým jakékoli pýchy dokázal získat jejich důvěru, je i z jejich strany přijímán s povděkem, že pak takový člověk - platí to zejména o úřednících - od svých německých sedláků hravě dosáhne daleko víc nežli od českých, kteří přese všechno úsilí je přemluvit, přese všechny prosby i příkazy setrvávají 've vší poníženosti', neotřesitelně na svém."⁴⁰ [Willkomm 1878: 12]

Po vzniku Československé republiky se situace pro všechny její obyvatele změnila: z kulturního a národnostního pohledu pro Čechy k lepšímu, pro Němce k horšímu. Lidé zpočátku pociťovali změny pouze při výplatě mezd, v bankách a v úřadech, později s přibývajícím výměnou státních pracovníků už téměř ve všech oblastech společenského života. Na všech úrovních státu a veřejných služeb došlo k implementaci českého jazyka, což se neobešlo bez problémů jak technických, tak i národnostních. Strážníkům se vyměnily uniformy, důležité kulturní, politické a státní informace z nového hlavního města Prahy byly pouze v českém jazyce. Bilingvisté měli

⁴⁰ Těž skotský aristokrat P.E. Turnbull vidí české obyvatelstvo v Bohemii spíše negativně. Čech je podle něho „...uzavřeným, nedůvěřivým...nebo když pookřeje vlezle lichotivým“. [Hlavačka 1996]

ještě možnost spoluúčasti na kulturním dění a politické správě země, ale obecný německý lid se s tehdejším pragocentrismem neztotožnil a zabýval se sám sebou, vlastními specifiky a vlastivědou. Odstředivé síly působily na sudetské Němce mnohem silněji,⁴¹ než na jiné národnostní menšiny Československa. Kontakty se zahraničím nabyly větší priority než kooperace s centrem.

Karel Čapek nám ve své knize *Obrázky z domova* nastiňuje typický obraz života v krušnohorské části Sudet:

„Je to kraj mírných, neheroických živností. Jsou tu hrozně dlouhé vesnice, samá hospoda... A pak tu jsou lokality, ve kterých se lidé žijí patrně tím, že navzájem navštěvují své hospody; aspoň tu není vidět jiných zdrojů živobytí kromě zelených luk a pěkných vyhlídek na českou i Saskou stranu.“

Příchod nacistů k moci v Německu a jejich nacionálně zaměřená propaganda, která byla

Poštovní služba na česko-rakouské hranici.

Zdroj: archiv autora

šířena ve své době nejmodernějšími prostředky, tj. rozhlasem, tiskem a filmem a která využila ideologické prázdnoty a dezorientace v životě českých Němců po r. 1918, způsobila jejich odklon od starých osvědčených tradic a vztahů. Síla společné řeči, která hřímala z druhé strany hranice, sjednocovala pod heslem pangermanismu celý německý lid, dávala mu světlou vizi budoucnosti a oslovila i sudetské Němce. Později využil Hitler sudetských Němců jako nástroje při realizaci svých agresivních plánů.

Oboustranný magnetismus už bylo nemožné zastavit.

Čeští Němci samozřejmě také sami analyzovali, jaké je jejich místo v Československu, úloha a postavení k Čechům i ostatním Němcům. Dnešní stereotypně schematický pohled na spor německo-český či obráceně se nám vyrýsuje v nových konturách, pokud nahlédneme do dobové literatury a tisku. Nevraživost a vzájemná nedůvěra mezi českými a říšskými Němci byla běžná. Jazykový doklad o tom nacházíme už v německém rčení „böhmische Dörfer“, což označuje něco, o čem autor výpovědi nemá pojetí a co se mu zdá zásadně cizí [Gruša 1999]. Karel Klosterman, výborný znalec Šumavy, ve své knize *Ze světa lesních samot* popisuje vztah mezi „Bavoráky“ a „Bémáky“ historkou odehrávající se v malé šumavské hospodě: „Teď byli

⁴¹ Z Ústí nad Labem je blíže do Drážďan než do Prahy.

ve svém. Shodovali se, že to byla radost, ač jeden druhého překřikoval. Jednohlasně byla přijata resoluce, třeba bez parlamentárních forem, že Bavoráci jsou nejhorší pronárod na světě a že by je slušelo vyhladit jako hříšný lid sodomský. Ba i Bohu vytýkáno, že nevzbudil jim nepřítel, který by je potřel a rozprášil...“ [cit. Klostermann 1956: 38] Broumov, který byl enklávou katolických Němců, z jedné strany obklopen Čechy a z druhé strany protestantskými Němci ve Slezsku, vděčí za svůj nevídaný ekonomický rozvoj právě obranné reakci svých obyvatel.

Dr. Josef Kislinger píše v roce 1937 o svých krajanech:

„Na české straně nemá býti přehlížena jedna vlastnost Němců v Československu: Mají často náklonnost k zásadnímu posuzování věcí, chybí jim schopnost přizpůsobit se a politický instinkt není jejich silnou stránkou. Krátce řečeno, naši Němci nejsou politicky nadaní v té míře jako široké vrstvy české. Proto vyzní jejich slova mnohdy ostře a působí rozladění na straně české...vím z dlouholeté zkušenosti, že se oba národy vlastně neznají.“ [Národnostní otázky 1937: 217]

Rozdíl v pojetí kultury, hodnot a tradic se projevil také v odlišnosti architektury české a německé jakožto nositelky kolektivní identity. I dnes můžeme ze současných architektonických trendů rekonstruovat základní osy těchto dvou kultur. Oproti německo-rakouskému lpění na tradičním vzhladu měst, které nenarušují žádné moderní stavby, mají Češi stále potřebu experimentovat a vsazovat modernistické stavební prvky do původní zástavby, přičemž se narušuje jak linearita časová, tak i stylová. Respekt ke krajinnému a stylovému rázu sídel je v české kultuře velmi nízký.⁴²

Český národní stereotyp konce 19. století byl i nadále charakterizován přístupem: *Co je dobré, to je moderní, a co je moderní, to je francouzské*. Oblíbené výrazové prostředky představovaly purismus, formalismus a také lidovost. Němci přisuzovali Čechům vnějškovost a nepůvodnost. Německý způsob stavitelství by byl popsatelný spíše takto: *Co je dobré, to zachovává domácí tvář, podtrhuje genia loci a tradici*. Z pohledu německých autorů mělo umění povstávat z duše národa bez ohledu na styl a módu, což se projevovalo odporem vůči všemu tendenčnímu, efemérnímu a vnějškovému. S přihlédnutím ke stavitelským trendům v jiných slovanských zemích se člověk těžko brání paralele německého dubu a slovanské lípy.

⁴² V období komunistické vlády díky nedostatku stavebního materiálu se lidé naučili vypomáhat si při stavbě vším, co bylo kde “po ruce”, příp. rozebírali i jiné, opuštěné stavby. Tímto vznikl vulgární styl kutilství, neuznávající jakýkoliv kolektivní přesah ze zahrádky takto postiženého jedince.

2.3 Faktory, které ovlivnily negativně vztah sudetských Němců⁴³ k Československu

2.3.1 Mírová konference v Paříži

Mezinárodní uznání československého státu a vymezení jeho hranic bylo rozhodnuto ve Versaille v r. 1919. Československo patřilo mezi vítězné válčící státy s „omezenými zájmy“ a mohlo tedy pouze přednést své požadavky bez spolurozhodovacího práva. Delegace pod vedením předsedy vlády K. Kramáře obhajovala tezi o historicko-geografické určenosti našich hranic, zatímco sudetští Němci doufali v prosazení Wilsonova etnického pojetí. Ne všichni zástupci vítězných mocností proto podporovali historické hranice českých zemí, mocným spojencem se ale ukázala Francie, která byla zainteresovaná na co největším oslabení německého rivala. [*Dějiny Zemí Koruny České II*: 159-160]

2.3.2 Demonstrace 1919

Česko-německé napětí vyvolané odporem sudetských Němců vůči mladé Československé republice a jejich zklamáním, že v novém státě nebudou již hrát přední roli, vyvrcholilo 4. března 1919 generální stávkou. V celém pohraničí českých zemí byly toho dne podnikány útoky na státní budovy, hanobeny československé státní symboly a dokonce napadána československá stráž. Došlo ke střelbě, při níž bylo zabito přes 50 sudetských Němců a také několik československých vojáků (legionářů) [Kastner 1999: 136]. Tato událost se stala přelomem v česko-německých vztazích a představovala konec možné identifikace a hlubší spolupráce sudetských Němců s Československem.

2.3.3 Značný podíl pracujících v průmyslu orientovaném na export

Přestože zemědělství bylo pro oba národy v předválečném Československu nejčastějším zdrojem obživy,⁴⁴ rozdíl mezi Němci a Čechy byl v tomto ohledu patrný. O Němcích se říkalo, že jsou národem průmyslovým, o Čechích zas, že jsou národem zemědělským [*Národnostní otázky* 1937: 170]. Tento názor podtrhuje i statistika: v roce 1930 se ve více než polovině německých okresů (52,5%) zabývalo zemědělstvím méně než 30% obyvatel, totéž se týkalo již pouze zhruba třetiny okresů českých (30,7%). Ostatní okresy měly podíl zemědělsky aktivního obyvatelstva vyšší. Můžeme tedy konstatovat, že menší procento zemědělského obyvatelstva u sudetských Němců a větší u Čechů byl rozdílem, který oba národy od sebe odlišoval. Tato skutečnost se jeví jako logická pokud si uvědomíme. Že průměrná výška nad mořem

⁴³ Němci v Československu byli děleni na tzv. *sudetští Němce* žijící na území Čech, Moravy a Slezska a na tzv. *karpatské Němce*, tj. Němce v zemích karpatských: na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Protože poměr sudetských a karpatských Němců byl zhruba 95:5, budeme se dále v textu zabývat pouze situací Němců sudetských [*Národnostní otázky* 1937: 166].

⁴⁴ V roce 1920 pracovalo v zemědělství 26,8% Němců a 34,4% Čechů; o deset let později byl tento poměr již pouze 22,5% ku 27,3%.

německého jazykového území činí v Čechách 580 m, naproti tomu české jazykové území jen 426 m [*Národnostní otázky* 1937: 172].⁴⁵

V průmyslu pracovala v období 1. republiky asi třetina německých obyvatel a tato průmyslová výroba se stala víceméně jejich jednostranným výrobním artiklem.⁴⁶ Její síla byla zaměřena do značné míry na export, což je sice křehčí oblast obchodování, o to však výnosnější. V období hospodářské krize v 30. letech se zde díky proletarizaci Němců ocitlo bez práce podstatně více lidí než v českém vnitrozemí. Pro přiblížení hospodářského úpadku českých Němců v době mezi válkami uvedeme následující údaje. Poměr českých a německých úředníků klesl do roku 1930 až na stav 21,51 : 7,43. Počet německých pomocnic v domácnosti byl oproti českým 13,88 : 4,04. Počet nádeníků německé národnosti stoupl o 38%, oproti tomu u příslušníků národnosti české v letech 1921-1930 poklesl o 60%. Nesmíme též zapomenout, že tato data jsou z roku 1930 [tamtéž: 216], který je pouze počátkem hospodářských nesnází v Evropě. Ještě pro doplnění celkového obrazu nastíníme: koncem října 1935 činila celková nezaměstnanost v Československu 4,09%, v krajích, které byly osídleny Čechy, byla její výše přibližně 3,05%, v převážně německých okresech pak činila 8,1%. Veliká bída, deziluze a dokonce hlad v odlehlých horských oblastech vyvolávaly prosebné volání plné beznaděje: „Praha o nás neví!“, které bylo mimo jiné i odpovědí na skutečnost, že za celých 17 let nebyl v německých průmyslových regionech oficiálně na návštěvě jediný ministr obchodu.

2.3.4 Absence německého rozhlasu v Československu

Československo na rozdíl od hitlerovského Německa osudově podcenilo možnosti rozhlasového vysílání pro propagaci státní ideologie a pro přesvědčování obyvatelstva při prosazování a realizaci svých záměrů. Neexistence koncepčního vysílání pro téměř třetinu obyvatel Československého státu v německém jazyce byla hlavním důvodem, proč většina Němců v pohraničí poslouchala pouze říšský rozhlas a stávala se tak snadným cílem nacistické propagandy. Např. do roku 1938 vysílala v ČSR německy pouze jedna rozhlasová stanice, *Radiojournal*, a to pouze jednu hodinu denně. Nevýkonný vysílač se nacházel v Praze a nebyl tak pro všechny Němce v odlehlém pohraničí dostupný. Obsahovou stránku měl na starosti německý kulturní spolek *Uranie*, který se ale zaměřoval více na německo-židovskou enklávu

⁴⁵ Tento rozdíl mezi oběma národy pronikal až do nejjemnějších jevů lidské duše. Tím je myšlena např. záliba Čechů v krojích s přírodními motivy, u Němců naproti tomu vzkvétající měšťáctví zrcadlící se ve výstavních chrámech a radnicích. Německé lidové písně jsou plné opěvování umění, píle a živnosti, u Čechů zase zpěvy hlásají požehnání matky země, viz např. opery *Libuše*, *Její pastorkyňa* atd.

⁴⁶ Typickým dítkem sudetoněmecké horské krajiny byl textilní průmysl. Čím se měli všichni ti lidé v horách a lesích živit? Po staletí sedávali všichni členové rodiny u stavu a dodávali zemědělcům v nížinách látky na jejich šaty. Důkazem toho byly například Schrollovy textilní závody v Broumově, jedny z největších v monarchii.

v Praze.⁴⁷ Výsledkem nemohlo být nic jiného než masový poslech německých stanic ve Vratislavi, Drážďanech a Lipsku, které si uvědomovaly toto důležité selhání českých státních pracovníků a nabídly Němcům v Čechách, na Moravě a ve Slezsku speciální pořady. Tento fakt také přispěl k rychlému politickému sjednocení sudetských Němců před volbami v roce 1935 a k výbuchu nacionálních vášní. Jak píše L. Klášterková: „V letech 1925 – 1938 se tedy v Československu vysílalo 90% programů česky, v pohraničí nebyl rozhlas téměř slyšet a přesto více než třetinu koncesionářů rozhlasu tvořili Němci“ [Klášterková 1999: 44].⁴⁸ Teprve r. 1938 začal pracovat čistě německý vysílač Mělník mající za úkol informovat německé obyvatele o Československu, jeho státní politice a podpořit v nich státní cítění.

Role jazyka a masmédií sehrála v tomto důležitém období našich dějin fatální roli. Z reproduktorů nebylo slyšet oficiální státní vysílání v němčině a pro potřeby Němců vysílala pouze německá propaganda z říšských stanic,⁴⁹ ve které dokonce pravidelně oslovoval své voliče v Čechách zakázaný politik Konrád Henlein.

2.3.5 Nízký podíl Němců ve státní správě

V oblasti veřejných služeb zaznamenáváme od r. 1920 prudký sestup zastoupení Němců pouze s výjimkou školství, kde z důvodu existence rozsáhlé sítě německých škol k tomuto nedošlo. Roku 1920 celkově pracovalo pro stát 62671 německých pracovníků, o deset let později bylo toto číslo už jen 32378.⁵⁰ Počet českých státních zaměstnanců pak stoupl za stejné období zhruba o 10%.

2.3.6 Zlepšení hospodářské situace v Německu

Příchod Nacistů k moci v roce 1933 znamenal postupné a celkové zvyšování životní úrovně v Německu. Sudetští Němci, kteří měli po dlouhou dobu po skončení světové války znatelně vyšší příjmy než jejich krajané v Německu, hleděli nyní se závistí na své ještě nedávno chudé kolegy.⁵¹ Ekonomika postupně získávala rovnováhu, v roce 1935 se vrátila hladina produkce na rok 1928. Počet nezaměstnaných se ze 4,8 miliónů v roce 1933 snížil na

⁴⁷ Moderátor uvádějící zprávy a pořady mluvil specifickým pražským, až židovským, dialektem, což od třicátých let začalo Němcům v Sudetech, kteří byli zpracováváni říšskou antisemitskou politikou, vadit. Sudetoněmecká strana SDP dokonce vyzývala k bojkotu tohoto vysílání [Klášterková 1999: 43].

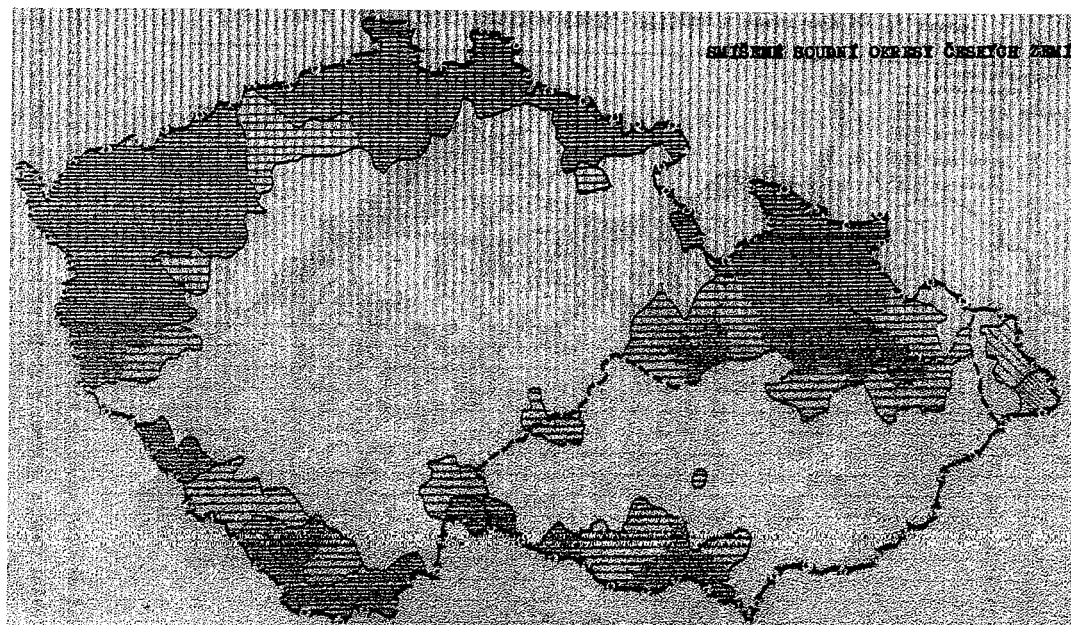
⁴⁸ Reichenberger Zeitung r. 1932 zveřejnila anketu mezi německými posluchači rozhlasu. Na otázku: „který vysílač posloucháte nejraději?“ odpovědělo 91,4% z dotázaných, že německé stanice. Prahu poslouchalo pouze 3,5%, Vídeň pak 2,2% respondentů. Nespokojenost s programem pražského rozhlasu vyjádřilo 93,5% posluchačů.

⁴⁹ NSDAP měla i akční program, v rámci kterého se snažila, aby co nejvíce německých domácností v Sudetech mělo k dispozici rádiový přijímač.

⁵⁰ Pramen: *Československá statistika*, r. 1933, č. 190, svazek 20-23. Jedná se o úředníky, zřízence a dělníky, ne o nádeníky.

⁵¹ Hyperinflace v Německu dosáhla v roce 1923 hodnoty 2500% měsíčně, díky čemuž se peníze měnily v masy bezhodnotného papíru [Radziwiłł, Roszkowski 2000: 236]. Deprimující stav ekonomiky a poválečného života v Německu popsal brilantně ve svém díle *Drei Kameraden/Tři Kamarádi* Erich Maria Remarque. Výplaty byly vydávány dvakrát denně, aby si mohly pracující během pauzy udělat nákup, než hodnota peněz poklesne [Davies 2000: 378].

pouhých 2 milióny v r. 1935 a do začátku 2. sv. války nezaměstnanost v Německu téměř zmizela. Ve Slezsku, které má hranici s Československem se v letech 1933-1935 snížil počet nezaměstnaných z více než půl miliónu na 154 tisíc [Davies 2004: 371]. Němci v Československu se samozřejmě svých stále bohatších sousedů ptali, jak je to možné, co se děje? A dostávalo se jim jednoduché odpovědi: „Přišel Hitler a všechno se změnilo“.

Oblasti na mapě řídce čárkované měly v r. 1921 20-66% zastoupení německým obyvatelstvem, hustě čárkované pak více. Oblasti obývané z větší části Poláky mají čárkování šikmé. Zdroj: Kastner 1999

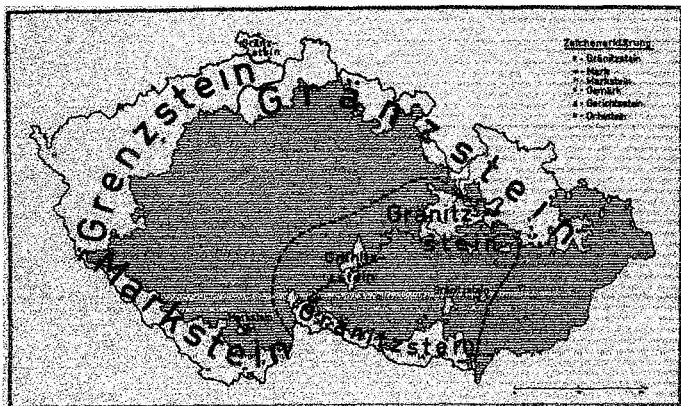
2.4 Příspěvek k tématu *Böhmen* – *Čechy*

Slovo *Böhmen* pochází ze starogermánského jazyka⁵² a možná právě z tohoto důvodu v češtině nejen nezdомácnělo, ale ani nebyl učiněn krok směrem k jeho počestění resp. poslovanštění. V českém jazyce proto jeho ekvivalent chybí a můžeme říci, že tento nedostatek podstatně ovlivnil vztah Čechů k jejich zemi a dějinám. V jazyce českém slova *český* a *böhmisch* významově splývají, ba se téměř překrývají. V němčině je ale uváděn zřetelný rozdíl: *Böhmen* označuje primárně geografické území a kulturu těchto oblastí tvořenou Čechy, Němci a jinými národnostmi, naproti tomu termín *Čechy* podtrhuje hlavně nacionální význam slova a sugestivně naznačuje spíše „zemi Čechů“. Můžeme se setkat s různými interpretacemi tohoto společného bytí obou národů. Zatímco nacionalistické pojetí usiluje o zvyšování role jednoho národa v tomto celku na úkor druhého, z pohledu kulturních dějin však pojem *Böhmisch/Böhmen* vyjadřuje souhrn věcí, na kterých spolupracovali všichni obyvatelé Bohemie. Pod tento pojem můžeme proto zařadit také výsledky kulturní spolupráce a umělecká

⁵² Bohemia má ve své původní verzi následující stavbu: *Boio* + *haemum* (Heimat), označuje tedy zemi Bójů.

díla, která jsme interiorizovali do svého českého seznamu kulturních děl.⁵³ Z hlediska vývoje českého kulturního vědomí je signifikantní, že v češtině neexistuje slovo, které by vyjadřovalo kulturní bohatství a tím podstatu česko-německého soužití. Na tomto místě nás může napadnout otázka, proč tomu tak je? Snad proto, že vše, co je v tomto slově zahrnuto, bylo násilně v české kultuře potlačeno, snad proto, abychom si na to už nemohli vzpomenout.

Je zde též důležité zdůraznit, že do období, než se začali obyvatelé Čech a Moravy zásadně dělit na Čechy a Němce, byli označováni všichni za *Böhm/Böhmen*. Podle českého výkladu ale tato označení akcentují skrytou pangermánskou snahu po germanizaci české

Německé dialekty se v českých zemích dělily do třech skupin – na mapě jsou zobrazeny užívané verze slova „hraniční kámen“.

Zdroj: Hemmerle 1992

kotliny, a proto se od české verze slova *Böhm* (*Bém*) postupně upustilo. Nicméně do dneška se nám zachovalo v češtině velké množství příjmení typu *Böhmová* či počestělých forem *Bém*.⁵⁴

Je zřejmé, že kulturní klima Čech vytvářené jak autory národnosti německé tak i české vytvořilo (vedle pár rvaček v ulicích a hospodách) velmi hodnotná díla, která svým přesahem a dvojjazyčností výrazně

zasahovala do širšího kulturního rámce Evropy. Národně definované konkurenční prostředí 19. století roztočilo spirálu soutěživosti ne nepodobnou té, která se objevuje v pohádce o *červené královně*,⁵⁵ a způsobilo nebývalý kulturně-ekonomický rozvoj této země. Smutným koncem zůstává skutečnost, že takto rozvířený proud vášní, vzestupů a velkých očekávání jsme poté už nebyli schopni zastavit.

⁵³ Stopy německých umělců v Čechách jsou viditelné na každém kroku, jmenujme za všechny jen Kafku, Mahlera, Parlěře, Stiftera. Mnoho autorů bylo bilingvních: B. Němcová i B. Smetana používali jako mateřskou řeč němčinu. Originalita a unikátnost této smíšené kultury je vyjádřena na poli architektury největší územní koncentrací památek na seznamu UNESCO v celé Evropě!

⁵⁴ Na tomto místě poukážeme na často chybné užívání pojmu *bohemizace*. V české literatuře obvykle popisuje proces, při kterém docházelo na území Čech a Moravy k expanzi českého elementu a k ústupu prvku německého. Z textu ale zřetelně vyplývá, že je potřeba na tomto místě používat slova *počestění*, protože *bohemizace* mající za základ pojem *Böhmen* či latinský *Bohemia* odkazuje právě k multinacionálnímu charakteru tohoto území.

⁵⁵ Název je inspirován pohádkou Lewise Carolla *Through The Looking Glass*, v níž se Alenka setkává s červenou královnou (*Red Queen*). Ta je pohádkovou šachovou figurkou, která je nucena běžet stejně rychle, jako se kolem ní pohybuje celý okolní svět, který ona svým během rozjíždí a udržuje v pohybu.

2.5 Dvojí interpretace dějin

Události roku 1989 v celé střední a východní Evropě otevřely současně Pandořinu skříňku minulosti. Témata dlouhodobě a cílevědomě tabuizovaná se prodrala na povrch a stala se předmětem občanských diskusí. Nová fakta zbořila kolektivní vědomí národa, které bylo vybudované a pečlivě opečovávané komunistickou diktaturou. Jedno z nejbolestnějších překvapení, která si pro nás *Matka Evropa* přichystala a která bychom konečně už nejraději hodili za hlavu, „jen kdyby se to pořád nevracelo jak bumerang“, se nazývá krátce „Sudety“. To slovo zní v českém jazyce téměř hrozivě, jako koncentrovaná studnice nešvarů minulosti a nesplacených účtů představuje mikrokosmos neveselých česko-německých vztahů.

Cesta, která nás vede přes otázky: „Kdo?“, „Proč?“ a „Co s tím?“ se zdá být ještě před námi. První krok v tomto směru představuje nejen historická a faktická erudice, ale především schopnost podívat se na věci i z jiného úhlu pohledu, než je ten náš. Nový pohled nám totiž obvykle ukáže to, co jsme do tohoto momentu vidět nemohli. Češi a Němci v tomto směru bohužel nepředstavují dvě spojitě nádoby, ale dva oddělené světy.⁵⁶ Dlouhodobě vytvářené kolektivní vědomí a stereotypní omílání polopravd ani na jedné straně nepřipouští jinakost, každý odklon od dogmatické linie je označen za těžkou herezi. V českých politických kruzích představuje dodnes obvinění ze spolupráce se sudetskými Němci politickou sebevraždu, ve své podstatě vlastizradu. Rány se hojí pomalu.

Následující tabulka má představit dvojí interpretaci meziválečného česko-německého soužití a neměla by chybět v žádné učebnici historie na našich školách:

⁵⁶ Německou stranou myslím německý i rakouský Sudetoněmecký Landsmannschaft.

Vznik Československa r. 1918 představuje vyvrcholení českého uvědomovacího procesu a dějinného úsilí o vlastní stát.	Rok 1918 je počátkem národnostního útlaku a nesvobody Němců, Maďarů, Slováků a Poláků na území Československa.
Československo mezi válkami bylo demokratickým státem garantujícím politický hlas všem svým občanům.	Demokratičnost byla pouze papírová, národnostní minority nemohly prosazovat své vlastní zájmy proti české většině. ⁵⁷
Mnichovská dohoda byla zradou neloajálních sudetských Němců, Francie a Británie na Československu.	Mnichovská dohoda byla revizí chybného rozhodnutí mírové konference ve Versaille, která nerespektovala etnické hranice.
Sudetští Němci nesli vinu za utrpení Čechů a Slováků během nacistického útlaku.	Sudetští Němci se stali obětí fašistické propagandy (20-30000 sud. Němců muselo uprchnout) a za osud Čechů v protektorátu nenesou žádnou odpovědnost, neboť v něm nežili.
Odsun Němců z Československa byl na základě předchozí zkušenosti nutností a došlo k němu na základě rozhodnutí vítězných mocností v Postupimi (Potsdam) mezi 17. 7. – 2. 8. 1945.	Vyhnání ⁵⁸ tří miliónů lidí spojené s masovým zabíjením bylo jen dalším výrazem tradiční české nenávisti vůči Němcům. Odsun začal ještě před konferencí v Postupimi (Potsdam).

⁵⁷ Zygmunt Bauman rozlišuje dva typy demokracie: (1) *jakobínskou demokracii*, kde vládne většina a menšina se podřizuje a (2) *demokracii liberální*, která řeší zásadní dilema – jak to udělat, aby lidská práva náležela každému člověku bez ohledu na jeho odlišnosti [Różnorodosc...94, rozhovor s Z. Baumanem].

⁵⁸ V české literatuře se užívá pojmu *odsun*, v německé pak výrazu *Vertreibung* – vyhnání.

3.

OSÍDLOVÁNÍ ČESKÉHO POHRANIČÍ

Průměrná hustota obyvatel na kilometr čtvereční v pohraničí klesla o 30% a ve vnitrozemí o 15%. K dni 31.05.1947 bydlelo v pohraničí zhruba 2 401 000 obyvatel, což znamená, že od konce války se podařilo převést do vylidněných území 1 900 000 lidí. Jinými slovy: Každá čtvrtá česká rodina nebo alespoň některý příslušník každé české rodiny se odstěhoval do pohraničí.

Miroslav Kreysa

Téma Sudet, vystěhování, devastace krajiny a její osídlování⁵⁹ jsou pro nás témata bolestná, pro naše politiky pak řekněme choulostivá. O politickém vývoji v pohraničí a o odsunu Němců se mluví málo, ale překvapivě hodně píše.⁶⁰ O osídlování českého pohraničí se ani nemluví, ani nepíše. Výjimku tvoří trocha „beletrie“ z padesátých let plus osídlovací bulletiny a statistiky. Proč je tomu tak, bohužel nevím. Možná je to „aura prokletí“, která se stále nad Sudetami vznáší, či pocit ze špatně odvedené práce a zklamání. Hospodářsky důležitá a kulturně čínorodá část naší republiky, která měla významný přesah za československé hranice, se stala po roce 1945 hraniční periferií se všemi atributy této kategorie.

Relativně malý zájem o sledování osudu „odsunuté i vysunuté“ země, který z kulturních, sociálních,

Dobové zobrazení odsunu. Zdroj: Mikšíček 2004: 64

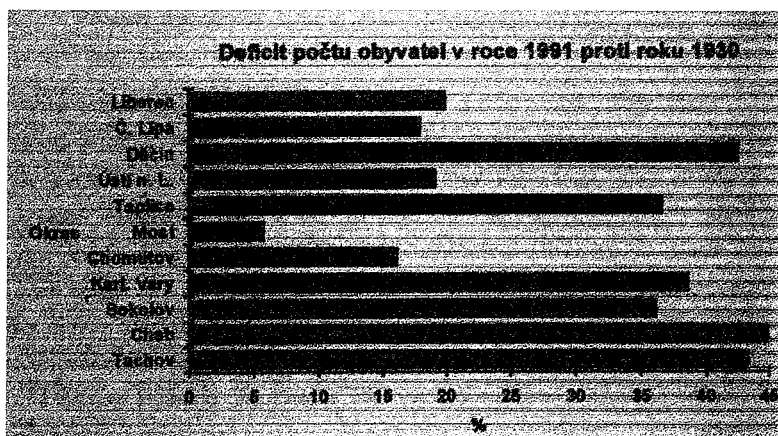
urbanistických i přírodovědeckých hledisek je velmi zajímavý, byl jeden z motivů, které mě přiměly ke zpracování tohoto tématu, aby došlo k propojení dostupných materiálů do syntetické studie. Jedna z oblastí, kde se proces osídlování Sudet objevuje, je beletristická tvorba – jmenujme alespoň J. Koenigsmarka, K. Ptáčníka, V. Řezáče, J. Durycha a V. Körnera. Zvláštnost pohraničí, klukovská romantika, barvitě osudy lidí i země musely být po skončení traumatické války tak přitahující, že se takovému počtu literatury ani není možné divit. Přestože se obyvatelstvo ve vnitřních Čechách přirozeně zajímalo o to, jak celá osídlovací akce

⁵⁹ Osídlování pohraničí po 2. světové válce chápeme jako migrační kolonizační proces, regionálně i lokálně diferencovaný, s cílem zajistit spolehlivé a ekonomicky aktivní obyvatelstvo za odsunuté Němce. Samotný proces probíhal postupně v několika vlnách, jejichž tempo, kvalita i rozsah byly ovlivněny mnoha faktory [Secká: 325].

⁶⁰ Připomíná to situaci, kdy člověk nedokáže o problému otevřeně hovořit, ale nedělá mu problémy o něm psát.

probíhá, nevznikla žádná oficiální velká publikace souhrnného charakteru. Celková společensko-historická rozporuplnost vyhnání téměř třech miliónů lidí byla natolik kontroverzní, že bylo nebezpečné se v tomto tématu více „rýpat“.⁶¹ Novinář Michal Mareš, který psal kritické reportáže z pohraničí, byl za to později odsouzen komunisty a ve vězení si odseděl celý trest.

Díky spisovatelům a také filmovým tvůrcům (např. Kachyňův *Král Šumavy*) si dnes můžeme připomenout fenomén osídlování pohraničí, který je lidsky i čtenářsky přitažlivý, ale historicky a politicky tabu. Rozlišuje se mezi klasickým (1) „pohraničním románem“, který začíná bojem s *Werwolfy*⁶², následuje „konsolidace území“ a knížka končí každodenním životem v poklidné vesničce. Díla tohoto typu vznikala na objednávku nejen režimu, ale i společnosti, která do nich projektovala své vize a přání. (2) Sociologicky o něco zajímavější jsou díla reflektující duchovní stránku odsunu, kulturní převrat, kolonizaci a přeměnu světa pohraničí. Je zde akcentována především emocionální, morální a náboženská tematika, která oba světy odsunovaných i odsunutých spojuje. Zde bych chtěl jmenovat knihu Jaroslava Durycha *Boží Duha* a dílo *Adelheid* Vladimíra Körnera. Josef Koenigsmark spojuje obě tyto polohy v knize povídek *Strašidla* s kritickou reflexí přístupu osídlenců k německé minulosti pohraničí. Motivace novoosídlenců v pohraničí byly různé. Někteří se stěhovali, neboť chtěli sloužit svému národu. Jiní, pravděpodobně většina, pak přišli do Sudet si trochu přilepšit.

Zdroj: Zich 1996

Možností v té době bylo neomezeně, každý si mohl vybrat přesně to, po čem toužil. Žádné přání nezůstalo nevyslyšeno. Připomíná nám to jakýsi „totální výprodej“ kdesi v supermarketu na kraji města, jenom důvody byly trochu jiné. Kdo přišel první, mohl si

vybírat – domy, vily, továrny, zahrádky, nábytek, vše téměř volně k dispozici. Byli jsme po Švýcarsku nejbohatší ze všech Evropanů, rozbité Německo a Polsko nám mohlo jen závidět. Možná právě tato skutečnost byla pravým důvodem vyhnání. Ať byly úmysly osídlenců jakékoliv, lidé chápali zmiňované

⁶¹ Ještě před uzavřením Postupimské dohody dne 2. srpna 1945 parlament Velké Británie protestoval proti masovému vyhánění Němců z Československa. Společenská nepřijatelnost genocidy v západní Evropě je přirozená, velké německé menšiny zůstaly např. v Belgii či v Alsasku.

⁶² Ozbrojené bojové skupiny Němců, nejčastěji sudetských, kteří se snažili o destabilizaci republiky a chtěli získat zpět majetek, který zde museli zanechat.

vymoženosti především jako odměnu za to, že musí opustit své jistoty a přátele ve vnitrozemí. Nesmíme zapomenout, že dálková doprava se nacházela v té době ještě v zárodku, boom automobilismu jen málokdo předpokládal a proto vytržení z domácího prostředí novoosídlenců bylo opravdové.

3.1 Pohraničí v číslech, 1930 – 1952

V následné kapitole, ve které se pokusím nastínit základní rozměr celé osídlovací akce, budu vycházet z tabulkových dat posledního předválečného sčítání lidu ze dne 1. prosince 1930, se kterými budu srovnávat data jednotlivých pozdějších mezníků jako jsou soupis obyvatelstva českých zemí ze dne 1. května 1945 a 22. května 1947, dále národní sčítání z 1. března 1950 a poslední den roku 1952, který byl stanoven jako datum uzavření poslední osídlovací etapy.⁶³

V českém pohraničí, tj. na území připojeném r. 1938 k Německé říši, žilo v roce 1930 3 707 852 obyvatel a jeho velikost byla vyčíslena na 29 087 km². Tento souvislý pohraniční pás ale netvořil jeden celek ani po stránce geografické a kulturní, ani hospodářské – jednotlivé regiony se od sebe velmi lišily. Obyvatelstvo se hlásilo ze 71,7% k národnosti německé, zbytek tvořili Češi a jiné neněmecké národnosti. V pohraničí tedy žilo 2 660 192 Němců a 1 047 660 Čechů a jiných národností. S výjimkou jižního pohraničí, převážně zemědělského, bylo ostatní pohraniční území velmi hustě osídleno. Průměrná hustota obyvatelstva v českých zemích před válkou byla 135 obyvatel na km², přičemž pohraniční okresy měly hustotu 125 obyv./km².

Oblast	1. XII. 1930	31. XII. 1953	31. XII. 1959 skuteč- ná	Indexy hustoty		
				90 % hustoty r. 1930	1959 1930	1959 90 % z r. 1930
1. Západní Čechy	116	61	66	104	56,9	63,5
2. Severozápadní Čechy	240	176	185	216	77,1	85,6
3. Severní a severovýchodní Čechy	174	117	122	157	70,1	77,7
4. Východní Čechy a severní Morava a Slezsko	113	86	90	102	79,6	88,2
5. Jižní Morava	94	68	73	85	77,7	85,9
6. Jižní Čechy	62	37	38	56	61,3	67,9
Ú h r a n ě m	127	86	90	114	70,9	78,9

Hustota obyvatelstva v pohraničí v jednotlivých letech. Zdroj: *Materiály...*, str. 83

⁶³ Osídlování ale pokračovalo dále až do osmdesátých let a v jistých ohledech dodnes. Např. v roce 1961 rozhodla vláda o industrializaci 12 okresů v pohraničí s cílem vytvořit nová pracovní místa a zastavit vystěhovalectví.

V roce 1938 při německém záboru Sudet se značná část českého obyvatelstva vystěhovala do vnitrozemí. Bohužel nejsou k dispozici data, která by tento exodus přesně vyčíslila, nicméně odhaduje se, že do vnitrozemí se přistěhovalo 400 tisíc Čechů [Dějiny Zemí Koruny České II: 187-191]. V říšské župě Sudety (*Reichsgau Sudetenland*) i ve zbylém pohraničí zůstaly v následujících oblastech početné české enklávy: Severní Čechy, Severní Morava a Slezsko.⁶⁴ Došlo také k záboru některých ryze českých sídel na Šumavě.

3.2 Odsun německého obyvatelstva

Během nacistické okupace ČSR, vzhledem k represáliím vůči českému národu, sílila v našem domácím i zahraničním odboji myšlenka redukce počtu německého obyvatelstva v historických Českých zemích. Otázka zůstávala nad formou a rozsahem tohoto vysídlení. Idea odsunu prodělala, zdá se, celkem tři fáze:

- (1) Mnichov 1938 – podzim 1941. V londýnském exilu se uvažovalo o odstoupení části pohraničních okresů obývaných Němci kombinovaném s částečným vystěhováním a vytvořením jazykově ohraničených německých území s jistým stupněm samosprávy. Odsun většiny Němců byl z mezinárodních důvodů považován za nerealizovatelný.
- (2) Zima 1941 – prosinec 1943. Koncepce hromadného transferu československých Němců a likvidace neslovanských menšin vystěhováním jejich většiny a odnárodněním zbytku.
- (3) Od konce 1943 do konce války se československá politika snažila dosáhnout uznání velmocí antihitlerovské koalice pro myšlenku národního státu Čechů a Slováků, který by se vytvořil odsunem menšin. [Kastner 1999: 13]

Údaje o obyvatelstvu v době na konci války máme jenom přibližné – demografická rekonstrukce byla provedena na podkladě potravinových lístků, z čehož usuzujeme, že dne 1.května se v pohraničí nacházelo celkem 3 325 000 obyvatelů, mezi nimi bylo asi 600 000 české a jiné než německé národnosti a 2 725 000 Němců, tvořících 82% pohraniční populace.⁶⁵

Vystěhování Němců z celých českých zemí bylo započato ihned po skončení válečných operací a to ještě před přijetím Postupimské dohody. Odhaduje se, že v první fázi vysídlování, která bývá nazývána též *divoký odsun* a která trvala několik měsíců, došlo k vyhnání téměř 660 000 Němců. Celá akce byla bohužel provázena násilnostmi a brutalitou, psychickými výlevy zlosti ze strany Čechů a snahou bývalých kolaborantů po očištění tím, že se postaví do

⁶⁴ Obyvatelům Českého Slezska byla nabídnuta německými úřady slezská národnost, kterou ale Němci považovali za jednu z odnoží národnosti německé a její členové byly považováni za tzv. Volksdeutsche, kteří ale byli vázáni např. brannou povinností vůči Říši.

⁶⁵ Počet Čechů v pohraničí za války neustále stoupal a to ze dvou důvodů: (1) německé úřady nebránily utečencům v jejich návratu a vracely jim dokonce i majetek a také tím, že (2) docházelo k neustálému náboru pracovních sil v protektorátu z důvodu nedostatku mužské pracovní síly. Jak známo, obyvatelé národnosti české nemuseli rukovat do Wehrmachtu, díky čemuž se národnostní struktura v českých zemích nikdy v historii nevyvíjela pro Čechy tak slibně. Lidé, kteří stáli uprostřed, se definovali z tohoto důvodu raději jako Češi.

čela revolučních gard. Neslýchané excesy a tvrdost měly mimo jiné za cíl vyvolat v Němcích paniku a přinutit je k dobrovolnému odchodu. Mezi Čechy byla snaha vyhnat co nejvíce Němců ještě před jednáním v Postupimi, protože jeho výsledek se zdál být nejistý. Podle armádních rozkazů měly být z vybraných útvarů v pohraničí vyčleňovány menší mobilní jednotky speciálně pověřené „očistou“ hůře přístupných terénů a také soustavným terorizováním Němců v jednotlivých lokalitách. V případě zjištěného „nepřátelského chování“ se proti nim mělo rázně zakročit. „Létacím“ oddílům bylo doporučováno, aby působily s brutální náhlostí, vynaložením vší energie ku zničení vyvstalých odporů. Němci se měli udržovat v trvalé dezorientaci co do sestavy, síly a úkolů těchto jednotek [Staněk 2005: 28].

K jednomu z nejčastěji zmiňovaných incidentů došlo v Ústí nad Labem v červenci 1945. Výpověď Aloise Ullmana, německého antifašisty, byla zaznamenána bezprostředně po Ullmanově odsunu z Československa americkými okupačními úřady:

„Když v 15.00 hodin končila pracovní doba a především zaměstnanci firmy Schicht museli jít domů přes Labské mosty, řádily v blízkosti tržního náměstí nejdivočejší tlupy. Házely ženy i s dětskými kočárky do Labe a ty se staly terčí pro vojáky, kteří stříleli na ženy tak dlouho, až z proudu již nevypluly. Také do vodního rezervoáru na tržním náměstí házeli Němce, a sotva se vynořili, tyčemi je stlačovali pod hladinu. Teprve kolem 17 hodiny se ukázalo několik ruských důstojníků, kteří se snažili vyklidit ulice... Večer 31. července byli mrtví sneseni na tři sběrná místa a odvezeni nákladními auty. Na těchto třech místech se napočítalo na 400 mrtvých těl.“⁶⁶ [cit. *Dějiny Zemí Koruny České*: 253]

Na bezprostřední následky vyhnání zemřelo přibližně 19 tisíc osob, přičemž vyslovené násilnou smrtí zahynulo asi 5 500 lidí [Staněk 1991: 93]. Zde je ovšem nutno dodat, že se uváděná čísla značně mění, některé německé prameny hovoří až o desetinásobně vyšším počtu obětí.

Během druhé fáze odsunu, kterou rozumíme státem organizovaný transport obyvatel německé národnosti z ČSR kromě těch, kteří získali *osvědčení o národní spolehlivosti*, došlo podle prohlášení ministra zahraničních věcí dne 2. prosince 1947 k odsunu 2 256 000 Němců (z toho 1 464 000 do amerického a 792 000 do sovětského okupačního pásma). Z tohoto počtu připadalo asi 156 000 na Slovensko, zbytek se týkal českých zemí. V roce 1947 zůstalo v pohraničí ještě kolem 160 000 Němců, z čehož část byla dodatečně organizovaně odsunuta během roku. Podle oběžníku ministerstva vnitra ze dne 28. července 1945, kde jsou definovány

⁶⁶ Převládající představa národního kolektivu jako tvůrce i nositele německého (nacistického) teroru a útlaku na úkor viny individuálních osob nebo skupin vyjádřil výstižně tehdejší Československý prezident Edvard Beneš: „Jsem šťasten, že došlo k novému rozhodnutí, že za válku jsou odpovědny nejen vůdcové, ale že jsou za zločiny války odpovědny celé národy... přiznaná kolektivní vina nám umožnila jinou velkou věc, odsunout Němce a zdůvodnit odsun morálně s poukazem, že všechen německý lid usedlý pod Sudetami je lidem viníků a máme též plné právo, abychom ho na příští časy vystěhovali z naší země.“ (Edvard Beneš, parlamentní debata o retribuci 10. června 1947) [cit. Staněk 1991: 55].

tzv. *odsunové kategorie*, bylo přesídlování prováděno přibližně následným postupem: (1) okupanti, tj. Němci, kteří se do ČSR přistěhovali po 1.10.1938; (2) provinilé osoby, pokud nebyly zajištěni vazbou; (3) bývalí veřejní zaměstnanci, kteří ztratili místo zrušením pracovního poměru; (4) zemědělci; (5) majitelé podniků a živností; (6) příslušníci svobodných povolání; (7) dělníci a (8) ostatní [Staněk 1991: 71].

Německý odsun by podle těchto čísel vypadal v tabulce takto:

<i>Ukazatel</i>	<i>Československo</i>	<i>České země</i>	<i>Slovensko</i>
Počet obyvatel německé národnosti 1.10.1945	3 200 000	3 000 000	200 000
Neorganizovaný odsun v letech 1945-1946	660 000	650 000	10 000
Organizovaný odsun	2 256 000	2 100 000	156 000
Dodatečný odsun 1947	80 000	70 000	10 000
Počet obyvatel německé národnosti 22.10.1947	204 000	180 000	24 000

Zdroj: Materiály..., str. 3

3.3 Osídlování pohraničí slovanským živlem

Migrace do pohraničí byla zpočátku živelná, pouze se slabou organizovaností z centra, o které se může hovořit až po 1. říjnu 1945, kdy došlo k revizi národních správců. Touto revizí byl získán přehled o volných místech k osídlení a došlo k odhalení těch národních správců, kteří své doklady nezískali legálně. Již na sklonku léta 1945 byla prostřednictvím tisku a rozhlasu rozpoutána rozsáhlá uvědomovací kampaň mající za cíl motivovat obyvatelstvo ke stěhování do pohraničí. Synchronizace vysídlování a následného doosídlování byla úspěšná jen částečně – ještě před transferem Němců docházelo k lokálnímu přelidnění, na druhou stranu existovaly oblasti zůstávající stranou zájmu dosídlenců, které potom trpěly dlouhodobě nedostatkem obyvatel.⁶⁷

⁶⁷ Obvykle se jednalo o nejdlejší kraje republiky – v Jihočeském kraji to byl např. okres Český Krumlov a Kaplice [Secká 325].

Po ukončení odsunu německého obyvatelstva byl proveden v říjnu 1947 celorepublikový soupis obyvatel, který mimo jiné sledoval i poválečné migrační toky –

Původní obyvatelstvo usazené na území		
1.V.1945	729 126	32,7 %
Noví osídlenci od 1.V.1945 do 22.V.1947	1 365 557	61,2 %
Osídlenci, kteří byli 1.V.1945 v zahr. armádě	10 628	0,5 %
Osoby, které neudaly své bydliště ke dni 1.V.1945	5 638	0,3 %
Děti, které se narodily v pohr. od 1.V. 1945 do 22.V.1947	118 536	5,3 %
Úhrn obyvatelů 22.V.1947	2 229 485	100,0 %

Pohraničí s dělenými okresy. Zdroj: Materiály..., Str.8

obyvatelské struktury, nově přistěhovaných do pohraničí pak bylo úhrnem 1 365 557 představující 61,2% obyvatelstva v pohraničí. Zbytek tvořily děti, které se narodily po skončení války a novoosídlenci ze zahraničních armád. Celkově bylo v pohraničí dne 22.10.1947 přítomno 2 229 485 lidí. Po provedení organizovaného hromadného odsunu Němců a dokončení hlavní etapy dosídlení zjišťujeme tedy úbytek obyvatelstva v pohraničí o 32,9%. Je možné tvrdit, že noví osídlenci tvořili tři pětiny obyvatelstva a děti, které se v pohraničí už za ty dva roky narodily, představovaly dvacetinu obyvatelstva.

Základem nového obyvatelstva byl tedy (1) nevelký počet Čechů, častokrát ze smíšených manželství. K nim se přidali (2) lidé, kteří byli do Sudet zavlčeni násilím jako totálně nasazení a rozhodli se zde zůstat. Vzápětí po osvobození přicházeli (3) lidé z nejbližšího i vzdálenějšího okolí, kteří museli svá obydlí a majetky nedobrovolně zanechat v okupovaném pohraničí na podzim 1938 a vraceli se vlastně domů. (4) Poslední nejpočetnější skupinou přicházející několik týdnů po válce (dekret o národní správě byl vydán dne 19. května 1945) byli tzv. národní správci [Secká: 325].

Jak vypadala etnická struktura nového pohraničí? Největší skupinu, kromě obyvatel českého vnitrozemí, tvořili reemigranti⁶⁹ v počtu 120 096. Nejvíce se jich vrátilo z Německa (31 587), z Volyně (26 908) a z Rakouska (8 677). Více než polovina z těchto navrátilců našla svůj domov v západním a severozápadním pohraničí. Významně se na procesu doosídlování pohraničních okresů podíleli obyvatelé Slovenska, kterých bylo v roce 1947 sečteno v pohraničí 110 300, takže téměř každý jedenáctý novoosídlenec měl dřívější bydliště na

⁶⁸ Původní obyvatelé bylo často nazýváni *hraničáři*.

⁶⁹ Pod pojmem reemigrant se rozumí obyvatel národnosti české či slovenské, který měl dne 1. října 1945 bydliště v cizině, tzn. nejen reemigranti v právním smyslu. Na základě dat ze sčítání lidu 1950 se odhaduje, že do celého Československa se vrátilo po válce celkem až 180 000 reemigrantů.

Slovensku. Jejich počet ještě navíc v dalších letech výrazně stoupal, takže např. v roce 1950 bylo přítomno v pohraničí 161 286 osob s národností slovenskou.

3.4 Zdroje nového obyvatelstva

Tempo osídlování neodpovídalo tempu vysídlování. Zpočátku ho dokonce předbíhalo, později se naopak zpožďovalo, bylo určováno nejčastěji osobními podmínkami osídlenců. Ti mohli být rozděleni zhruba do dvou skupin – první tvořili tzv. navrátilci, tj. osoby české národnosti, které odešly po roce 1938 do vnitrozemí a během války se již nevrátily, druhou pak noví osídlenci především z řad českého obyvatelstva, reemigranti apod. Na jaře roku 1947, tedy více než rok od zahájení odsunu, byla první vlna osídlování v podstatě skončena a dala vzniknout v pohraničních oblastech nové populační základně se specifickou strukturou, zejména věkovou, etnickou a národnostní. Doosídlování poté pokračovalo až do šedesátých let, ale rozsahem a intenzitou kolonizace se nedalo s poválečnými roky srovnávat [Staněk 1991]. Limitujícím faktorem dalšího přílivu obyvatelstva do pohraničí byla - mimo jiné - kvalita bytového fondu, množství resp. nedostatek pracovních příležitostí, vznik tzv. mrtvé hranice a přítomnost armády.

Na příkladu dvou měst – Teplic a Českého Krumlova – ukáží proces osídlování po roce 1945 z trochu bližší perspektivy. Charakteristické pro obě města bylo, že dosídlenci zpočátku přicházeli především z vnitrozemského zázemí. To mohlo být mimochodem jedním z důležitých faktorů ovlivňujících pozdější migrační stability a relativní kulturní i sociální homogenity obou měst. Tento jev odpovídá teorii, že většina migrantů směřuje do oblastí, které jsou jim relativně blízké z hlediska podobnosti s původním prostředím.

Před druhou světovou válkou bylo v Teplicích a okolních obcích, které byly později k městu připojeny, dle sčítání lidu z roku 1930 z celkového počtu obyvatelstva 72% německé národnosti. V Českém Krumlově a správním okolí z více než 10 tisíc obyvatel mělo německou národnost sedm a půl tisíce [Nedomová 1995: 503].⁷⁰ Dodnes jsou obě města charakteristická nadprůměrným podílem osob německé národnosti, přičemž průměr ČR činil v roce 1991 pouhých půl procenta. Dnes je toto číslo ještě nižší vzhledem k nepříznivé věkové struktuře a celkové tendenci Němců v ČR k asimilaci. Celkově je možné říci, že události během i po válce zasáhly do národnostních poměrů těchto dvou měst velmi citelně a znamenaly vlastně radikální výměnu obyvatelstva.

⁷⁰ Národnost se zjišťovala podle objektivního znaku, tj. obcovacího jazyka. Z tohoto důvodu bylo mezi těmi, kteří byli označováni za Němce i značné množství německy mluvících Židů. Například v Teplicích žila v té době čtyřtisícová židovská komunita.

Na základě údajů uvedených v soupisech obyvatelstva českých zemí z roku 1947 můžeme tvrdit, že nejvíce imigrantů do Českého Krumlova přišlo v prvních vlnách osídlování z vnitrozemských částí tehdejších okresů Český Krumlov a České Budějovice (celkem asi 20%), tj. především z nejbližšího vnitrozemského zázemí. Větší počet osob se dále přistěhoval ze sousedních okresů Třeboň (dnes okres Jindřichův Hradec) a Prachatice, následovalo hlavní město Praha, okresy Písek a Tábor.

Do Teplic směřovali lidé nejvíce z Prahy a jejího severního okolí (více než 25% z imigrantů přítomných v roce 1947), dále z tehdejších okresů Kladno a Slaný, Roudnice (dnes částečně Litoměřice), z vnitrozemské části okresu Louny, poměrně významný podíl (asi 7%) přišel z okresu Benešov.

<i>Bydliště matky v době narození</i>	<i>Český Krumlov</i>	<i>Teplice</i>
Narození v ČR celkem	87,2	82,6
Z toho:		
ve městě součas. bydliště	12,6	12,2
v jiné obci okresu	20,9	12,7
v jiném okrese	53,7	57,7
Narození v SR	5,8	7,7
Narození v cizině	4,8	6,1
Místo narození nezjištěno	2,2	3,6
Úhrnem	100,0	100,0

Podíl obyvatelstva Českého Krumlova a Teplic ve věku 45 let a více podle trvalého bydliště matky v době narození (v%) na celkovém počtu obyvatel daného věku.

Zdroj: SLDB 1991

Na základě výsledků censu z roku 1991 je možné tvrdit, že největším zdrojem imigrantů po roce 1945 byly zejména oblasti geograficky či kulturně blízké. To se týká ve své podstatě všech věkových kategorií obyvatel. Přesto měla (re)imigrace českého živlu do pohraničí téměř všechny aspekty územní kolonizace – vytvořila se nadprůměrně heterogenní sociální struktura, která ale jakoby na určitou dobu ztratila svou tvář. Jednotlivé kulturně homogenní skupiny si nebyly schopny udržet své rituály, které postupně zanikaly a byly poté nahrazeny novými již na celospolečenské úrovni.

V tomto sčítání lidu se zjišťovalo též místo narození sčítaných osob, tzn. jejich první trvalé bydliště. V Českém Krumlově i Teplicích se narodila necelá polovina z celkového

objemu dnešní populace bez ohledu na jejich věk. V rámci celého okresu mělo své rodiště asi 60% obyvatel Č. Krumlova a 58% obyvatel Teplic.

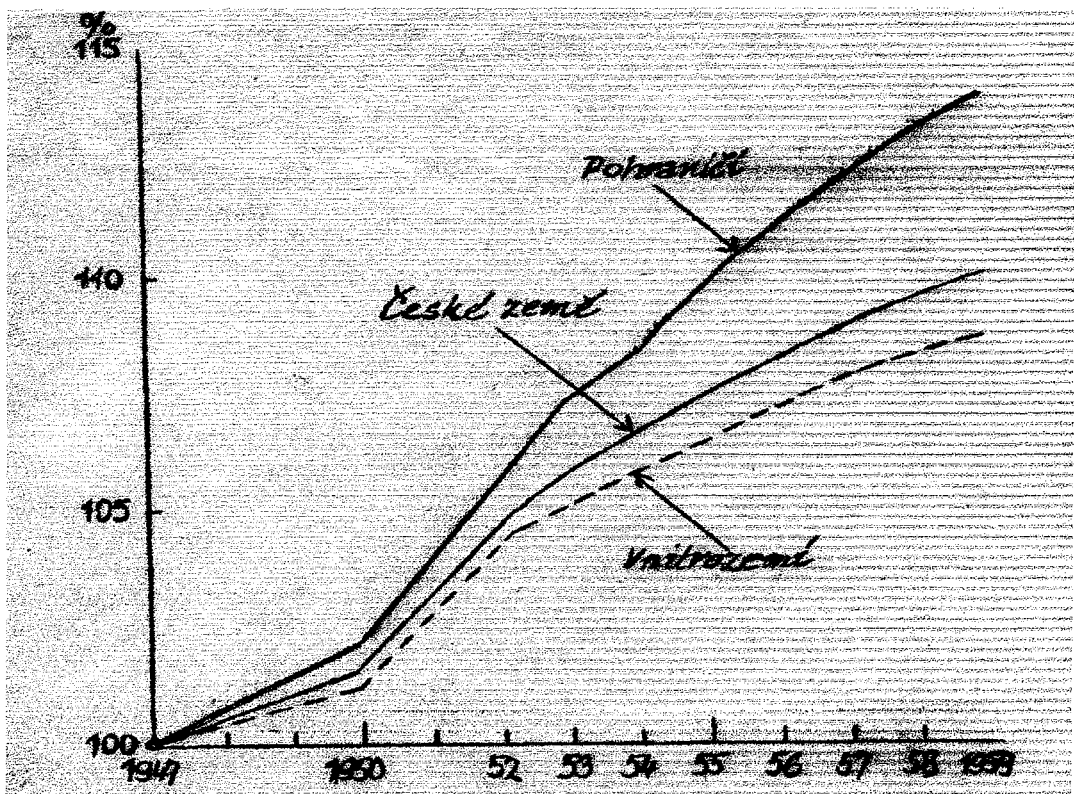
	<i>Český Krumlov</i>	<i>Teplice</i>
Narození v ČR celkem	3573	15683
Z toho:		
v obci trvalého bydliště	516	2312
v jiné obci okresu	858	2441
v jiném okrese	1199	10927
Narození na Slovensku	235	1474
Narození v cizině	198	1150
Narození ve vybr. okresech:		
České Budějovice	801	
Prachatice	161	
Praha	137	
Jindřichův Hradec	166	
Tábor	82	
Praha		1530
Ústí nad Labem		266
Most		440
Litoměřice		597
Kladno		760
celkem	4096	19000

Bydlící obyvatelstvo ve věku 45+ podle trvalého bydliště matky v době narození.
Zdroj: SLDB 1991

Demografický vývoj po prvních vlnách dosídlování vyznívá pro pohraničí spíše negativně, i když počet obyvatel zde díky poválečnému baby-boomu stále stoupal. V době mezi roky 1947 a 1950 docházelo totiž ke zpětnému pohybu obyvatelstva do vnitrozemí. Bylo-li zjištěno, že v květnu 1947 bydlelo v pohraničí 2 272 100 obyvatelů, pak vzrostl tento počet do března 1950 pouze na 2 310 700 osob při přirozeném přírůstku 128 300. Došlo tedy k zpětnému vystěhování 89 700 osob.⁷¹ Tento trend doplňování obyvatelstva českého vnitrozemí osobami z pohraničních okresů trval ještě po celé období existence komunistického Československa [Materiály...: 6-7] a je možné říci, že trvá až dodnes – díky vyšší míře nezaměstnanosti v pohraničí po r. 1989 jezdí mnoho lidí za prací do vnitrozemí, z nichž někteří zde zůstávají natrvalo. V současné době, charakterizované potřebou mobility kapitálu, vyžadující od pracovníků přizpůsobivost, flexibilitu a ochotu cestovat za prací, se zdá být ona dodnes patrná

⁷¹ Migrační ztráta pohraničí činila 1170 osob měsíčně.

neusazenost pohraničí pozitivním jevem. Ekonomicky tomu tak možná je, z hlediska *genia loci* Sudet a kulturního zvelebování krajiny se obávám, že nikoliv.

Tempo růstu obyvatelstva v českých zemích mezi roky 1947 - 1959.

Zdroj: *Materiály...*, str. 78

Jednotlivé oblasti pohraničí měly pochopitelně odlišný vývoj, který byl silně ovlivněn jejich ekonomickým charakterem. Snadněji probíhalo osidlování průmyslových regionů než zemědělských. Do pohraničí odcházeli především mladí lidé - ti, kterým měla patřit budoucnost. Jejich úkolem bylo hlavně oživit pohraniční vesnice a města slovanským živlem, který měl v této době tu nejlepší pověst. Protože byl věkový průměr obyvatelstva v pohraničí poměrně nízký, dosahoval natalitní potenciál vyšších hodnot než ve vnitrozemí. Například v roce 1952 přibylo v rámci českých zemí 3,2% obyvatelstva; ve vnitrozemí činil přírůstek 3,2% obyv., v pohraničních krajích byl pak 3,5%. Následující tabulka zachycuje před- a poválečné období v jednotlivých etapách. Údaje v ní uvedené jsou přepočítány na pohraničí tvořené celými okresy, bez přihlížení k okresům děleným.

<i>Úhrn přítomného obyvatelstva 1. 12. 1930</i>	3 708 000
<i>Úhrn bydlícího obyvatelstva 1. 5. 1945</i>	3 325 000
Výsledky soupisu 22. 5. 1947:	
Obyvatelstvo bydlící v pohraničí 1. 5. 1945	871 800
Noví osídlenci od 1. 5. 1945 do 22. 5. 1947	1 263 300
Osídlenci, kteří byli 1. 5. 1945 v zahr. armádě	9 700
Osoby, které neudaly své bydliště 1. 5. 1945	5 400
Přirozený přírůstek od 1. 5. 1945 do 22. 5. 1947	121 900
Úhrn bydlícího obyvatelstva 22. 5. 1947	2 272 100

Stav obyvatelstva v pohraničí (počítány jsou celé okresy) v letech 1930 – 1952.

Zdroj: Materiály..., str. 5

Závěr základní etapy doosídlovacího procesu (1945-1952) zněl tedy v oficiálních datech takto:

„Hustota obyvatelstva v pohraničí, která v roce 1930 činila 127 osob na km², klesla v roce 1950 na 82 obyvatelů a koncem roku 1952 stoupla na 84 osob. Můžeme tedy říci, že hustoty v r. 1952 proti r. 1930 ubylo v pohraničí o 33,9%, čili že je osídleno z 66,1%.“

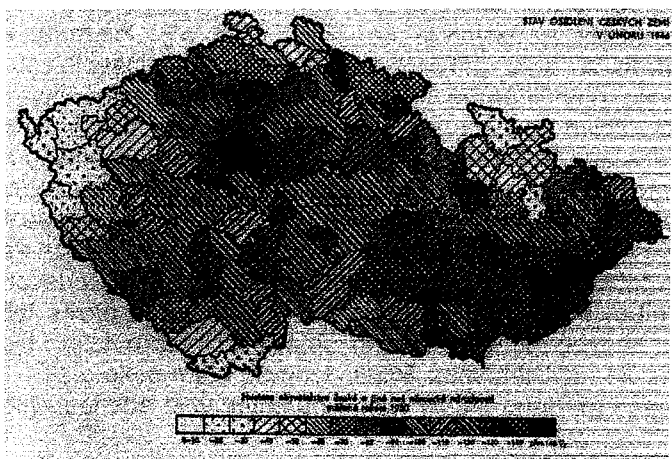
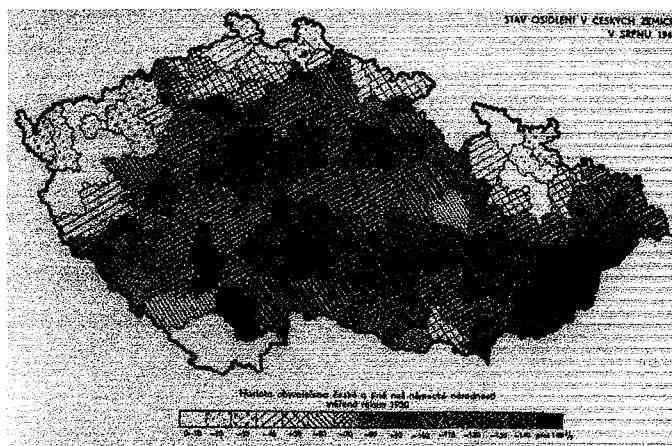
[cit. *Materiály...* str. 8]

3.5 Řízené osídlování pohraničí v letech 1954-1965

Během září 1953 bylo z důvodu celkově neutěšeného stavu pohraničí rozhodnuto vládními orgány o zahájení tzv. *doosídlovací akce*. V souvislosti s tím byla zřízena funkce a aparát vládního zmocněnce pro otázky osídlování pohraničních okresů. Tato etapa doosídlování se měla týkat především zemědělství. Právě zemědělské osídlování se ukázalo jako nejslabší článek celého procesu: zemědělců bylo málo, naráželi na obtíže hospodaření ve vyšších nadmořských polohách a k tomu navíc došlo k násilné kolektivizace vesnice, která způsobila přetržení přirozeného vztahu mezi rolníkem a půdou. Celá hra s Dekrety o vlastnictví půdy se ukázala jako jedna velká maškaráda a lidé na vesnici ztratili důvěru v upřímné jednání státu. Situace se dostala tak daleko, že do té doby soběstačné Československo muselo žádat o zemědělskou výpomoc. Pro potřeby zemědělského osídlování byly vytyčeny okresy, jichž se měla týkat vládní pomoc spočívající na různých formách podpor pro osídlence, kteří sem přicházeli z vnitrozemí nebo ze Slovenska. Počet těchto okresů se každoročně lišil, pohyboval se mezi 27 až 41, přitom ovšem některé okresy nebyly doosídlovány celé, nýbrž jen některé obce.

Jaké byly hlavní příčiny, které způsobily problémy zemědělského osídlování? Vyplývalo například, že výběr uchazečů prováděly národní výbory nedbale, protože nezkoumaly dostatečně zdravotní a rodinné podmínky uchazečů. Také sankce při neplnění požadovaného výkonu byly

minimální - cílem bylo přece získat co nejvíce ochotníků. Často se proto stávalo, že za krátký čas žádal doosídlenec o zproštění závazku pro nemoc, rodinné komplikace atd. Také výhody

Hustota obyvatelstva v srpnu 1945 a v únoru 1946.

Zdroj: Slezák 1998

poskytované zemědělcům měly spíše charakter okamžité výpomoci a nemotivovaly lidi k tomu, aby v pohraničí zůstávali déle, než museli. Do roku 1949 se plná jedna čtvrtina osídlenců vrátila do svých původních domovů [Secká: 325]. Tyto faktory způsobily, že v pohraničí přetrvával nedostatek pracovních sil. K tomu noví osídlenci nebyli vždy přijímáni v obcích s otevřenou náručí. Často jim starousedlíci záviděli výpomoc, kterou osídlenci dostali téměř za nic. Také se ukázalo, že nestačí provádět doosídlení zemědělství a venkovských obcí, nejde-li s tím ruku v ruce také zlepšení služeb ve zdravotnictví, školství a kultuře, tj. těch podmínek, na které už byli nově příchozí zvyklí.⁷²

Tyto problémy měla řešit *metoda komplexního doosídlování*, která byla uplatňována od roku 1958 ve vybraných okresech. Metoda spočívala v tom, že vedle zvláštních výhod pro zemědělce byly poskytovány i výhody lidem pracujícím v jiných odvětvích. Cílem se stalo vybudovat stejné životní podmínky jako ve vnitrozemí. Výsledky dosídlovacích akcí nebyly jednoznačně úspěšné. Určitým pozitivním způsobem sice ovlivnily růst počtu obyvatel během 50. a 60. let, avšak jejich celkový efekt byl problematický. Výběr nových osídlenců byl povrchní, do pohraničí byli doporučováni a přesvědčováni často lidé nebo i celé rodiny, kterých se chtěli ve vnitrozemí zbavit. Značnou část z nich tvořili Rómové. Počáteční dosídlovací akce byly navíc charakteristické tím, že mnozí dosídlenci přistupovali na tuto akci ze spekulativních důvodů: využili osídlovacích příspěvků a po krátké době se vraceli do vnitrozemí [Kastner 1999: 30].

⁷² Novoosídlenci dostávali od starousedlíků různé přezdívky: v severních Čechách se jim souhrnně říkalo „pražáci“, později v období chalupářské revoluce zdomácnělo slovo „lufťáci“ atd.

V šedesátých letech již bylo zcela zřejmé, že rozsáhlé bourání v pohraničí, zavírání závodů či jejich přesun na Slovensko byly kardinální chybou. Poválečný baby-boom a zvyšující se efektivita práce v zemědělství (automatizace apod.) způsobily uvolnění značného množství pracovních sil, které bylo třeba zaměstnat. Šedesátá a následující léta jsou proto charakteristická mohutnou industrializační vlnou a obytnou výstavbou, bohužel nejčastěji panelákového typu. Mnohé přírodně a kulturně cenné oblasti byly povážně narušeny, nemluvě o bezprecedentní povrchové těžbě, která zanechala nesmazatelný šrám na duši české krajiny.⁷³ Nechť jsou tyto události do budoucna trvalým varováním a apelem na respektování vztahu člověk-příroda!

O b l a s t	Počet obyvatelstva 31.XII.						
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Západní Čechy	416 787	423 406	431 400	437 179	442 526	447 363	451 091
Severozápadní Čechy	579 603	584 223	588 898	595 824	602 332	608 543	612 909
Severní a severovýchodní Čechy	517 358	522 656	527 501	531 148	536 376	540 372	543 045
Východní Čechy a severní Morava a Slezsko ⁷⁴	666 773	669 115	679 460	687 974	693 736	699 063	702 963
Jižní Morava	127 301	129 818	133 037	134 790	136 051	136 687	136 007
Jižní Čechy	181 857	183 964	186 329	187 875	188 747	188 843	188 335
Ú h r a n e n	2 489 879	2 513 184	2 546 625	2 574 790	2 599 768	2 620 871	2 634 370

Počet slovanských obyvatel pohraničí se i přes zpětnou migraci zvyšoval.

Zdroj: *Materiály...*, s. 81

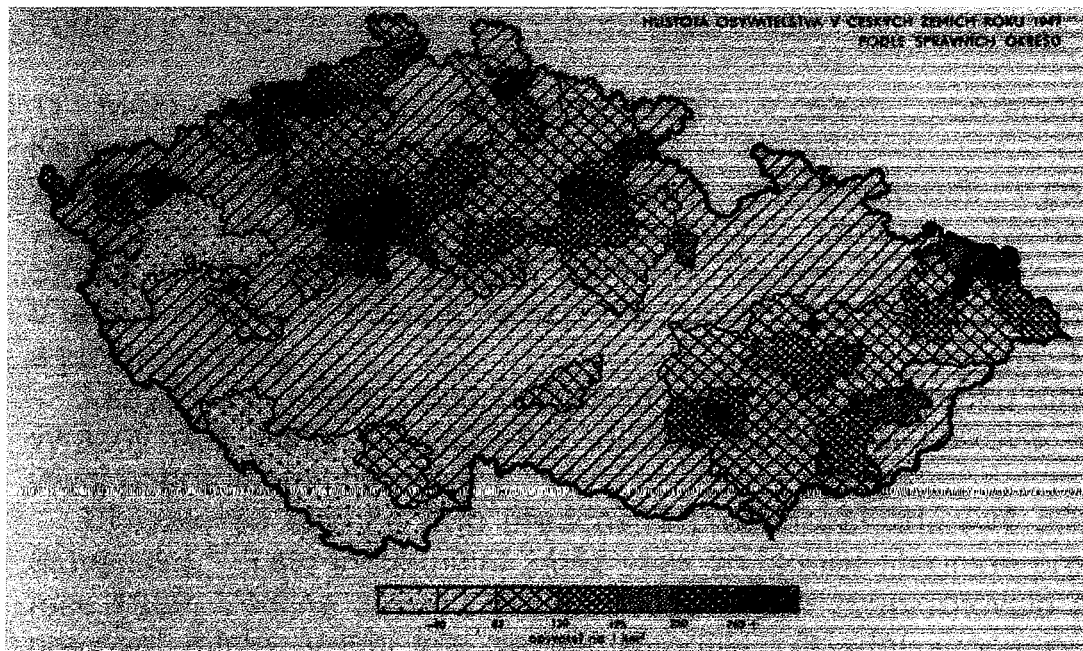
Jestliže se konstatuje, že ve srovnání s rokem 1930 došlo v roce 1950 v pohraničí k celkovému poklesu obyvatel o třetinu, potom v pohraničních městech byl tento pokles mnohem menší než na tamním venkově. Dokazuje to srovnání počtu obyvatel okresních měst a okresních obcí. V pohraničních okresních městech došlo mezi rokem 1930 a rokem 1950 dokonce k nárůstu obyvatelstva o 12,1%, přičemž v pohraničních obcích⁷⁴ došlo ve stejné době k poklesu o 35,3%. Za období let 1950 až 1985 vzrostl počet obyvatel okresních měst v pohraničí o 48,9%, ale na vesnicích jen o 3,2%. Tyto údaje ilustrují procesy koncentrace obyvatel pohraničí do větších sídel a signalizují problémy osídlení venkovských obcí v pohraničí. K tomu je třeba připomenout, že došlo především během 50. a 60. let k zániku mnohých vesnic a osad [Kastner 1999: 32].⁷⁵

⁷³ K neobnovitelné kulturní ztrátě došlo např. ve Volarech, kde byly zničeny těžkou technikou celé čtvrtě *volarských domů*, přičemž pouze několik let poté byl nedostatek bytů řešen prefabrikovanou výstavbou panelových domů. A to všechno v klíně Šumavských lesů. Podobné činy budou před budoucími generacemi jen těžko obhajitelné.

⁷⁴ Ve městech nemající okresní charakter a na vesnicích.

⁷⁵ Zde bych rád pouze připomenul, že první větší obec, která byla takto zničena, se nazývala Ervěnice.

Závěrem je možné konstatovat, že přes neustálý, i když značně nerovnoměrný růst počtu obyvatel v pohraničí, nedosáhlo toto území stavu počtu obyvatel z počátku května 1945. Přitom přirozená reprodukce obyvatelstva je zde celkově příznivější než ve vnitrozemí. Celkový výsledný efekt podílu přirozené reprodukce na růstu počtu obyvatel pohraničí je však zeslabován poměrně vysokým podílem vystěhovalectví.

Hustota obyvatelstva českých zemí v roce 1947. Patrné je stírání rozdílu mezi pohraničím a vnitrozemím. Zdroj: Slezák 1998

4.

SPOLEČENSKÝ ŽIVOT NOVOOSÍDLENCŮ

4.1 Příchod osídlenců a sociální poměry v pohraničí

Jak již bylo shora poznamenáno, během nacistické okupace zůstaly v pohraničí uchovány poměrně velké české enklávy – například rolnické obyvatelstvo ve zcela jazykově českých vesnicích kolem Opavy, souvislé české osídlení na Českosudsku a Domažlicku (dodatečně odtrženo od Protektorátu) nebo hornické osady na Mostecku a Duchcovsku. Rozložení českého obyvatelstva, které vytvořilo základ pro poválečné dosídlování, bylo značně diferencované – na Opavsku tvořili Češi cca 20% obyvatel, ale zato na Chebsku byl jejich vliv minimální – jen 2% [Kastner 1999: 25]. Po výměně obyvatelstva tvořilo autochtonní obyvatelstvo přibližně jednu třetinu v rámci nové struktury. Tito lidé představovali tedy nositele místních kulturních vzorců a umožnili překlenout onu propast mezi dvěma kulturami. Vystěhování *státně nespolehlivého obyvatelstva* z pohraničí znamenalo až na výjimky podstatnou likvidaci dosavadních sociálních vazeb na daném území, včetně zrušení kulturních tradic, náboženských a církevních zvyklostí, ustálených občanských forem a etnografických a folkloristických institucí. Je proto důležité si uvědomit pro pochopení fenoménu Sudet, že změna nenastala jen pouze na úrovni národnostní, ale se změnou etnografickou se podstatně se změnila i náboženská skladba obyvatelstva. Sudetští Němci, žijící ponejvíce na malých městech a na venkově, byli díky rakouské státní tradici silně vázání na katolicismus, což nemůžeme říci o Čechách. Své pak vykonala i ateistická výchova na školách a vůbec nálada v celé tehdejší společnosti od druhé poloviny 40. let. Veškeré aktivity ze strany křesťanských církví směřující ke kultivaci pohraničí (litoměřický biskup Štěpán Trochta, práce salesiánů s mládeží, katolický filozofický ústav Tovaryšstva Ježíšova v Děčíně, činnost dominikánů v Jablonném v Podještědí atd.) byly přerušeny únorem 1948 a dalším vývojem. Nové obyvatelstvo v pohraničních oblastech charakterizovala laxnost v náboženských záležitostech, i když matrikově drtivá většina z nich patřila k nějaké konfesi [Kastner 1999: 171].

Migranti z okresů ČSR, které bezprostředně s bývalým pohraničím nesousedily, se vyznačovali větším rozptylem volby místa usídlení. Osídlování probíhalo zpravidla ve skupinách tak, že příbuzní nebo známí se stěhovali přibližně na stejné místo – do obcí nebo do blízkého okolí. Tyto příbuzenské a známostní skupinky tvořily jakási přirozená sociální jádra nově vznikajících místních společenství.

Novoosídlenci si přinášeli různorodé sociální a kulturní hodnoty a zkušenosti, které byly v dynamických procesech nového občanského soužití vzájemně konfrontovány a měněny v nový sociokulturní systém. Přitom toto nové obyvatelstvo vstupovalo do materiálně vybaveného prostředí, které mělo pro osídlence bohužel spíše negativní konotaci.⁷⁶ Vše, co se spojovalo s němečtíkem, bylo vystaveno potupě a zneuctění, docházelo k nezměrným kulturním

⁷⁶ Na vyškovském jazykovém ostrově byly zdejší hanácké *žudrové domy* chápány osídlenci jako německé a byl odpor proti jejich udržování [Heroldová 1984: 138].

ztrátám a k celkovému regresu. Knihy byly užívány na podpal, nábytek a dřevo všeho druhu jako otop. V pohraničí dochází po válce jinak řečeno ke konfrontaci zanikající německé materiální kultury s českou kulturou ideovou. Tento rozpor se musel zákonitě negativně odrazit na následném procesu udržování *genia loci* Sudet. Zde je nutno dodat, že na jeho záchraně pracovali ponejvíce ti, se kterými po válce ještě nikdo nepočítal – chalupáři.

K r a j vnitrozemský okres	Vrstěnování od 11.V.1945 do 22.V.1947 do pohraničí							
	divsien (základní- ně na 100)	na 100 obyvatel v r. 1930	do západních Čech	do severozáp. Čech	do severních a severových. Čech	do východ- ních Čech, Moravy a Slezska	na jižní Moravu	na jižní Čech
1.a Hlavní město Praha	32 400	10,9	21 100	19 200	28 400	3 200	600	1 900
1.b Pražský	219 500		47 000	119 000	69 100	7 100	1 300	5 500
Benešov	5 900	14,0	1 800	2 300	1 500	100	34	200
Beroun	6 100	16,9	3 000	3 500	1 300	100	16	200
Brandýs nad Labem	12 400	24,9	1 500	6 700	3 900	200	22	100
Český Brod	10 600	22,1	1 300	4 900	4 100	200	38	100
Dobruška	3 100	13,5	1 300	1 500	200	-	7	100
Hořovice	6 600	15,2	3 200	2 400	700	100	19	200
Kladno	12 900	16,8	2 600	8 700	1 400	200	38	100
Kolín	12 600	17,4	1 400	6 700	4 100	300	31	100
Kralupy nad Vltavou	8 200	21,1	700	6 800	800	100	5	20
Kutná Hora	9 500	16,7	1 300	4 700	3 000	500	48	100
Mšín	10 700	22,6	800	5 500	4 200	100	19	33
Mladá Boleslav	16 800	24,6	600	4 100	11 600	200	40	26
Nové Strašecí	5 200	19,9	1 000	3 700	400	100	7	28
Nymburk	9 400	17,0	700	2 500	6 100	100	20	18
Poděbrady	9 200	19,6	800	2 800	5 300	200	26	33
Praha - jih	10 000	24,7	1 900	4 900	2 800	200	90	200
Praha - sever	11 700	22,6	1 800	6 600	2 900	200	35	200
Praha - východ	4 400	13,3	1 000	2 200	1 000	100	10	100

Příklad účasti vnitrozemí na osídlování pohraničí. Zdroj: Materiály, str. 62

Celková materiální přebujlost a bohatství nenutilo ve vysídlených oblastech lidi k tomu, aby si těchto věcí více vážili. Averse vůči německé kultuře byla téměř celoevropská, odlišovala se pouze formou a intenzitou.⁷⁷ Při zpětném pohledu na poválečný vývoj v Československu musíme bohužel konstatovat, že jsme se v tomto směru nezařadili po bok vyspělých západních společností. Samozřejmě, že nemalou vinu na tom nese i komunistická hrůzovláda a jí proklamovaná „kulturní revoluce“. Programové ničení kulturních hodnot po odsunutých Němcích je tedy nutno přisoudit jednak akcím čs. armády (nejvíce v první polovině 50. let) a potom především odpovědným orgánům KSČ/ČSM a státu.⁷⁸ Ke ztrátám materiální vybavenosti regionů přispěl také fakt, že z důvodu nedostatku osídlenců nebylo možné pokračovat v plném rozsahu v činnosti všech původních provozů, živností a hospodářství. Velká část dosavadních

⁷⁷ Například v Polsku se psal Němec/Německo po roce 1945 s malým n.

⁷⁸ Jde o zničení některých celých obcí i s kostely a hřbitovy na Šumavě a v česko-rakouském pohraničí, zrušení jezuitského kláštera v centru Chomutova, o celkově nesmyslnou likvidaci gotického chrámu ve slezském pohraničním městě Osoblaha, zničení zámku v Mimoně i přes protesty památkářů ještě na poč. 80. let, naprosto neomluvitelné stržení živého města Most (v evropském kontextu bezprecedentní), nemluvě o stovkách zpustlých či zaniklých dalších památek.

kapacit tak zůstala nevyužita. Jestliže dnes se přiznává značná devastace materiálního a kulturního bohatství německého pohraničí, pak je nutno podotknout, že v zásadě nešlo vždy o zjevný úmysl, ale pouze o logický důsledek kapacitních možností, lidského potenciálu a jiného způsobu života novoosídlenců.

4.2 Formování občanské společnosti v pohraničí

Osídlování pohraničí se stalo modelovou situací pro zachycení řady základních procesů tvorby lidských pospolitostí v podmínkách současného života, především pak pokud jde o vztah kolonistů k osídlenému místu, jednotlivých osídleneckých skupin k sobě navzájem, o normy jejich soužití a míru společenské a kulturní integrace. Z nově příšlého obyvatelstva, které nadále v pohraničí zůstalo, se formovala spolu se starousedlíky občanská společnost. Dělo se tak ale dosti obtížně, protože většinou chyběly tradice a obyvatelstvo bylo sociálně a kulturně heterogenní. Podstatná část osídlenců šla do pohraničí proto, aby si tam našla nový domov a zlepšila si své postavení, a to většinou jak ekonomické, tak i sociální. Nemalá část z nich totiž přicházela ze sociálně slabších vrstev, zejména venkovského obyvatelstva vnitrozemí, a získání zemědělských usedlostí a jiných nemovitostí po Němcích znamenalo pro ně mobilní vzestup, i když se často dostavily komplikace způsobené nedostatkem zkušeností v hospodaření. Podobný vzestup zaznamenali i drobní podnikatelé, řemeslníci a obchodníci. V neposlední řadě i obsazování míst ve státní správě, finančnictví a v ekonomice představovalo pro některé nově příchozí lákavou příležitost ke zvýšení společenského postavení. To se týkalo také částečně imigrantů ze zahraničí. Změna bydliště se tím stala jedním z faktorů sociální mobility.

Nově vytvářená občanská společnost se odlišovala od majoritní vnitrozemské většiny následujícími vlastnostmi:

- (1) nízkým průměrným věkem,
- (2) vysokou mírou natality a nízkou mírou úmrtnosti,
- (3) zvýšenou prostorovou i profesní fluktuací,
- (4) kulturní heterogenitou a
- (5) etnickou homogenitou.

Mezi poválečným a předválečným obyvatelstvem českého pohraničí byl tedy podstatný rozdíl. Přestože v době od května 1945 až do únorového puče v roce 1948 byla v obyvatelstvu silná touha udržet kontinuitu s masarykovským Československem, docházelo postupně ke značným

politickým, hospodářským i kulturním změnám, které měly bohužel velký dopad na formování občanské společnosti nejenom v pohraničí:⁷⁹

- (1) Došlo ke změně politické struktury státu (vytvoření Národní fronty Čechů a Slováků, zákaz agrární strany, potlačení opozice nařknutím ze zrádců, heretiků a cizích agentů).
- (2) Již brzy po válce začala *Benešovými dekrety* první vlna znárodnování průmyslu, dolů, hutí, bank, lázní, kinematografie a dalších vybraných odvětví.
- (3) Příslušníci národnostních minorit hlásící se k národnosti německé nebo maďarské ztratili na téměř deset let svá občanská práva a svobody.

Tento modifikovaný proces utváření občanské společnosti byl nakonec zcela utlumen neblahými politickými událostmi února roku 1948 a z nich plynoucími důsledky, dále nástupem byrokratického socialismu a následnou kolektivizací a socializací. Nové obyvatelstvo v pohraničí se od povstání proti okupantům roku 1945 formovalo z různorodých zdrojů přistěhovalců a ze zbytků tamního původního obyvatelstva. Významnou součástí procesu budování občanské společnosti byla funkce rozličných politických, společenských a zájmových sdružení. Jejich zrod a působení bezprostředně po příchodu osídlenců do měst a vesnic podporoval významně proces seznamování a navazování sociálních kontaktů. Tato sdružení se stala platformou utvářející představy a názory novoosídlenců stejně jako místem pro srovnávání zkušeností. Jako ilustrace těchto procesů může být uvedena práce M. Hoškové,⁸⁰ v níž je dokumentována činnost kulturních a osvětových institucí na Šumpersku. Při národních výborech tohoto severomoravského regionu začaly hned na jaře 1945 působit kulturní komise, které zajišťovaly vznik a práci místních knihoven, podporovaly provoz kin, ochotnických divadel atd. Významnou úlohu hrálo založení ochotnických divadelních souborů, jejichž repertoár byl převážně vlastenecký. Další kulturní akce, které získávaly postupem doby na pravidelnosti a tradici, organizovaly mládežnické spolky, dobrovolné hasičské sbory, sportovní a tělocvičné organizace (především Sokol a Orel).

V této době se také začalo s organizováním průvodů, slavnostních vystoupení, především při příležitosti významných národních, regionálních a lokálních politických a kulturních událostí – výročí narození a úmrtí vedoucích mužů národa, dožínkové slavnosti, poutí, posvícení, z mimořádných akcí pak oslavy předání Benešových dekretů o vlastnictví zemědělské půdy novým osídlencům apod. V severních Čechách byly pořádány mimořádné demonstrace na podporu Lužice a za její připojení k Československu nebo za připojení Žitavska k našemu státu.

⁷⁹ Redefinice poválečného vývoje v Československu bude zřejmě v blízké budoucnosti nutná. Slovenský Inštitút pamäti národa, ktorý sa zaoberá zločinmi totalitných režimů působících v minulosti na Slovensku, považuje toto období za jedno ze svých oblastí bádání.

⁸⁰ Hošková, M. 1985: „Současná novoosídlenecká vesnice z hlediska socioprofesionální skladby obyvatelstva a změny, které na tomto základě vznikají“, In *Materiály k problematice novoosídleneckého pohraničí*, ÚEF ČSAV Praha.

Podobně i na Náchodsku za připojení Kladska nebo u Hrabyně ve Slezsku s požadavkem připojení Niska, Prudnicka, Hlucholazska, Hlubčicka, Ratibořska, Rybnicka a Kozelska k ČSR [Kastner 1999:169].

Významným aspektem rozvoje této společenské a spolkové činnosti v pohraničních okresech po r. 1945 byla jejich vazba na určitá centra obce. Zpravidla šlo o větší hostince se společenskými sály.⁸¹

Majitelé těchto zařízení podporovali působnost spolků, protože jim přiváděly do podniku klientelu. Jinými centry tohoto typu byla sportovní zařízení jako hřiště a tělocvičny, které zde byly vybudovány buď příznivci Sokola či Orla a nebo německými Turnery. Zánik mnoha takových přirozených center v období všeobecné

Okres	Němci v počtu obyvatel		Přistěhovalí		Obyvatelstvo narozené v zahraničí	
	absol.	na 1000 obyv.	absol.	na 1000 obyv.	absol.	na 1000 obyv.
Severozápadní Čechy	451 517	261,1	257 913	100,5	749 430	281,6
Středočeský územní újezd	403 006	162,4	331 035	521,9	434 041	687,3
Severozápadní územní újezd	104 434	180,6	290 498	502,4	394 932	681,0
Severozápadní územní újezd	424 044	216,3	257 497	317,6	481 541	593,9
Severozápadní územní újezd	16 351	269,2	69 874	389,1	118 235	656,3
Severozápadní územní újezd	91 424	346,7	56 521	214,2	147 046	523,6

Pohyb obyvatelstva od 1. 5. 1945 do 22. 5. 1947 podle krajů.

Zdroj: Materiál v.... str.8

kolektivizace znamenal často zániknutí většiny uvedených jevů společenského života. Prakticky tím došlo ke zrušení těch forem sdružování, které se po nějakém čase mohly stát základem pro určitou tradici a místem společenské integrace. Společenský a občanský život samozřejmě ani po únoru r. 1948 neskončil. Nicméně měl jiný charakter, nebyl již tak spontánní a v takovém rozsahu, jako bezprostředně po ukončení světového konfliktu.

4.3 Ze života obcí Vysoká Pec a Rudné v Krušných horách

Realita života v dosídlených odlehlých oblastech po válce je pro mnohé dnes už jen těžko pochopitelná. Zdejší lidé se museli vypořádat s mnoha negativy, které jim nový domov a život „na hranici“ přinesl (uzavřené hranice, špatná dostupnost z vnitrozemí, celkově depresivní ráz

⁸¹ Tyto stavby jsou ostatně pro převážně hornatý terén pohraničí typické. Lidová architektura v Sudetách se vyznačuje tendencí shromažďovat co nejvíce funkcí domácnosti pod jednu střechu, takže hospodářská stavení se mohou nacházet v rámci obytných prostor, pod jednou střechou také žilo i více generací jednoho rodu. Výhodou byla především úspora za otop a za stavební materiál.

kraje po vysídlení původního obyvatelstva atd.).⁸² Proto by náš obdiv a dík měl patřit všem těm, kteří přišli do pohraničí s čistými úmysly a pomohli v různých formách zachovat přinejmenším to, co zde zůstalo po vysídleném obyvatelstvu jako odkaz dalším generacím.

To, že na mnoha místech v Sudetech neztratila kulturní krajina úplně svoji tvář a paměť, vděčíme především jim. Dnes můžeme díky jejich činnosti objevovat krásy „zapadlé“ sudetské krajiny - množí se sdružení mající za cíl obnovu místních drobných památek, objevují se nové naučné stezky, firmy znovu nabízejí domky stavěné tradičním místním stylem a technikou.⁸³ Než abychom zde vypisovali seznam událostí týkající se pohraničí po válce jako celku a pokoušeli se zdejší život souhrnně popsat, udělejme si malý výlet do kroniky malé obce uprostřed Krušných hor. Z kroniky obce Vysoká Pec a Rudné, kterou vedl kronikář Josef Šperl, je možné vyčíst postupnou tendenci zanikání společenského života a nedostatečnou odbornou znalost místních zemědělců. Tato obec leží ve vůbec nejméně dosídleném pohraničním okrese – v Nejdku (Neudeck).

Po ukončení hlavních osídlovacích vln se podařilo tuto oblast dosídlit pouze ze 40%. V červnu 1946 bylo v Rudném obydleno Čechy pět domů, 80 jich bylo prázdných a 200 domů ještě obývali Němci. Po odsunu, který nastoupil téhož roku, bylo z Nejdecka vystěhováno 9660 obyvatel a zůstalo 3622. V obci Vysoká Pec bylo zkonfiskováno 74 domů a pozemků, v Rudném pak 148 domů. Je zřejmé, že tak hluboká změna nebyla malou obcí řešitelná a došlo tím k redukci dobytka, obhospodařovaných polí a také počtu obydlí. Pan Šperl častokrát v této době zmiňuje volně pasoucí se dobytek, který neměl kdo hlídat, natož podojit. Jednou za čas se tato zvířata musela odvážet na nucený výsek.

Nejdecký region si udržel až do 60. let relativně vysoký podíl německého obyvatelstva,⁸⁴ přesto i zde převládající poválečná kultura byla přinesena novoosídlenci. Pan kronikář píše: „Dobře si v roce 1948 vedl Sokol, bylo sehráno 10 loutkových představení, 21 filmů, 11 kulturně-výchovných filmů, byly pořádány 4 taneční zábavy. Při mikulášské zábavě byly sehrány čtyři aktovky, při šibřinkách byla nacvičena 16 členy Česká Beseda. Byla zakoupena aparatura zvukového filmu, konala se též dětská nadílka, členové účinkovali při Svátku matek...“ [Mikšíček 2004: 163] V roce 1953 měla zdejší knihovna na 563 svazků, 57 čtenářů a 623

⁸² Dosud je podceňováno nebezpečí poškozování vzhledu krajiny. Jen málo bere v potaz dopad na psychiku lidí a také fakt, že nedostatek přírodních prvků kolem člověka pro něj často znamená nevládnutelnou psychickou zátěž. Například ve Vratislavi (Wrocław), po válce kompletně vysídleném městě a navíc ze 70% zničeném, uprostřed nekonečných ruin, byli novoosídlenci konfrontováni s neznámou „nemocí z ruin“, projevující se celkovým fyzickým a především psychickým ochabnutím organismu. Lidé potřebují zdravou vodu, hodnotnou potravu a čistý vzduch, ale nejsilněji na každého z nás působí pohled na zničenou krajinu. Jen těžko je možné si vytvořit vztah k místu, které je zničené naší průmyslovou činností a tím i navěky poskvřené.

⁸³ To se týká hlavně Krkonoš a Šumavy, firmy nabízející hrázděnou konstrukci jsou zatím u nás skutečnou raritou - narozdíl od Německa, kde klasický *Fachwerkhaus* je stále populární a staví se dodnes.

⁸⁴ V roce 1964 bylo ve Vysoké Peci a Rudné 268 obyvatel, z toho 162 české národnosti, 82 německé a 41 národnosti slovenské.

výpůjček. O tři roky později se objevuje tento zápis: „objevily se první vlašťovky v obci - první televizory. Zatím ho má Šubert Ivan a Michálek V. Budou-li se lidé dívat celé večery na program, nebude se číst.“ [tamtéž: 163]

Pohraničí zažívalo po válce svůj baby-boom. Zdroj: Mikšíček 2004: 165

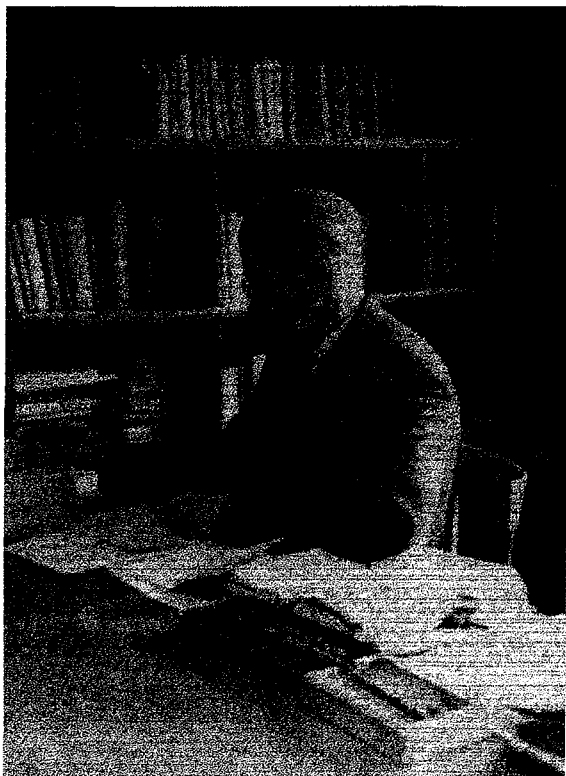
V roce 1957 přijíždělo do obce každých 10 dní putovní kino s „hodnotným filmem“ a o rok později pan Šperl píše: „Na nedostatek kulturních podniků bychom si v tomto roce nemohli stěžovat, kino, ať už naše, či putovní, estrády, přednášky, varieté....Aniž bychom se dívali sousedům do hrnce, jak vaří, můžeme konstatovat, že hospodářské poměry jsou dobré, vzhledem k neustálým nákupům televizorů (ačkoliv viditelnost u nás není ještě ta nejlepší) a motorových vozidel všeho druhu, kterých jest již přes dvacet.“ [tamtéž: 164]

V roce 1958 bylo v knihovně zavedeno německé oddělení a založen smíšený pěvecký soubor, který s úspěchem objížděl ostatní obce v regionu. Přestože bylo v obci koncem roku 1960 již 35 televizorů, chválí knihovník kulturní úroveň svých čtenářů, ale současně podotýká, že je třeba vyvinout velké úsilí, mají-li lidé číst a nekoukat na televizi.

V roce 1961 knihovník a kronikář Šperl už ale musí změnit strategii, aby knihovna mohla do budoucna vůbec fungovat: „Knihovna měla letos výpůjček 1490, svazků 912 (100 německých), čtenářů 84. I když čtenářů ubývá v tom poměru, jak přibývá televizorů, počet výpůjček je uspokojivý jen díky mládeži a rekreantům. A když nejde hora k Mohamedovi...“ [tamtéž: 164]. Tak se knihovník rozhodl a nosil lidem knihy až do bytu. Počet televizorů stoupl na 53. Zde je již cítit zvyšující se zájem o obec a kulturu ze strany rekreantů, zatímco

místní využívají k trávení volného času stále více televizi, která do té doby byla spojována s blahobytem a pokrokem.

Zvýšená stagnace kulturního života přichází v letech 1962-63. „Nedá se zrovna mluvit o společenském životě ve Vysoké Peci. Snad může být omluvou drsný kraj ve výši od 730 m výše. V neposlední řadě na tom mají zásluhu televizory. Nikomu se zrovna za špatného počasí nechce vylézat z tepla, má-li doma o zábavu postaráno.“ [tamtéž: 164] Nejprve se vina přičítala hlavně nastupující mládeži, která ztrácela zájem o věci veřejné. Pan kronikář to

Autor kroniky a knihovník Josef Šperl.

Zdroj: Mikšíček 2004:163

krásně popisuje následnými slovy: „Kapitolou pro sebe je naše mládež navštěvující zábavy. Zatímco je veselo u stolů starších lidí, mládež sedí zadumaná (myšleno mužská část) a jen pije a kouří. Ať mi nikdo neříká, že dumají nad nějakými problémy. Já sám jsem pro heslo: všechno důkladně. Když dělat, tak dělat, a když zábava, tak se bavit. S děvčaty se skoro nemluví, a když se náhodou někdo zvedne a jde tancovat, můžete být jisti, že jde o twist.“⁸⁵ [tamtéž: 165] A v roce 1966 pan Šperl už pouze konstatuje, že „s klidným svědomím je možné napsat, že společenský život v Peci není. Když jsou hovory s občany, přijde jich jen několik, jinak se schází pouze pravidelní hosté v hostinci. K těm ale nepatří Němci, kteří nemají vrozenou lásku k hospodám jako Češi. Občané klidně sedí u televizorů, což je konečně pochopitelné, proto byl televizor koupen, také je dost drahý a nějak se musí rentovat. Konečně v zimě, kdy je tady sněhu přes metr, málokomu se chce ven. Řeklo by se, že se pivo zdražuje, a proto se tudíž nemusí pít. Ale o co se méně vypije v hostinci, o to se více kupuje pivo v Pramenu a v lahvích.“ [Mikšíček 2004: 165]

Jedním z problémů, kterými se kronika zabývá, je obecný úbytek mladých lidí a postupně vzrůstající negativní vliv rekreantů na život obce. V roce 1949 docházelo do školy 32 dětí – 13 chlapců a 19 děvčat. V roce 1954 bylo zde zapsáno už 45 žáků, což byl jeden z největších počtů. Od té doby se již počet dětí v obci pouze zmenšoval. Je zřejmé, že

⁸⁵ Nešlo o úpadek mládeže, jak by se mohlo zdát, ale o změnu vyvolanou masmédií. Mladí lidé zpívají a tancují na to, co sly v radiu či televizi.

odrostly děti z poválečného baby-boomu a nových se mnoho nerodilo. Po roce se navíc odstěhovali místní Němci, což způsobilo další úbytek. Celou situaci v obci popisuje pan Šperl takto: „V roce 1949 bylo pronajato ČKD Vysočany 47 domů k rekreaci pro dělnictvo. Rekreatům se zde tak zalíbilo, že si po čase všechny domky zakoupili a od těch dob k nám stále jezdí v každý volný čas. Je důležité dodat, že celkový počet obyvatel v roce 1946 byl 285. ... rozhodla pražská ČKD, že bude jezdit na rekreaci do Krkonoš, a všichni rekreati odmítli a jezdí sem. ... Mnoho Němců se vystěhovalo a jejich domy se prodávají rekreatům. Tito lidé, kteří se zde zdržují jen několik dní v roce, jsou také příčinou, proč obec stagnuje. Má-li obec prosperovat, mají v ní být mladí lidé. Tito jsou ale nuceni odcházet, poněvadž nemají kde bydlet. Odchodem německých obyvatel jen Pramen přichází o 15 000 Kčs tržby za měsíc. Nic proti rekreatům z blízkosti, kteří jsou tu často nebo kteří tu mají tovární rekreaci, ale byla kdysi dodržována zásada, že domy snadno přístupné budou prodávány lidem, kteří zde chtějí bydlet a pracovat stále. Takto se pohraničí neudrží.“ [tamtéž: 165] Je vidět, že pan Šperl vidí ve stále silnějším rekreačnickém hnutí opravdovou hrozbu a i na jiných místech varuje před přeměnou funkčního pojetí pohraničí na pouhou rekreační oblast bez vlastního života. Pan Šperl však nedohledal, že mladí lidé se sice stěhují z rodné obce, ale zůstávají v pohraničí. Přestěhovali se do měst v okolí, které sháněla pracovní sílu pro povrchové doly na Sokolovsku, Mostecku a Chomutovsku a pro zpracovatelský průmysl. Sezónní rekreati v příliš velkém počtu skutečně narušují negativně životnost obce, které se nedostává bytů, pracovní síly ani finančních prostředků. Zůstává ale otázkou, zda by tato odlehlá oblast vůbec byla atraktivní pro stálé bydlení. Příklady z jiných podobných oblastí dokazují, že takto odlehlé obce svůj natalitní potenciál spíše vyvázejí než aby jej dokázaly udržet a rozvinout.

O b l a s t o k r e s	Plocha v km ²	Počet přírodních obyvatelů				Úbytek obyvatel 1930-31.XII.1952		Hustota obyvatelstva na 1 km ²			
		1.XII.1930		1952 (stav 31.XII.)		absolutní	v %	1930 absolutní		ve srovnání s r. 1930	
		úhrnem	z toho Němci	úhrnem	z toho migrační saldo od 1.V.1945 do 31.XII.1952			absolutní	v %	absolutní	ve srovnání s r. 1930
Severozápadní Čechy	3 293	788 686	559 115	571 938	306 900	216 748	27,5	240	174	72,5	
Bílina	221	39 132	23 730	27 574	13 300	11 558	29,5	177	125	70,6	
Děčín	437	100 246	88 907	70 091	50 300	30 155	30,1	230	160	69,6	
Duchcov	132	48 552	27 021	30 970	15 700	17 582	36,2	369	235	63,7	
Chomutov	513	90 329	76 870	65 051	40 700	25 278	28,0	176	127	72,2	
^x Li toměřice	407	69 233	45 677	43 649	26 300	25 584	37,0	170	107	62,9	
Litvínov	174	48 492	30 617	42 910	28 600	5 582	11,5	278	247	88,8	
^x Lovosice	286	37 140	12 646	28 451	8 500	8 689	23,4	130	99	76,2	
Mest	176	61 624	32 079	52 412	25 200	9 212	14,9	351	298	84,9	
Teplice	233	123 137	89 841	86 125	48 100	37 012	30,1	529	370	69,9	
Ústí nad Labem	347	123 104	95 438	92 397	57 400	30 707	24,9	355	266	74,9	
Žatec	367	47 697	36 289	32 306	19 700	15 389	32,3	130	88	67,7	
Severní a severových. Čechy	4 426	770 506	599 979	510 824	256 600	259 682	33,7	174	115	66,1	
Česká Lípa	526	54 771	47 801	39 347	28 100	15 424	28,2	104	75	72,1	
Doksy	507	27 246	14 073	19 442	8 600	7 804	28,6	54	38	70,4	
Frydlant	378	39 957	36 723	24 043	15 700	15 914	39,8	106	64	60,4	
Jablonec nad Nisou	230	109 100	83 034	69 380	35 600	39 720	36,4	474	302	63,7	
^x Jilemnice	340	41 693	8 304	30 206	4 900	11 487	27,6	123	89	72,4	
Liberec	539	153 562	123 556	107 332	70 100	46 230	30,1	285	199	69,8	
Nový Bor	369	64 773	57 755	34 914	20 700	29 659	46,1	176	95	54,0	
Rumburk	339	114 944	105 864	66 118	31 500	58 826	51,2	339	166	49,0	

Demografické změny v severozápadní části českého pohraničí. Zdroj: Materiály..., str. 55

Počet obyvatelstva v pohraničních okresech k 31.XII.1953 - 1959								
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	
Pohraničí úhrnem	2 489 879	2 513 184	2 546 625	2 574 790	2 599 768	2 620 871	2 634 370	
Západní Čechy	416 787	423 406	431 400	437 179	442 526	447 363	451 091	
Aš	17 125	17 516	17 801	17 902	18 129	18 378	18 538	
Cheb	37 032	37 410	38 459	39 304	40 088	40 923	41 697	
Kgden	22 711	23 018	23 399	23 663	23 746	24 073	24 390	
Karlovy Vary	112 693	113 332	114 901	117 412	120 357	123 154	124 489	
Kraslice	14 332	14 423	14 647	14 496	14 630	14 632	14 738	
Mariánské Lázně	29 935	31 261	32 021	32 667	33 178	33 926	34 525	
Podbořany	26 896	27 686	28 583	28 825	28 111	27 621	27 180	
Sokolov	46 980	47 518	47 628	48 031	48 720	49 290	50 920	
Toužim	14 768	15 238	15 687	15 590	15 311	14 920	14 285	
^x Horšovský Týn	17 414	17 807	18 369	18 515	18 712	18 735	18 496	
^x Stod	34 349	34 449	34 664	34 874	35 047	34 803	34 495	
Stříbro	24 200	24 870	25 681	26 008	26 285	26 479	26 476	
Taahov	18 352	18 878	19 560	19 892	20 212	20 429	20 862	
Severozápadní Čechy	579 803	584 223	588 898	595 824	602 332	608 543	612 909	
Bílina	27 894	28 350	28 892	29 232	29 565	29 517	29 399	
Děčín	71 142	71 426	71 598	71 708	72 145	72 910	73 494	
Duchcov	30 624	31 163	31 263	31 249	31 530	31 500	31 470	
Chomutov	65 952	66 207	66 488	66 869	67 390	67 653	68 687	
^x Li toměřice	43 525	43 943	43 987	44 193	44 129	44 137	44 125	
Litvínov	44 213	43 914	43 418	43 652	43 843	43 841	43 817	
^x Lovosice	28 461	28 966	29 534	30 147	30 211	30 408	30 226	

Počet obyvatelstva v pohraničních okresech v období 1953-1959. Zdroj: Materiály..., str. 88

5.

TYPOLOGIE SÍDELNÍCH JEDNOTEK
V POHRANIČÍ

5.1 Úvod do problematiky - zemědělské osídlování pohraničí

Důležitou součástí osídlovacího plánu představovalo tzv. zemědělské osídlování pohraničí, které mělo za úkol nalezení vhodných zemědělských rodin pro osídlení více než 350 tisíc usedlostí v pohraničí. Tato událost se ukázala být pro budoucí tvář a vývoj venkova v pohraničí klíčovou. Základním problémem od počátku byla otázka, jak velké budou zemědělské přiděly, přičemž do hry vstupovaly různé faktory: politické boje, výsledná efektivnost zemědělství, omezený počet osídlenců atd. Byla zavrhnuta možnost ponechání staré struktury zemědělských podniků, tj. podniků s výměrem půdy do 5 ha, což by vedlo k přelidnění pohraničí a k naprostému vyčerpání vnitrozemského trhu pracovních sil. Horní

hranice přidělu zemědělské půdy byla nakonec vymezena 13 ha – tímto rozhodnutím se měl stát centrální postavou zemědělského osídlování střední rolník, hospodařící samostatně na získané půdě.⁸⁶

Koncepce osídlovacího úřadu počítala s tím, že pokud se v daném pohraničním kraji usadí alespoň tři čtvrtiny počtu veškerého obyvatelstva z roku 1930, bylo by možno považovat pro daný kraj osídlení za skončené. Tohoto cíle se sice v některých oblastech podařilo dosáhnout, ale i tam to byl úspěch pouze dočasný. Fluktuace mezi

Tabulka č. 12
Počet osídlených a neosídlených usedlostí v některých pohraničních okresech Moravy a Slezska k 1. září 1946

Okres	Osídlené usedlosti	Výměra půdy v ha	Ø v ha	Neosídlené usedlosti	Výměra půdy v ha	Ø v ha
Břovec	812	5 311	6,54	152	592	3,89
Bruntál	1 840	22 294	12,11	494	5 003	10,13
Dačice	950	7 857	8,27	22	216	9,81
Hlučín	46	1 042	22,66	0	0	0
Hranice	720	5 945	8,25	139	283	2,04
Hustopeče	1 331	6 442	4,99	41	1 205	29,39
Jeseník (Fryvaldov)	4 189	20 948	5,00	366	1 369	2,42
Krnov	2 062	18 653	9,04	417	6 451	15,47
Litovel	345	1 265	3,66	113	212	1,87
Mikulov	5 958	26 566	4,45	0	0	0
Moravská Třebováz	3 027	22 800	7,53	1 230	5 547	4,51
Moravské Budějovice	433	5 698	13,16	0	0	0
Moravský Beraun	1 614	6 500	4,02	790	3 500	4,44
Moravský Krumlov	1 112	6 622	5,95	242	993	2,43
Nový Jičín	3 097	17 149	5,53	83	882	10,62
Olomouc-venkov	583	3 113	5,34	132	310	2,34
Opava	3 319	18 450	5,56	271	946	3,49
Rýmařov	1 760	15 624	8,86	980	3 035	3,10
Šternberk	3 140	21 050	6,70	174	448	2,57
Šumperk	2 907	17 101	5,88	202	1 097	5,63
Zábřeh	2 652	9 980	3,76	1 106	2 192	1,98
Znojmo	8 022	43 523	5,42	1 533	2 142	1,39
Celkem	49 219	304 133	6,09	8 787	36 026	4,10

Zdroj: Slezák 1978

vnitrozemím a pohraničím byla natolik silná, že docházelo k úbytku pracovních sil a muselo dojít k dalším několika vlnám osídlování.

Nadbytek obdělávané půdy v pohraničí a její umístění v nevýhodných polohách akcelerovalo radikální proměnu vzhledu zdejšího venkova. Byla vytvořena velká pastvinářská družstva – znamenalo to zcelování polí, rušení remízků a demolice domů. Tam, kde se

⁸⁶ Nemohl ji prodat ani pronajmout bez svolení Národního pozemkového fondu, čímž bylo zabráněno růstu nové agrární buržoazie [Slezák 1978: 24].

nenášly vhodné podmínky ani pro pastevectví, mělo se přikročit k zalesňování. Nově vzniklá pastevecká družstva byla od počátku státní.

Po oddělení usedlostí vhodných k osídlení od těch nevhodných (z celkově 356 689 usedlostí bylo k osídlení nevhodných 173 267, tedy skoro polovina) vypočítalo ministerstvo zemědělství celkový počet potřebných zemědělsky schopných rodin. Na obsazení hospodářství do 20 ha bylo potřeba získat 100 000 – 120 000 rodin. Na osídlení větších celků a na práci v pastvinářských družstvech bylo třeba ještě 10 000 – 20 000 rodin. To znamenalo řádově přes půl miliónu příslušníků zemědělského obyvatelstva [Slezák 1978: 76-77]. Do začátku léta 1946 se přihlásilo na 130 000 kvalifikovaných zemědělců. Byl to jasný důkaz nedostatku rolnických pracovníků v českém vnitrozemí. Toto zjištění odstartovalo doosídlování pohraničí reemigranty.

5.2 Prověrký národních správců

Od 1. října se začalo s revizí a prověrkami tzv. národních správců,⁸⁷ které odhalily nedodržování většiny ze směrnic vydaných Osídlovacím úřadem. Bylo zřejmé, že se v první řadě sháněl dostatek lidí pro osídlování a až poté se dbalo o kvalitu. Stávalo se tak, že zámečník z Prahy dostal do správy zemědělskou usedlost s 10 hektary půdy Českolipsku a to se všemi plodinami v zemi a zvířaty na poli. Tito lidé dostávali majetek pod správu během vegetačního období, neboť Němci ještě stačili pohnojít, zaorat a zasít. Nový správce měl tedy pouze jeden až dva měsíce na rozkoukání a už musel organizovat žně. A to nemluvě o pravidelné péči o zvířectvo.

Prověrka odhalila 13% nekvalifikovaných žadatelů, kterým byla práva odejmuta. V práci na přidělech tak pokračovalo 31 587 národních správců, kteří doufali, že vláda změní co nejdříve dosavadní přidělový systém a oni získají pozemky do osobního vlastnictví. Předávání *Dekretů o vlastnictví půdy* začalo v květnu 1946, aby se tyto za pár let staly bezcenným a nicneznamenajícím papírem. To, jak špinavou hru komunisté roztáčeli, dokládá fakt, že už v této době bylo ministerstvo zemědělství plně v jejich rukou [Slezák 1978: 63].

Ze socio-ekologického hlediska je zřejmé, že taková totalitní ideologie jako komunismus si nepřála mít ve státě početnou skupinu zemědělců, kteří žijí skromným životem a jsou soběstační, tedy neovlivnitelní. Komunisté potřebovali nezakotvenou pracovní sílu, která by pro ně exploatovala nerostné suroviny a neměla žádný vztah k místu, půdě a krajině. Lze proto jenom truchlit, že model, který do roku 1948 v pohraničí fungoval, nebyl dotažen do konce.

⁸⁷ Národními správci byly ty osoby, které pracovaly v pohraničí na státem konfiskovaném majetku.

Tabulka č. 7
Výsledky revize národních správů v českých pohraničních okresech, osídlených z plánu rozvoje

Pohraniční okres	Národní správci celkem	Provozní národní správci	Neprovozní národní správci	Neprůběžní národní správci %
Bílina	1115	978	137	12
Česká Lípa	2238	2018	200	9
Děčín	2063	1869	194	10
Dubá	1995	1898	97	5
Frydlant	835	785	50	6
Čech	130	125	5	4
Chomutov	1172	973	199	17
Jablonec nad Nisou	98	92	6	6
Jablonec v Podještědí (Německé Jablonce)	970	856	114	12
Jachymov	150	144	6	4
Kadaň	515	433	82	16
Karlovy Vary	212	169	43	20
Liberec	1082	853	229	21
Manitánská Láně	72	64	8	11
Most	329	487	158	48
Nejdek	14	14	0	0
Piana	548	571	23	4
Podbořany	680	640	40	6
Rumburk	210	179	31	15
Sokolov (Falknov nad Ohří)	6	6	0	0
Tachov	179	166	13	7
Teplice	nebyli národní správci, jen 21 tzv. zřizovatelů domů, kteří zůstávají na svých územích			
Teplice (Teplice-Sanov)	320	427	107	33
Ústí nad Labem	1573	1419	154	10
Vrchlabí	1137	1094	43	4
Zlútko	546	501	45	8

Zdroj: Slezák 1978

5.3 Starousedlická vesnice

Starousedlické obce můžeme dělit do několika typů. (1) V kontextu česko-německého pohraničí lze jako starousedlickou obcí označit tu, odkud nebylo většinově vyhnáno německé obyvatelstvo. Takové ale prakticky žádné nejsou. (2) Další možností je navrácení původního českého obyvatelstva do předválečné jazykově rozdělené obce. (3) Třetí verze je založena na usazení jedné homogenní skupiny v celé obci, např. volyňskými či střelínskými Čechy. V tomto případě přešla celá jedna vesnice do obce nové a zachovala si tím svoji strukturu. (4) Poslední možnost představuje etnický český obec v pohraničí jako např. Stachy v Pošumaví.

Starousedlickou obec je možné charakterizovat „stabilitou části obyvatelstva, která je základním rysem starousedlické vesnice. Předpokladem bylo takové zaměstnání, které poskytovalo zdroj obživy v místě bydliště. Bylo jím především zemědělství, které vázalo soukromě hospodařícího rolníka k půdě, dávalo charakter celému způsobu života vesnického člověka a jeho kultuře.“ [cit. Heroldová 1984: 132] Vztah k půdě se zdá být pro charakter starousedlické obce klíčovým. Půda živila i další obyvatele, kteří nebyli vlastníky

hospodářské půdy či nepracovali v zemědělství vůbec. Stabilita rolnického způsobu života dávala vzniknout typickému uzavřenému prostředí vesnic, tedy i v jisté míře endogamnosti. Proto můžeme ještě i dnes např. na Slovensku nalézt názvy obcí pojmenovaných jménem rodu, který v nich převládal (Kučerová, Handlová).⁸⁸ Ve starousedlických obcích žili obyvatelé jedné usedlosti společně a měli tak možnost vnímat práci, hodnoty a životní styl více generací. Tato forma generačního spolužití hrála důležitou roli při předávání etnokulturních informací. Komunita dbala na zachovávání vžitého kulturního modelu obyčejů, obřadů a slavností. Tradičními společenskými a kulturními centry byla náves, kostel a hostinec, k nimž přistupovaly poté další kulturotvorné prostory jako např. hřiště či škola. Cyklicky vnímaný život se projevoval v kompendiu zvyků, které tyto obce tradovaly po staletí.

V národnostně smíšených vesnicích byla nositelem etnokulturních informací vedle rodiny část místní komunity, jazykově etnická škola a jiné menšinové organizace: oblastní centra politických stran, které měly obvykle různý stupeň národního, často až nacionalistického zaměření.

Příklad neopakovatelné atmosféry venkova na česko-rakouském pomezí. Zdroj: www.trojmezi.cz

5.4 Novoosídlenecká vesnice⁸⁹

Ještě dlouhou dobu po odchodu Němců z Československa bylo poznat, která ves je osídlena starousedlíky a která je dosídlena novým obyvatelstvem. Novoosídlenecká vesnice je i pro reálii neznalého návštěvníka dodnes v lecčems jiná než starousedlická obec. Iva Heroldová z Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v roce 1984 u příležitosti 40 let osídlování českého pohraničí napsala do časopisu *Český lid* tato slova: „Na první pohled upoutala naši pozornost neobydlená stavení, která se měnila postupně v sutiny, malý zájem o vzhled veřejných prostranství, nedostatečná péče o veřejné budovy a historicky cenné stavby.“ [Heroldová 1984:131] Ačkoliv vládla tuhá totalita a zvláště první odstavce všech

⁸⁸ Uzavřenost obcí stoupala úměrně s nedostupností terénu, což dokládá následný fakt: jeden starousedlík v malé saské vesnici v Krušných horách ohodnotil místní lidi takto: „My jsme tady jedna velká rodina, všichni staří Sasové, snad s výjimkou támhle těch, ti přišli až po 30-leté válce.“

textů musely na slovo odpovídat oficiálnímu názoru vedoucí strany, dovolila si autorka tohoto článku poukázat na to, kde tkví problémy tehdejšího pohraničí.

Porevoluční kritika osídleneckého přístupu k německému kulturnímu dědictví byla ale mnohem ostřejší, a proto se z novodobých materiálů můžeme dále dovědět, že charakteristickým jevem se v pohraničí staly úpravy osídlených stavení neodpovídající místnímu typu a zvyklostem. Později z většiny těchto vesnic zmizely „bouračky“ a jejich místo vyplnily panelové domy, veřejná výstavba nebo zahradní úprava, neosídlená stavení se proměnila v rekreační objekty. Vzhled novoosídleneckých vesnic ztratil zásluhou svých občanů charakteristiky pohraničí. Známost pachut' poválečného českého pohraničí představovanou zchátralostí, neupraveností a nepořádkem si nejdéle udržela sídla v klimaticky drsnějších a zemědělsky neatraktivních oblastech.⁹⁰

Novoosídlenecká vesnice se tedy vyznačuje následujícími znaky: došlo v ní k celkovému vysídlení původních obyvatel nebo alespoň jeho podstatné části; etnický, kulturní a společenský vývoj byl přerušen a nově vznikající lokální společenství bylo zakládáno na *zeleném trávníčku* nebo *na kmeni*. Zbylé starousedlické německé obyvatelstvo mělo podstatnějšího vlivu na poválečný vývoj pouze v některých lokalitách (průmyslová centra atd.), a to s mnoha omezeními. Osídlenci byli především Češi a Slováci z vnitrozemí, čeští a slovenští reemigranti a některé menší jinoetnické skupiny. Etnikem, které určovalo směr poválečného vývoje, byli čeští osídlenci, česká majoritní společnost, její instituce a organizace. Přesto při skupinovém osídlení, které požadovali sami osídlenci, došlo k vytváření oblastí s pestrým regionálním původem, do něhož se promítaly nejen jazykové a etnografické zvláštnosti, společenská a kulturní specifika, ale i různá civilizační úroveň včetně negramotnosti a dalších etnických znaků.⁹¹

Vedle objektivních činitelů determinujících charakter migrace sehrál podstatnou roli také lidský činitel, subjektivní postoj jednotlivých obyvatel nové lokální společnosti k sobě navzájem, vztah já a ten druhý, my a oni (ti cizí), nejsilnější u skupin se zvýrazněným pocitem skupinové opory a bariéry, které byly tím výraznější, čím byla skupina početnější.

⁸⁹ Polští etnografové nazývají obce, ve kterých došlo k úplné výměně obyvatel, vesnicemi *na zeleném trávníčku*, na rozdíl od vesnic *na kmeni*, v nichž zůstala alespoň část autochtonního obyvatelstva [Burszta 1964].

⁹⁰ Existovaly i případy „kulturně úspěšného dosídlení“ při kterém nedošlo ke ztrátě kontinuity. Karel Podškubka uvádí u obce Stonařov na Jihlavsku, že celou 1/3 konfiskovaných německých usedlostí osídlili čeští obyvatelé z blízkého okolí. To považuje autor za jeden ze stabilizujících faktorů, stejně jako znalost a výběr nejlepších hospodářských usedlostí byly podle něho příčinou prosperity osídlenců [Podškuba, K. 1981: „Novoosídlenecká problematika na Jihlavsku“, In: *Materiály k problematice novoosídleneckému pohraničí*. sv. 1, Praha: ÚEF ČSAV: 113].

⁹¹ Žatecko bylo osídleno z podstatné části Volyňskými Čechy, v Lesné na Tachovsku tvořili ještě v roce 1982 Ukrajinci-Rusíni 52% obyvatelstva, na Krnovsku imigranti z Řecka čítali 12% zde bydlících [Heroldová 1984: 132].

Novoosídlenecká vesnice jako *idealtypus* byla v souhrnu etnicky česká, obce s jinoetnickým charakterem představují pro nás tedy výjimku z pravidla. Nejmarkantnější znak oddělující novoosídlenecké a starousedlické obce byl dán tím, že v prvním případě obyvatelstvo je tvořeno osídlenci, kteří se přistěhovali z jiných lokalit (vesnic a měst), z různých regionů a někteří i z jiných států.

Novoosídlenecká vesnice, jejíž charakter byl převážně zemědělský, se od počátku realizovala na základě jiné sociální struktury než starousedlické. Sociální rozdělení obyvatel nebylo podřízeno rozsahem výměry půdy, protože byla snaha o nivelizaci sociální struktury. Přidělování hospodářských usedlostí nezáviselo na kupní síle osídlence. Přednost měli sociálně slabí, odbojáři, lidé poškození válkou a příslušníci zahraničních armád. Novoosídlenecká vesnice neměla tradiční dělení na sedláky, chalupníky, domkáře a podruhy. Sociální kategorie domkáře a podruha v novoosídlenecké vesnici neexistovaly, a pokud někdo s tímto statutem do pohraničí přišel, potom jej ztratil. U většiny osídlenců docházelo přesunem do pohraničí ke zvýšení dosavadního sociálního postavení,⁹² výjimku tvořili reemigranti vracející se s kompletní sociální strukturou a materiálním vybavením. To ovšem často ztratili buď záhy po přestěhování nebo v rámci kolektivizace vesnice. Přesto si vysoce postavení jedinci z těchto komunit udržovali svůj status v rámci domácí skupiny, později nezfídka v jiné formě kapitálu než ekonomického: kapitálu sociálního či kulturního [Heroldová 1984: 133].

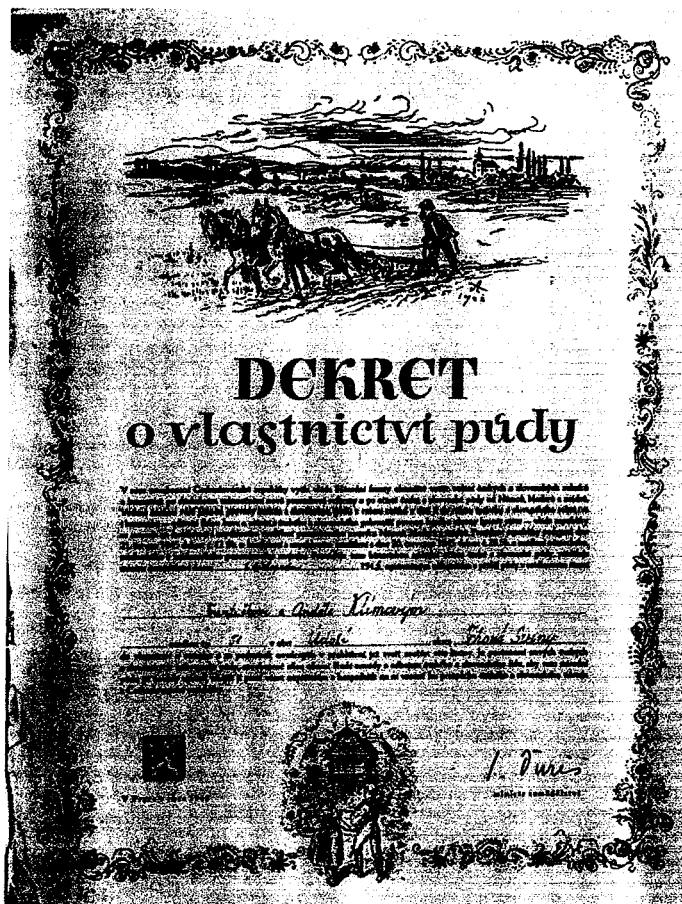
Je možné říci, že počátky sociálních přeměn v podobě bourání tradiční vesnické komunity probíhaly v novoosídlenecké vesnici dříve, než ve vesnici starousedlické, ve kterých k nim došlo až komunistickou kolektivizací. Odchod sociálně slabších nebo početných rodin do pohraničí zapříčinil první sociálně-ekonomickou nivelizační vlnu, přičemž nutno dodat, že Československo díky tomu bylo v rámci východního bloku zemí s nejmenšími sociálně-ekonomickými rozdíly. Jsem toho názoru, že nová sociální struktura společnosti po

⁹² Reemigranti, kteří zanechali v původní domovině svá hospodářství, byli v jiné situaci. Ne vždy za svůj majetek dostali v Československu adekvátní náhradu. Jejich požadavky nebyly u společenské většiny plně akceptovány a přispívaly k tomu, že porozumění mezi autochtonním obyvatelstvem a reemigranty bylo složitější. Např. 6. září 1945 uspořádali volynští Češi v Žatci shromáždění, z něhož vyšla rezoluce obsahující 13 zásadních požadavků určených vládě. V ní se mimo jiné požadovaly výměry 16-20 ha půdy apod. [Lůžek, B. 1983: „Dosídlení žateckého a podbořanského okresu volyňskými Čechy“, In: *Materiály k problematice novoosídleneckému pohraničí*. sv. 6, Praha: ÚEF ČSAV. str. 28].

odsunu českých Němců představuje důležitý faktor, který měl výrazný vliv na dobovou konstelaci politických sil.

Vedle změny sociální struktury a různého regionálního původu obyvatelstva se lišila novoosídlenecká vesnice věkovým průměrem. Byla populačně mladá, jak to dokládají četné statistiky a také matriky. Zatímco v matrikách svateb a křtů se objevují jména osídlenců už krátce po nastěhování, matriky pohřbů zaplňovali v této době nejvíce Němci, a to z různého důvodu. Osídlovat pohraničí přicházeli především mladí, svobodní nebo mladé manželské páry, jimž se nabízela možnost ekonomicky i jinak se osamostatnit, dále rodiny s dospívajícími dětmi atd. Někdy docházelo i k takovým demografickým „abnormáliím“, že např. vesnice byla tvořena ze 70% svobodnými mládenci. Staří zůstali většinou ve své původní obci a ti z nich, kteří se přidali do procesu osídlování, byli ještě několik let ekonomicky aktivní. Z pohraniční vesnice také dříve než z vesnice starousedlické zmizela instituce *výměnku*. Nižší věkový průměr se týkal také reemigrantů, pokud se nevracela celá generace, jako tomu bylo v případě volyňských, střelínských či bulharských Čechů.

Pro novoosídleneckou vesnici byla charakteristická malá rodina a vydělování dětí ze širší komunity, která zůstala ve starousedlické obci. I v případě příchodu širšího příbuzenstva umožňovala volná kapacita míst v konfiskovaných objektech usazování po nukleárních rodinách. Výjimkou byla opět některé reemigrantské či jinoetnické skupiny (Slováci, Rómové), u nichž buď ze zvyku nebo i z obavy před rozptylem docházelo k usazování po širších rodinách a které si z bývalého prostředí přinášely patriarchální rodinné vzorce.

Decret o vlastnictví půdy - pouhé předvolební populistické gesto? Zdroj: Slezák 1978

Z nízkého věkového průměru osídlenců je možné vyvodit následující charakteristiky:

- (1) osídlenci se snáze adaptovali na změněné přírodní a společenské poměry,
- (2) absencí starší generace (její autorita a sociální kontrola) došlo k oslabení společenských rituálů stmelujících komunitu,
- (3) osídlenci také zůstali bez pomoci a vlivu rodičů, pokud jde o hospodářské praktiky,⁹³
- (4) v oblasti kultury chyběl spojovací mezigenerační článek pro udržování a další předávání kulturní tradice.

Novoosídlenecká vesnice nebyla na začátku propojena příbuzenskými a sousedskými vazbami. Nutno dodat, že vzhledem k postupné individualizaci životního stylu v druhé polovině 20. století (vlivem především televize) zde nedošlo dodnes k vytvoření silných vesnických komunit. V momentě příchodu spojovalo budoucí obyvatele především rozhodnutí najít si v pohraničí obživu a bydlení. Osídlenci přicházeli z různých míst ve vnitrozemí a ze zahraničí a nevěděli o sobě téměř nic. Vzájemná odcizenost se promítala mj. do užívané terminologie: Dospělí si vykali a oslovovali se pane/paní/soudruhu (vykání zde nemělo sociální zabarvení jako ve starousedlické vesnici) apod. Stejně tak oslovovali děti cizí dospělé. Referenční termíny běžné u starousedlíků, např. na české vesnici oslovování i nepříbuzných členů lokální společnosti tetičko/teto/strýčku,⁹⁴ zůstaly omezeny na vlastní skupinu. [Heroldová 1984: 134]

Přes odcizenost vzniklou kolonizačním procesem (kolonizaci zde chápu jako proces záměrného osídlování nového území: přivlastněním nebo zakládáním lidských sídel) našli novoosídlenci postupem doby cestu k sobě a vytvářeli novou pospolitost. Její charakter zákonitě nemohl být stejný jako u vesnic *na kmenech* a mnohé funkce typické pro tradiční vesnickou komunitu – folklor, tradice a specifický vztah k přírodě se už jednoduše neobnovily. Osídlence spojoval společný osud, poválečná euforie z osvobození, chuť začít nový život v pohraničí, ale i vzájemná závislost a potřeba opory v „cizím“ prostředí. Nutná sousedská výpomoc vytvářela vztahy, na něž byli lidé zvyklí ze svých domovů. Při skupinovém osídlení poskytovala tuto oporu vlastní skupina, mezi jejímiž příslušníky existovaly velmi často už v době příchodu příbuzenské, sousedské nebo alespoň přátelské vazby, a necítili proto potřebu silných meziskupinových vazeb. Naopak po počátečních kontaktech po přistěhování došlo obvykle k rozdělení vesnice na několik soudržných skupin kopírujících rodinné či přátelské vztahy, mezi kterými vznikaly meziskupinové bariéry a odcizenost. Málokterá vesnice kromě odlehklých a dlouho neosídlených osad, pro něž mělo být řízené skupinové osídlení řešením k

⁹³ Obtíže v hospodaření, především pak v zemědělství, byly pro osídlence charakteristické. K tomu přispívala také jejich malá kvalifikovanost v oboru a charakteristický ráz horského typu hospodaření.

vytvoření trvalého obyvatelstva, byla osídlena výhradně jednou skupinou [tamtéž: 134]. Variant demografického složení novoosídleneckých vesnic bylo mnoho, od obcí složených z individuálních rodin přes vesnice s převahou jedné výraznější skupiny až ke vsím tvořených několika skupinami či individuálně usazenými rodinami. Všechny představovaly typ pohraniční novoosídlenecké vesnice s mozaikou lidí a jejich rozmanitých norem chování a kultur. Téměř v každé obci byla určující česká majoritní společnost, ale konkrétní demografická skladba a charakter skupin (etnický, etnografický, socioprofesní) modifikovaly

Kaple Panny Marie Lurdské v Chrobole nad Zlatým potokem v lednu 1905 a v roce 1997. Její osud se podobal desítkám jiným sakrálním stavbám v českém pohraničí, tentokrát s dobrým koncem: kapli se podařilo téměř v poslední minutě zachránit. Zdroj: www.zmizelesudety.cz

tento typ vesnice do mnoha variant.

Jaký byl vztah novoosídlenců k místu, ze kterého se do pohraničí přistěhovali? V době osídlování a ještě dlouho poté (generační výměna trvá kolem 30 let) bylo pro ně domovem to místo, odkud původně pocházeli, tj. kde žili rodiče, sourozenci atd. Na Liberecku vyprávějí jak ještě dlouho po válce směřovaly každou sobotu proudy osídlenců z pohraničí „domů“ do vnitrozemí a cestou se potkávaly s kolony aut „pražáků“ směřujících naopak do hor trávit zde víkend. Reemigranti a různé etnické skupiny takovou možnost „návratu domů“ neměli a proto jsme svědky v místech disperzního osídlení jejich sestěhování do míst, kde jich žilo více pohromadě, přičemž to samé platí i o pozůstalých Němcích. Akulturaci novoosídlenců v novém prostředí komplikovaly již zmíněné faktory, které spojovalo hromadné odmítnutí německé minulosti daných regionů. Také poválečná realita pohraničí a zdejší celková ekonomicko-sociální problematičnost ve srovnání s vnitrozemím podporovala sentimentální vzpomínky na domov a chápání současného údělu jako nutné zlo. Tento fakt potvrzuje také negativní migrační saldo pohraničních oblastí, které trvá v podstatě dodnes.⁹⁵ Zůstává otázkou,

⁹⁴ V novoosídlenecké vesnici se též rychleji ujalo oslovování soudruhu/soudružko.

⁹⁵ Důvody k odchodu z pohraničí se podstatně změnily – zpočátku byla nejčastější motivací návratu osídlenců nedostatečná vazba na nový domov, která byla také silně potlačena združstevňováním vesnice. Dnes je u nové

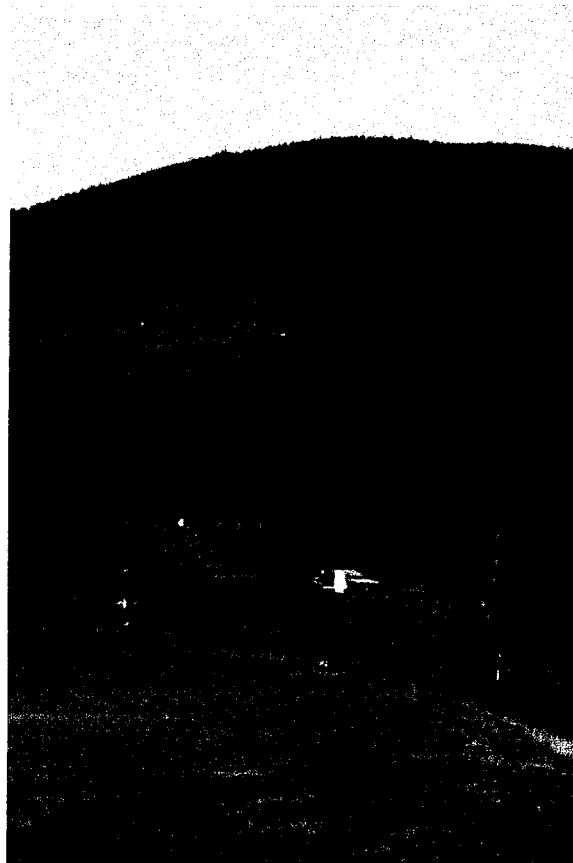
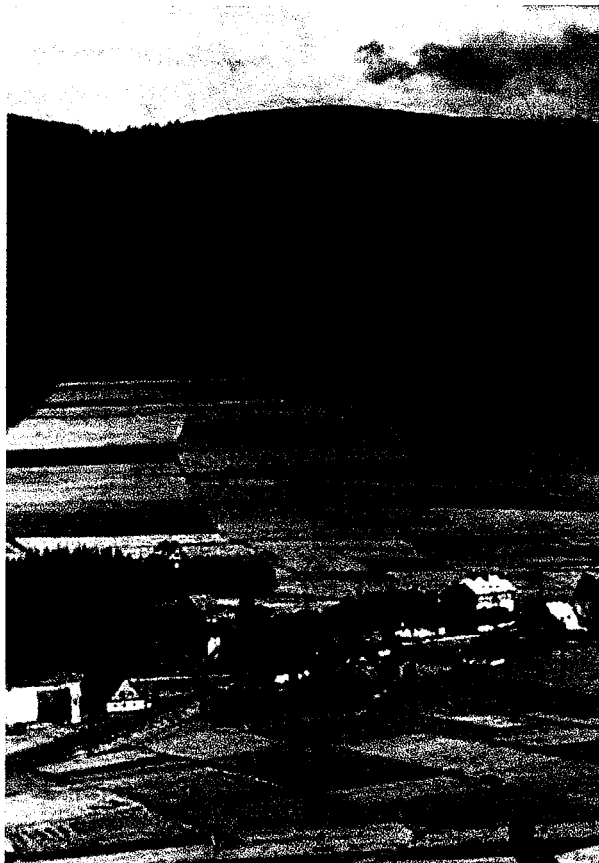
zda nová geopolitická situace v integrované Evropě dokáže zvrátit tento trend a promění *nárazníkový charakter českého pohraničí v oblast zprostředkování.*

5.4.1 Prostorové proměny novoosídlenecké vesnice

Osídlování pohraničních vesnic přinášelo často i změnu dosavadního tradičního půdorysu, který zřídka vyhovoval životnímu stylu osídlenců. Mnoho jednotlivých domů zůstalo neobsazeno, a to třeba i v centrech obcí a měst, které se později museli bourat.⁹⁶ J.Vařeka to komentuje ve své knize takto: „Vzniklé stavební proluky pootevíraly především uzavřené návsi, jež však mají v novoosídleneckém pohraničí omezené zastoupení. Kromě jižní Moravy jsou návsní vsi různých forem rozšířeny především v severozápadních Čechách s výjimkou horských vesnic v Novohradských horách, na Šumavě a v Českém lese, kde všude převládá typ dvorcový s rozptýlenou zástavbou, s níž se setkáme v Krkonoších a v Jizerských horách. Zaniklé stavební parcely v horských vesničkách časem splynuly s extravilánem, takže zájemci z měst o výstavbu rekreačních domků musejí dnes tyto parcely, k jejichž zástavbě je možno ještě získat povolení, v terénu často pracně vyhledávat. Podle dobových pramenů šlo často o nuzná obydlí nebo domy, jejichž opravy by byly velmi nákladné. V těchto odlehlých horských oblastech ani nebyly všude vhodné podmínky pro pastvinářská družstva, a proto bylo rozhodnuto zalesnit např. výše položené oblasti Krkonoš.“ [cit. Vařenka 1985: 66]

generace zřejmé citové pouto k regionu, kde se narodili, nicméně slabá možnost uplatnění zapříčiňuje odchod mladých lidí za prací do větších měst. [Heroldová 1984: 138]

⁹⁶ Např. v Chomutově musely být v centru města z důvodu fatálního technického stavu podpírány nejenom balkóny, ale příčnými výstužemi dokonce i celé domy. Nezájem o kulturní dědictví v Sudetách měl ale též svoji kladnou stránku – města nepodléhala tak silně socialistickému přebudovávání a díky tomu se podařilo „zakonzervováním“ uchovat některá dobově naprosto nenarušená historická centra, např. Český Krumlov, Cheb, Kadaň, Broumov atd.

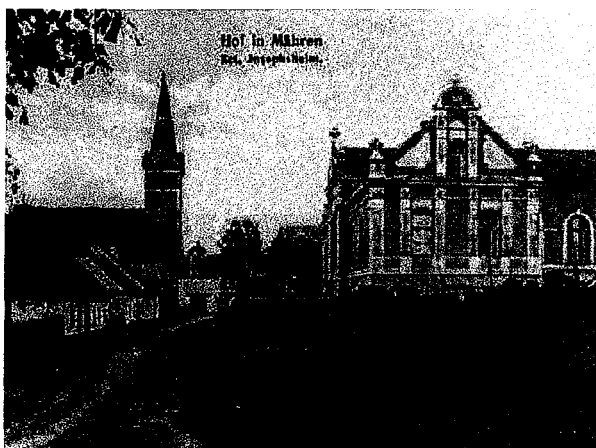

Podhorská vesnička Ramzová: Po částečném zbourání a funkční proměně sídla dochází k prorůstání okolní zeleně s intravilánem. Zdroj: www.zmizelesudety.cz

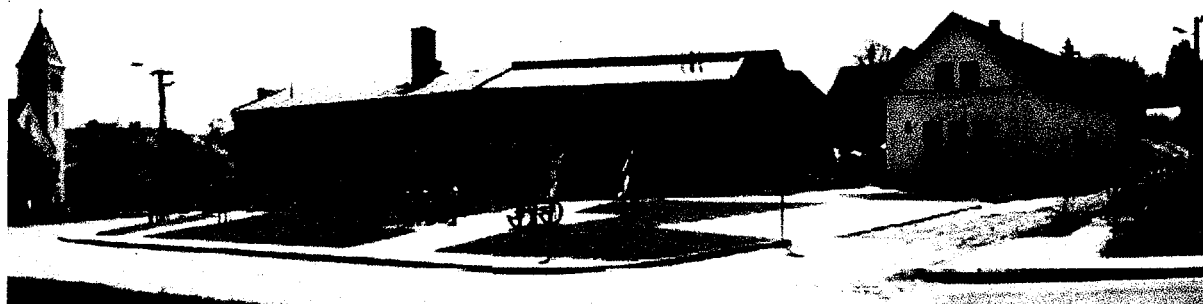
Vrátíme-li se zpět k tématu narušení intravilánu obcí bouračkami, můžeme pozorovat mnohé novotvary, které na těchto místech vznikly: jsou to parky, parkoviště, tržnice, autobusová nádraží, ulice, hřiště atd. Přestože existence těchto proluk je pro občany praktická, narušení stylu a rázu zástavby je neoddiskutovatelné. Obec či město ztrácí linearitu a kontinuitu. Proto obdivujeme v pohraničí zachovalá jádra měst, jako je Kadaň, Louny či Prachatice neboť v nich nedošlo ke vzniku proluk. Tato místa působí nerušeným dojmem a poutník si tak může vychutnávat plnými doušky *genia loci* těchto krásných a uhrančivých míst. Jak dále píše J. Vařenka: „Zánik některých domů pozměnil tradiční strukturu i hromadných vesnic s nepravidelnou shlukovou zástavbou, zastoupených vedle návesních typů především na Chebsku, v nejzápadnějším cípu Krušných hor, v jižní části Jablonecka a dílem i v podhůří Krkonoš. Stavební proluky místy narušují i rytmus dlouhých řadových vesnic vedených podél cesty a potoka, jež jsou charakteristické pro jihočeské pohraničí a celý pás pod Krušnými horami ... až do Jeseníků. Tento dlouhý pás řadových vesnic odděluje pohraničí od návesních typů, příznačné hlavně pro vnitrozemí Čech i Moravy. Půdorysná osnova některých hraničních vsí byla natolik narušena, že úřední statistické prameny a lexikony obcí mluví o sídlených torzech.“ [cit. Vařenka 1984: 66-67]

Dokladem těchto procesů může být např. obec Chlum u Třeboně, kde náměstí je položené na pahorku nad rybníkem Hejtman. Vede k němu jak asfaltová komunikace, tak i stará alej, přičemž náměstí si uchovává historický ráz. Je zde bohužel jiný prvek negativně ovlivňující integritu lokality. Strana náměstí bližší rybníku byla zbourána a začíná zde vlastní zeleň přecházející až v divoký nálet u rybníka. Náměstí vytváří tak dojem pouhých kulís, přičemž dole u rybníka vzniklo nové centrum s moderním typem zástavby, které láká turisty z nedalekých autokempů – došlo k výstavbě nejenom obchodního domu, ale i banky. Výsledkem je přesunutí centra městečka dolů k rybníku a periferizace původního náměstí, kde není objektivně žádná aktivita, neprovozují se zde živnosti ani kulturní výměna. Staré náměstí má ale v této nové konstelaci šanci na transformaci své funkce – může se stát příjemným a klidným místem odpočinku, nádvořím s parkovou úpravou, kde by se konaly alternativní kulturní aktivity vůči „kioskové kultuře“ dolního pseudonáměstí. Některé podobné příklady narušení městské a vesnické struktury uvádí J.Vařenka: v Dolní Pěně u Jindřichova Hradce došlo v jádru řadové vsi k rozparcelování nevyužívaného pozemku na zahrádky, kde majitelé budují zahradní domky. Uprostřed vsi podobně jako na jejím okraji je stará originální zástavba konfrontována s novými domky zahradního typu [tamtéž: 67].

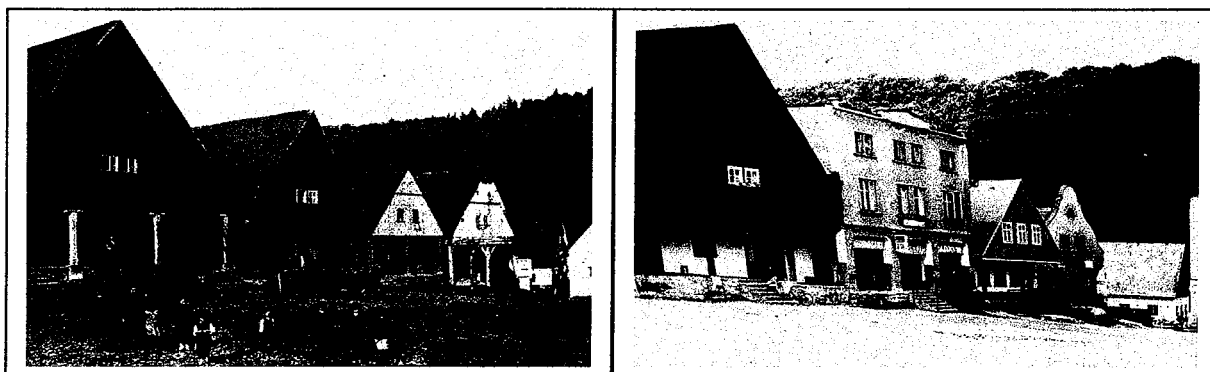
Několik příkladů necitlivých zásahů do místní architektury:

Dvorce-obec známá již počátkem 14. století, o 100 let později již byly Dvorce městem. Město bylo známo výrobou plátna. Z Moravského Berouna sem vedla úzkorozchodná železnice, která byla zrušena v září 1933. Zdroj: www.zmizelesudety.cz

Zdroj: archiv autora

Severní strana náměstí: Stárkov, který má ráz pohorské osady, byl poprvé připomínán roku 1250, kdy tu již stála tvrz patřící Petru, synu Sezemy ve Stárkově. Vystřídalo se mnoho majitelů, od roku 1673 až do pozemkové reformy po I. sv. válce držel Stárkov rod barona Jana Františka Kaisersteina. Tato dvojice fotografií má asi nejvyšší výpovědní hodnotu v tom, jak necitlivý zásah může změnit celý charakter náměstí. Naproti těmto dřevěným domům s loubím stál barokní dům radnice, dnes z něho zbyla jen stavební proluka.

Zdroj: www.zmizelesudety.cz

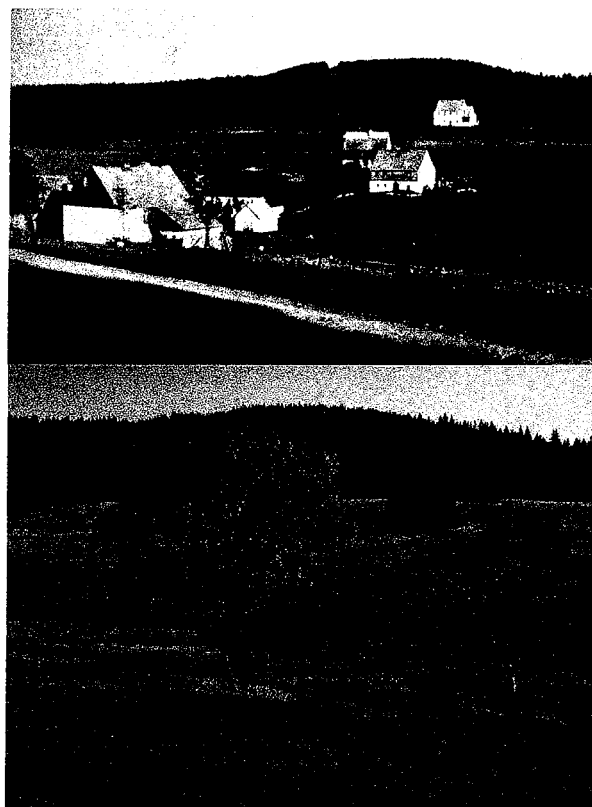
5.5 Rekreační obce

Obce tohoto názvu představují jeden z novoosídleneckých vesnických typů, který ztratil svůj demografický a kulturotvorný potenciál. Uvolněné objekty po rodinách odcházejících do vnitrozemí nebo do měst koupili rekreační, kteří sem dojíždějí po celý rok jak na krátké, tak i na dlouhodobé odpočinky. Tyto obce pak dále dělíme ještě podle procentuálního zastoupení rekreačních chalup a převládajícího typu rekreace. Pokud došlo k tomu, že obec je rozdělena na polovinu ve způsobu užívání objektů, pak přítomnost rekreačních negativně ovlivňuje mladou generaci, která by chtěla ve vesnici bydlet, ale dostupná volná obydlí jsou ve vlastnictví chalupářů. Obce totiž ve snaze získat rychlé peníze a ušetřit za nutné opravy začaly prodávat domy právě jim, i když mnohem důležitější je, aby mladí lidé měli kde bydlet. Na druhou stranu jsou to právě rekreační, kterým vděčíme za udržení pestrého dědictví lidové architektury a umění v pohraničí, protože mnohé obce by jinak čekal neblahý osud klasických vyhlášených vesniček, tj. demolice. Je proto třeba oba dva způsoby využití domovního fondu spojit dohromady ve vyrovnané míře.

5.6 Obce vysídlené

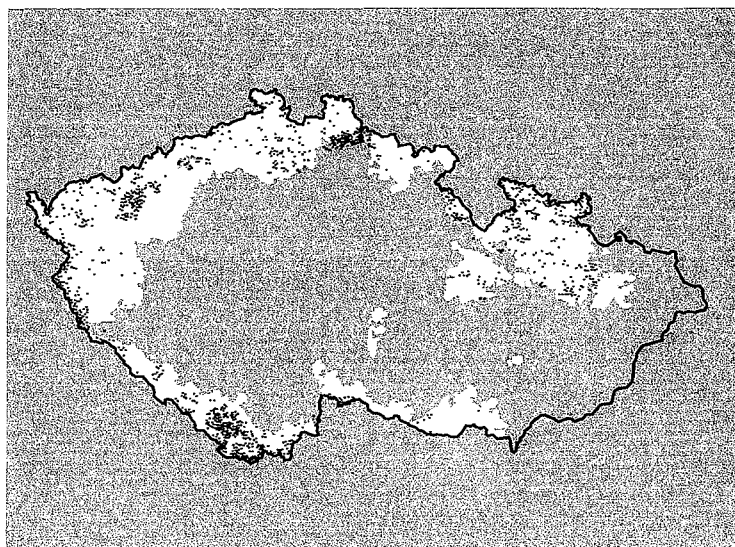
Změny v sídelní struktuře jsou procesem neodvratným, jedná se o přirozenou reakci systému na změněné podmínky. Po roce 1945 však došlo v pohraničí k tak silné urbanistické proměně, že už nemůžeme hovořit o „přizpůsobování se situaci“, ale o bezprecedentním zásahu do sítě sídel, která se utvářela po dobu několika staletí a jejichž historická hodnota je neocenitelná. Nejvíce obcí bylo zničeno po roce 1945 v okresech Karlovy Vary, Sokolov, Tachov, Prachatice, Český Krumlov a Šumperk. Podle administrativních lexikonů obcí ČSR z let 1955, 1960 a 1985 došlo k redukci osad a obcí za prvních poválečných dvacet let téměř o 500. Z toho největší část, přes 300, zmizela z mapy převážně v Čechách už do roku 1955. Po první vlně likvidace, která byla provedena po ukončení hlavní fáze osídlování, se počet zanikajících vsí pomalu snižoval a úplně zastavil se v 70. letech. V rozmezí let 1955-1960 zaniklo přes 180 lokalit, v období 1960-1965 již pouze necelých 70. Tyto údaje reflektují především situaci v Čechách, přičemž v druhé polovině šedesátých let se dynamika zanikání obcí přesunula na severní Moravu, obzvláště do okresu Šumperk.

Lokality byly obecně ničeny ze dvou důvodů: (1) protože nebyly dosídleny anebo (2) z rozličných ekonomicko-strategických důvodů, jako např. vytváření pohraničního pásma, povrchová těžba, vojenské pásma, budování přehrad atd. Nedosídlená zůstávala obvykle ta sídla, která svou odlehlostí a odříznutím od inženýrských sítí a dalších moderních součástí života neumožňovala svým obyvatelům vést takový život, na který byli novoosídlenci zvyklí ze svých domovů. Němečtí obyvatelé vedli ve vysoko položených místech často značně chudý život, jejich hlavní pracovní náplní byla domácí práce a různé formy skromného hospodářství. Když se tato místa bourala, málokdo myslel na jejich jiné využití než celoroční bydlení.

Osud vesnice Stará myslivna byl stejný jako úděl desítek jiných malých obcí v Krušných horách. Zdroj: www.zmizelesudety.cz

Chalupářské hnutí, které by tato místa nalézající se v krásných přírodních lokalitách bylo schopné zčásti zachránit, ještě nebylo zdaleka natolik masové, jako o několik desetiletí později.

Zaniklé obce v českém pohraničí po roce 1945.

Zdroj: Hemmerle 1992

negativně projevilo v hospodářství kraje, hlavně v provozování zemědělství potravinářského typu a lesnictví, takže už na přelomu 50. a 60. let úřední místa rozhodla o založení nové osady, obnovení jedné obce a výstavbě sídliště v Nové Vsi.“ [cit. Vařenka 1984: 65]

5.6.1 Zaniklá sídla pohraničních okresů Ústeckého kraje

Z důvodu nedostatku prostoru není možné se zde zabývat procesem bourání sídel na celém pohraničním území současné České republiky. Pro získání konkrétní představy o tomto negativním procesu, který vrhá stín na naši novodobou historii a který bude zátěží ještě pro několik následných generací zde žijících, jsem vybral detailní analýzu jednoho z nejvíce postižených regionů – Ústeckého kraje.

Po Druhé světové válce se pohraniční okresy Ústeckého kraje – Děčín, Ústí n.L., Teplice, Most a Chomutov – vyznačují specifickým vývojem, jenž má za následek narušení sídelní struktury v souvislosti se zánikem několika desítek urbanistických sídel. Ta byla likvidována jednak ekonomickými aktivitami, zejména pak velkoplošnou lomovou těžbou hnědého uhlí, a jednak zanikala v důsledku nedosídlení. Po odchodu německého obyvatelstva zůstala některá periferně lokalizovaná sídla stranou zájmu dosídlenců a buď bezprostředně zanikla či „živořila“ a jejich zánik byl pozvolný.

Pro naši potřebu rozdělíme zaniklé obce podle způsobu zániku do dvou kategorií: (1) sídla likvidovaná a (2) sídla zaniklá nedosídlením. Zatímco zařazení do první kategorie je vcelku jednoznačné, u druhého typu se střetáváme s nemalými obtížemi. U mnoha původně „opticky“ nedosídlených a později zaniklých sídel se může jednat o transformaci jejich funkcí: ze sídelní na především rekreační. Pro posouzení celkového počtu zaniklých sídel nám mohou sloužit dílčí prameny jako lexikony obcí apod. Inspirací pro výzkum zaniklých obcí může být i kniha „Libkovic: Zdař Bůh“ (Gockeler a Reeve 1997), obsahující i neúplný seznam zaniklých sídel, který vypracoval S. Suchevič spolu s J. Andělem.

(1) Sídla zaniklá likvidací

Následkem ekonomických činností bylo na území pohraničních okresů Ústeckého kraje po roce 1945 likvidováno 99 sídel, z nichž většina měla statut administrativní obce. Největší množství – 75% - bylo zlikvidováno v důsledku lomové těžby hnědého uhlí, 11% jich zaniklo v důsledku budování vodních nádrží, na katastru území sedmi procent bývalých sídel vznikly průmyslové objekty (nejčastěji elektrárny), na 4% výsypky.

Větší část byla likvidována v časovém horizontu 35 let. První zanikla na Chomutovsku v roce 1955, na Mostecku s Teplickem v letech 1959-60 a na Ústecku nejpozději (1965). Poslední likvidovanou obcí byly Libkovic 1990.

Co se týče velikostní struktury (dle počtu obyvatel v roce 1930), byla nejčastěji likvidována velmi malá sídla do 200 obyvatel – ta činila celých 40% z celkového počtu zlikvidovaných sídel. Na straně druhé však 20% připadalo na sídla větší, kde žilo více než 1000 obyvatel, z nichž čtyři měla více než 5000 obyvatel. Největší likvidovanou obcí byl Starý Most (německy Brüx), kde žilo před válkou 30 tisíc osob; dále Kopisty (5,5 tisíc), Hrdlovka (5,4) a Ervěnice (5,1 tisíc obyvatel).

Počet obyv.	Ústí n. L.	Teplice	Most	Chomutov	Celkem
0-199	7	4	5	23	39
200-999	3	7	15	10	35
1000-4999	3	4	8	6	21
nad 5000	0	1	3	0	4
Celkem	13	16	31	39	99

Sídla zaniklá likvidací (podle okresů a počtu obyvatel v roce 1930). Balej, Jeřábek 2002: 49

V likvidovaných sídlech žilo před druhou světovou válkou okolo 111 tisíc osob, z toho nejvíce na Mostecku – téměř 70 tisíc. Průměrný počet obyvatel takového sídla se pohyboval okolo 1000 osob, největší průměr zaznamenáváme na Mostecku – 2,2 tisíc.

Na území pohraničních okresů můžeme vyčlenit tři velké oblasti, které podlely sídlení destrukci.

- severozápadní a západní zázemí krajského města
- plošně rozsáhlý region od Bíliny přes pánevní oblast celého Mostecku až k severovýchodnímu zázemí Jirkova
- rozsáhlá plocha mezi Chomutovem a Kadaní.

	Ústí n. L.	Teplice	Most	Chomutov	Celkem
Počet obyvatel	7	15	69	20	111
Prům. velikost	0,5	1,0	2,2	0,5	1,1

Počet obyvatel žijících v likvidovaných sídlech (v tisících v roce 1930). Balej, Jeřábek 2002: 49

(2) Sídla zaniklá následkem nedosídlení

Tento typ představují především malá sídla lokalizovaná v periferních polohách. Po odsunu německého obyvatelstva přestávala řádně plnit svou funkci: buď přestala záhy existovat nebo zanikla v delším časovém horizontu. Významnou pozitivní roli zde sehrálo chalupaření, které se stalo nositelem základní funkce mnohých vesnic, které by byly jinak pravděpodobně zbořeny.

Počet obyvatel	Děčín	Ústí n. L.	Teplice	Most	Chomutov	Celkem
0-199	14	30	4	6	35	89
nad 200	5	4	5	1	7	22
Celkem	19	34	9	7	42	111

Počet sídel zaniklých nedosídlením. Zdroj: Balej, Jeřábek.: Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony, Univerzita J.E.Purkyně, Ústí n.Labem 2002, str. 52.

Jedná se vesměs o sídla drobná, v žádném z nich nežilo v roce 1930 více než 500 obyvatel; v 80% méně než 200 obyvatel. Nejvíce sídel tohoto typu zaniklo na Chomutovsku (40%) a Ústecku (30%); pouze 5% na Mostecku. Dohromady zde žilo na 20 tisíc obyvatel; průměrná velikost sídla zaniklého nedosídlením byla velmi nízká – pouze 200 osob.

Z tabulky to sice není úplně zřejmé, ale zdá se, že poválečným doosídlováním nejméně utrpělo Děčínsko. Je zde totiž v porovnání s ostatními okresy velmi složité specifikovat skutečně zaniklá sídla, což souvisí s již nastíněným problémem u

nedosídlených lokalit; právě transformaci v rekreační oblasti vděčí řada tamních sídel za svou záchranu. Kromě toho nedošlo k likvidaci žádného sídla z důvodu ekonomických aktivit. Na území okresu bylo sice identifikováno 19 zaniklých sídel (či lokalit bez trvalého obyvatelstva), z nichž však některá slouží výhradně rekreačním účelům, např. Přerov či Čáslav. Skutečně zaniklá sídla, kde již neexistují žádné stavební objekty, čítají zhruba polovinu z celkového udávaného počtu.

Protože pouhá čísla dost dobře nedokáží vykreslit skutečnou plastičnost celého problému, uvádím na závěr příběh jedné takové podkrušnohorské vesnice:

Hrbovice (Herbitz) ležely při silnici Ústí n. L. – Chabařovice. Nejstarší zpráva pochází už z roku 1169, kdy je král Vladislav II. věnoval Johanitům. V druhé polovině 14. století se staly součástí panství Krupka. V den bitvy „Na Běhání“ (16. června 1426) obec vyhořela. Od počátku 16. století se vlastníkem stává rod Kölbelů; došlo k výstavbě zámku a od r. 1566 zde sídlil Ludvík Kölbelz Geysingu. Kölbelové byli protestanti a podíleli se na stavovském povstání proti císaři. Rod přišel tedy o svůj majetek a zámek začal od r. 1628 chátrat; roku 1654 tu bylo 10 usedlostí, jejich počet stoupl do r. 1787 na 23 stavení. V pol. 19. století byla postavena kaple Srdce Ježíšova a v této době nastává výrazný ekonomický rozvoj. V r. 1945 tu stálo 66 domů, kde žilo 617 obyvatel. V r. 1989 byla obec z důvodu těžby uhlí celá zlikvidována.

Vývoj sídelní struktury pánevních okresů Ústeckého kraje po druhé světové válce je nutné označit jednoznačně za nepřírozený, jak o tom svědčí zánik cca **210** sídel, ve kterých před odstartováním tohoto negativního procesu žilo přes 130 tisíc lidí. Jako utopie se zatím jeví vybudování sídelních koridorů, které by v postupně rekultivovaných areálech propojovaly významná centra osídlení pánevní oblasti. Zatím jsme svědky vytváření rekultivací např. lesních, zemědělských i hydrických, kdy se vytěžené území zaplňují vodou, odpady, biomasou nebo zeminou..

Díky jisté stagnaci od 2. poloviny 19. století si Cetviny zachovávaly svůj malebný vzhled až do poloviny století následujícího a tvořily mimořádný urbanistický celek. Kostel Narození Panny Marie sice nebyl během minulého režimu přímo zlikvidován, ale byl údajně používán jako prostor k porážce vepřů a jinak prakticky ponechán svému osudu. V roce 1995 byla zahájena jeho rozsáhlá rekonstrukce a tak byla vzácná památka jihočeské gotiky zachráněna.

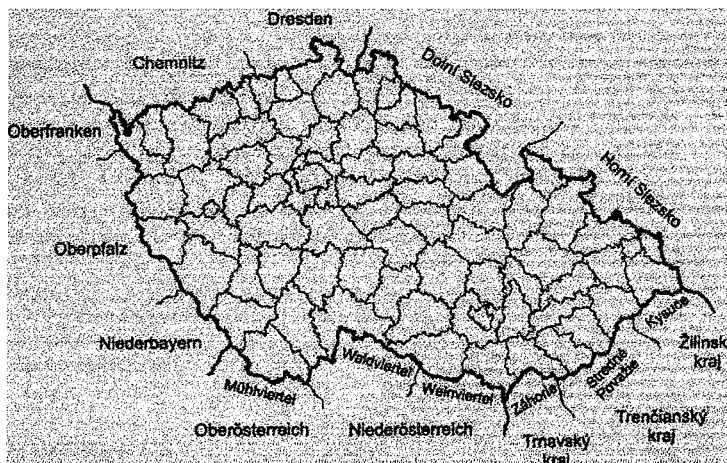
Zdroj: www.zmizelesudety.cz

6.

ČESKÉ POHRANIČÍ

6.1 Kulturně-geografické členění pohraničí

V současnosti existuje ve společenských vědách značné množství literatury k problematice hranic, pohraničí, sfér kontaktu atd. Analýzy pohraničních regionů v dnešní podobě jsou výsledkem práce téměř všech vědních disciplín, které se zabývají lidskou společností. Je třeba zdůraznit, že jednotlivé přístupy těchto věd se mezi sebou podstatně liší. Typologické zpracování českého pohraničí se nabízí hned ve dvou rovinách. Typy českého pohraničí můžeme vymežit jednak s použitím obecně platných kritérií (kritérium historiografické, kulturně-geografické, ekonomické, ekologické atd.) nebo za nejvýznamnější faktor ustanovit tzv. *hraniční efekt*.⁹⁷ Podle něho se pak české pohraničí dělí na otevřené, částečně otevřené a uzavřené.

Správní struktury sousedící s ČR. Zdroj: Jeřábek 2004

Dosavadní definice pohraničí je možné kategorizovat podle pevného schématu – můžeme si je představit jako kontinuum, kde na jedné straně převažují aspekty politické a geografické a na straně druhé pak faktory kulturně-psychologické. V prvním případě jde o situaci, kdy existující státní hranice je z obou stran obklopena pohraničními oblastmi, které se od sebe odlišují právním rámcem. Druhý případ odkazuje na společenskou diferenciaci podle

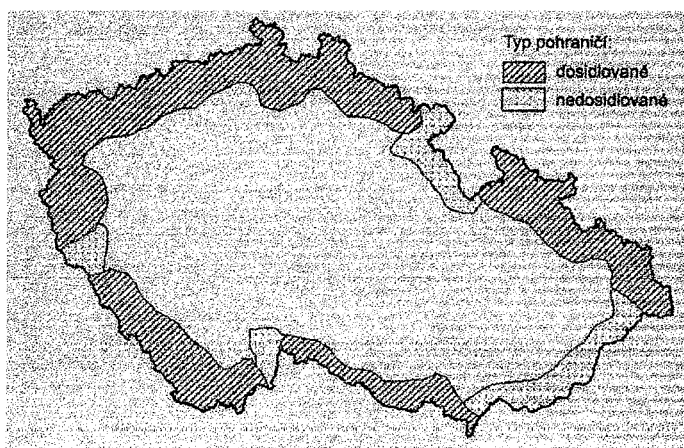
⁹⁷ Tento pojem existuje v Evropě už od doby konstituování moderních států. Příhraniční regiony byly jako zóny tlaku charakteristické politickým a vojenským nasazením, tj. měly vysoký strategický význam. Příhraniční region je oproti jiným regionům charakteristický vlivem hranice, je v něm tedy patrný *hraniční efekt*. Ten může nabývat různých kvalit. Jeho síla a charakter závisí především na typu hranice, na její funkci, resp. otevřenosti a propustnosti a v neposlední řadě v těsné závislosti na charakteru sousedních regionů (oddělených od sebe hranicí).

Jeden z možných přístupů k analýze příhraničních regionů přináší Martinez a na základě jeho modelů lze v příhraničních regionech hovořit o následujících hraničních efektech:

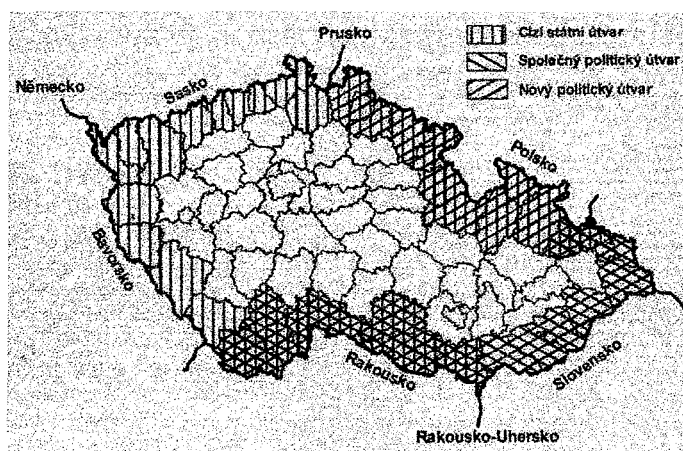
- (1) *odcizením* při uzavřené hranici a absentující přeshraniční interakci,
- (2) *koexistenčním* při otevírání hranice a uskutečňování omezených kontaktů,
- (3) *kooperačním* při nastolení ekonomické a sociální komplementarity mezi sousedními regiony,
- (4) *integračním* při nastolení hranice jakožto linie celního území s fiskálními důsledky. [Martinez 1990: 79-94]

Autoři Sereg, Beluszky demonstrují problematiku příhraničních regionů na efektu periferie a efektu přeskoků. *Periferní efekty* jsou příznačné pro hraniční regiony, které kvůli své vzdálenosti od centrálních míst, obtížné dosažitelnosti a velmi často nedokonalé infrastruktuře zůstávají více méně znevýhodňováni a poškozováni faktem prostoru. Efekt přeskoků pak naznačuje, že toky osob a zboží překračující hranice mají svůj vznik a cíl v regionálních centrech. Díky tomu jsou příhraniční regiony jakoby „přeskočeny“ a nemají z těchto hospodářských aktivit odpovídající užitek [Jeřábek 2004: 54-55].

kritérií symbolického světa kultury (jazyk, národnost, tradice).⁹⁸ Přední polská socioložka kultury Antonina Kłoskowska definuje pohraničí jako „...teritorium položené mezi dvěma státními či regionálními útvary, které je charakteristické etnickým nebo národnostním promísením, které je důsledkem prostorové blízkosti. V širším pojetí chápeme pod kategorií pohraničí sousedství národnostních kultur charakterizovaných (1) etnicky a národnostně smíšenými manželstvími a genealogií, (2) ztotožněním podstatné části obyvatelstva

Typologie pohraničí podle dosídlovaných oblastí.
Zdroj: Jeřábek 2004: 143

České pohraničí podle vlivu sousedního státu a propustnosti hranic. Zdroj: Jeřábek 2004: 142

s národnostní či etnickou menšinou (na teritoriu, kde dominuje jiná kultura národního státu), (3) vnitřní emigrací a individuální národnostní konverzí, tj. přechodem z jedné národnostní sebeidentifikace do druhé, aniž by došlo k celkovému zpřetrhání původních kulturních vazeb.“ [cit. Kłoskowska 1996:125]

Pohraničí, jak v geografickém tak ve společensko-kulturním aspektu, je rozdělený prostor, akt určení hranic pak vymezuje to, co je politicky, ekonomicky a kulturně odlišné. Odvolání se na prostor má význam pro definici kvality a charakteru společenských relací. Simmel v eseji *Cizí* předpokládá, že způsob vnímání prostoru jedincem je determinující a určuje jeho vztah k jiným osobám: „...vztah

k prostoru je z jedné strany podmínkou a z druhé strany zase symbolem vztahu k člověku“ [cit. Simmel 1975: 504]. Zakořenění ve společenském prostoru je možné dle Simmela pouze mezi „svými“, proto vztah k prostoru je vymezen určením vztahu *svůj-cizí*, resp. *my-oni*. Pramenem pocitu cizosti je odstup a nemožnost identifikace se s okolím. Cizost zde znamená, že „blízko se nacházející osoba je vzdálená“ [tamtéž: 505] a to i přes

⁹⁸ Hess-Leońska, A. 2003: „Społeczności lokalne, pogranicze i integracja europejska“. In *Regionální identita obyvatel pohraničí*, Praha: Sociologický ústav AV ČR.

prostorovou blízkost této osoby. Kategorie cizosti je tu postavena jako abstraktní vztah, neváže se na konkrétní osobu, ale rozhoduje o všeobecné třídě jevů. Cizím se stává ne „jednotlivá osoba, ale určitá kategorie lidí s všeobecným charakterem“ [tamtéž: 511].

Pro situaci pohraničí se nabízí použití dichotomického schématu hodnocení partnera v interakci podle kritéria *my-oni*. Hranice symbolizuje historicky zformované, nebo také politicky vnucené členění na své a cizí, a upevňuje společenský odstup vůči jiným společenstvím. Máme tedy co do činění s jevem *antagonizace* sousedských vztahů, uzavíráním se ve vlastní skupinové sounáležitosti a pocitu vlastní skupinové odlišnosti. Současně je ale pohraničí prostorem zesíleného a bezprostředního kontaktu s odlišnou kulturou. Život v otevřeném pohraničí je charakterizován různorodostí a vlastní svéráznou dynamikou, která vyplývá z prostorové blízkosti, možností vzájemného porovnávání a pohledu na různé kultury a společenství. V důsledku dlouhotrvajících vzájemných kulturních kontaktů se setkáváme se vznikáním kvalitativně nových kulturních celků, s vytvářením nového „člověka pohraničí“, jeho vědomím a kulturou [Sadowski 1995: 138].

Je třeba též připomenout, že pohraničí jako území konfrontace různých hodnotových systémů, životních názorů, etnických kultur atd. je vysoce atraktivním místem pro společenskovední zkoumání procesů formování, upevňování a změny vztahu jedince ke „svým“ a k „cizím“ [tamtéž: 138].

6.2 Psychologické aspekty kategorie sousedství

Jiný pohled na problematiku mezikulturní komunikace zastupuje například Martin Walde, který klade důraz na psychologické determinanty a faktory těchto procesů, přičemž navazuje v tomto směru na učení S. Freuda. Podle něj drobné odlišnosti mezi sobě podobnými národy jsou příčinou většího odstupu a nedůvěry mezi nimi než konfrontace dvou či více vzdálených kultur a civilizací. Dokonce je možné mluvit o jakési škále, kde nejmenší rozdíly odpovídají největšímu distansu a naopak. Právě cosi „cizího“ v důvěrně známých a „osvojených“ kulturních formách působí na lidi více rušivě než fenomény, které do emocionální sféry jednotlivců vůbec nezasahují a působí exoticky a vzdáleně.⁹⁹

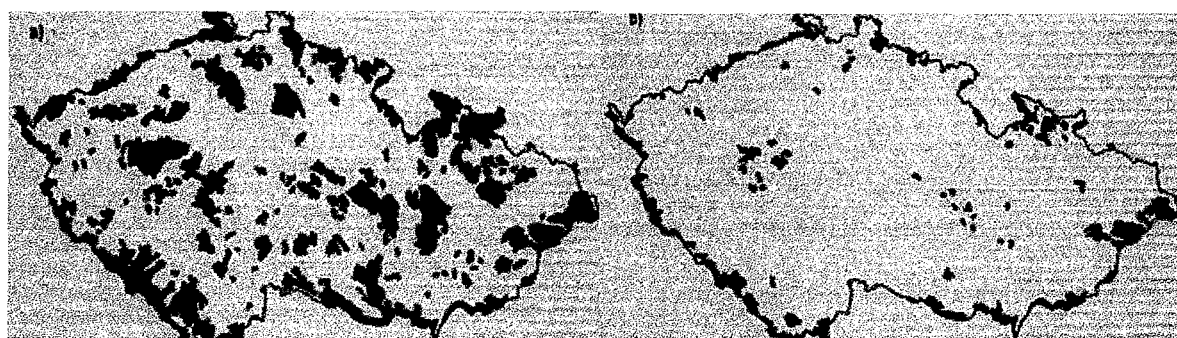
Obecný pocit, že „ti druzí jsou vlastně tací jako my“ přispívá k nechuti poznávat právě naše kulturně blízké. Důsledkem toho je, že zvědavost a touha znát naše nejbližší sousedy je menší než v případě kdy jde o národy, které se zdají být vzdálenými a působí proto exoticky. Tento fakt je navíc umocněn odstředivými silami v podobě klišé a předsudků, které cizí

⁹⁹ Příkladů z historie je možné uvést mnoho, např. Češi byly v 19. století nejvíce okouzlení právě relativně kulturně vzdálenými Rusy a Srby, stejně jako Poláci v celé své historii Maďary. Není bezvýznamné zmínit, že nejvíce pozdvižení a znechucení vyvolává učení těch jazyků, které jsou nám nejbližší – např. pokud se Slovan rozhodne osvojit si jiný slovanský jazyk.

elementy zabalují do krátkých stereotypních frázovitých hodnocení ovlivňujících naše postoje. Je možné říci, že předsudky jsou vlastně zhuštěnou formou kolektivního vědomí umožňující nám utřídit si svět kolem nás a lépe chápat symbolický prostor za hranicí naší komunity. V případě mezikulturního sblížení představují klišé bariéru, která vyžaduje mnoho energie při jejím překonávání.¹⁰⁰

6.3 Perifernost pohraničí očima statistiky

Pohraničí již ze své polohové podstaty vykazuje charakteristiky geografické periferie. Čím je bod vzdálenější od centra daného území, tím je perifernější. Toto vymezení je poměrně jednoduché. Pokud se vezmou v úvahu procesy v jednotlivých regionech, zjistíme velmi komplikované vztahy uvnitř polarizovaných území. Významnou roli v procesu periferizace hraje status území na druhé straně zkoumané hranice. Jako příklad uvedu region ležící mezi nerovnoměrně rozvinutým socioekonomickým prostorem oproti příhraničnímu území na české straně. Západní a jižní hranice Česka sousedí s vysoce rozvinutými regiony na německé a rakouské straně. Naopak severovýchodní a východní pohraničí (kromě městských a příměstských oblastí) sousedí se státy méně rozvinutými. Území ležící při bývalé hranici s EU mají poměrně vysoký potenciál rozvoje, zatímco severovýchodní hraniční oblasti se potýkají se strukturálními problémy. Území Česka je na jedné straně výrazně topologicky rozrůzněno, na druhé straně má však jeho diferenciaci některé podstatné znaky společné. Např. v pohraničí se jedná v první řadě o relativně periferní charakter vyplývající (makrohledisko) ze vzdálenosti od centra. Zároveň je zde charakteristická rozrůzněnost v intenzitě a stabilitě osídlení, v ekonomické struktuře, ekologické narušenosti atd.

Proces postupného pokrývání Česka signálem mobilních telefonů.

a) neatraktivní území (nepokryto signálem do 31. 6. 2000)

b) extrémně neatraktivní území (nepokryto signálem do 31. 12. 2000)

Zdroj: Jerábek 2004.

¹⁰⁰ Walde, M. 2003: „Identität als Selbstwertleben“. In *Regionální identita obyvatel v pohraničí*, str.191. Praha:AV.

Za indikátory procesu periferizace pohraničí lze v českém prostředí z vývojového hlediska považovat např.:

- ✓ fázové zpoždění v přechodu tradiční společnosti ve společnost moderní v kulturně-geografických popř. etnografických oblastech (především česko-slovenské pohraničí),
- ✓ specifický vývoj krajiny, možnosti využití stávajících ploch, zastoupení historických prvků v krajině (sakrační architektura, terénní útvary jako aleje, meze apod.),
- ✓ specifický vývoj systému osídlení, narušení jeho přirozeného rozvoje, v některých případech i jeho záměrná likvidace a zdůraznění rekreačních sídel, tj. druhého bydlení.

Na příkladu Česka lze dobře demonstrovat, že původní geometrická a fyziografická perifernost pohraničí dále přetrvává a to i v období rozvoje komunikačních a informačních technologií, kdy jsou příhraniční území na periferii zájmu firem – viz pokrytí signálem GSM. Lze také konstatovat, že díky geometrické periferii pohraničí se vyskytuje větší koncentrace periferních oblastí v pohraničí než ve vnitrozemí.

<i>Okres</i>	<i>Hodnota skóre perifernost</i>	<i>Okres</i>	<i>Hodnota skóre perifernost</i>
Znojmo	1,537	Sokolov	- 1,083
Domažlice	1,220	Zlín	- 1,119
Prachatice	1,114	Jablonec nad Nisou	- 1,206
Jeseník	0,880	Chomutov	- 1,222
Jindřichův Hradec	0,856	České Budějovice	- 1,281
Rychnov n. Kněžno	0,691	Liberec	- 1,369
Tachov	0,673	Teplice	- 1,671
Semily	0,610	Most	- 1,804
Klatovy	0,538	Ústí n. Labem	- 2,115
Ústí n. Orlicí	0,428	Ostrava a Karviná	- 3,129

Deset příhraničních okresů s největší a nejmenší periferností. Zdroj: Jeřábek a kol. 2004: 109

6.4 Quido Kastner: vnější a vnitřní pohraničí

Pohraničí lze obecně charakterizovat jako periferní území s nižší frekvencí kontaktů s centrem země. Ve vztahu k sousednímu státnímu celku frekvence kontaktů závisí na charakteru vzájemných mezistátních vztahů.¹⁰¹ Pohraničí jsou svou podstatou místem setkání různých etnik, jazyků, myšlenek a kultur. Jsou prostorem, kde končí platnost jednoho právního řádu a systému a kde začíná řád jiný, cizího politického celku. Zvláštnosti česko-německého (příp. rakouského a polského) pohraničí je možné vytyčit takto: „periferní poloha

¹⁰¹ V době míru a rozvinuté mezistátní spolupráce kontakty pohraniční oblasti se sousední zemí, především s jejím pohraničím, jsou značně vysoké.

ve vztahu k centru, specifické přírodní a klimatické podmínky, ale také sociokulturní diskontinuita způsobená změnou obyvatelstva, jež byla důsledkem odsunu německy mluvícího obyvatelstva po 2. světové válce. Rozsáhlé přesuny obyvatelstva měly nepříznivý dopad na strukturu a hustotu osídlení pohraničních oblastí, vytvořila se méně příznivá sociální a vzdělanostní struktura.“ [cit. Zich, Houžvička, Jeřábek, Kastner 1996: 26]

Z hlediska vzájemného „stýkání a potýkání“ českého a německého živlu na území českého státu provedl zajímavé členění pohraničního území České republiky sociolog Quido Kastner,¹⁰² který ho rozčlenil na *vnější* a *vnitřní*.

6.4.1 Vnější pohraničí

Vnější pohraničí bylo z pohledu převládající německé kultury jakousi autonomní oblastí spravovanou zdejšími správními centry působícími ve velkých městech po celém obvodu území (Liberec, Opava, Teplice, Cheb, Děčín, Ústí nad Labem) a vyznačující se slabšími kontakty s přirozeným centrem státu v Praze, o to však užšími vztahy k sousednímu Sasku (resp. Slezsku, Bavorsku a Rakousku), později Německu.¹⁰³ „Vnější pohraničí chápeme jako úzký pás, resp. území skutečně jen hraničních okresů, přimykající se ke státní hranici (česko-německé a česko-rakouské).“ [tamtéž: 27] Po ekonomické stránce byla ale tato oblast napojena na směnu zboží s vnitrozemím a centrem obchodu byla přirozeně Praha. Oblast vnějšího pohraničí nebyla nikdy pod vlastní samosprávou, netvořila žádný organický jednotný celek (rozdíl mezi Šumavou a Slezskem je dokladem této různorodosti), její odlišnost spočívala povětšinou ve specifickém historickém vývoji (kolonizace německými přistěhovalci) a její jinakost vyplývala také z jiných přístupů k lidové tvorbě a architektuře. Odlišnost německých měst oproti českým je zřetelná dodnes, rozdíly jsou patrné i na první pohled na venkově. Tuto rozdílnost popisuje ve své knize Kastner. Podle něj při srovnání vnitrozemských měst a tzv. měst sudetských vycházejí nám tato jako města majetkově bohatší. Vysvítá to již z jejich výstavnosti (budovy velkých kubatur) a celkového rozsahu. „Posuzujeme-li např. česká města po stránce urbanisticko-architektonické, tak od Prahy směrem na sever, severozápad a západ (snad jen s výjimkou Mladé Boleslavi, Kladna a Plzně) nalézáme pás skutečně velkých měst až ve vnějším pohraničí poměrně nedaleko státní hranice – od Jablonce nad Nisou, přes Liberec, Děčín, Ústí nad Labem a Podkrušnohořím až

¹⁰² Kastner, Q. 1999: *Osidlování českého pohraničí od května 1945*, Praha/Ústí nad Labem.

¹⁰³ České země měly do roku 1945 jakýsi *dvoustupňový model* pohraničí, čímž byl eliminován hraniční „šok“. Německá kultura přecházela samovolně přes státní hranice a proto při jejich překročení byla cítit pouze změna státu ve formální rovině (jiné uniformy, nápisy atd.). Faktická proměna charakteru země, tj. přechod ze země osídlených Němci do oblastí s českou populací se odehrál až hlouběji ve vnitrozemí. Oba tyto přestupy se tedy vzájemně doplňovaly a tlumily.

k Chebu.¹⁰⁴ Hodnotíme-li města z hlediska dopravního, tak v období před rokem 1945 měla v českých zemích městskou dopravu především města v pohraničí ... V dalších pohraničních městech větší velikosti byla zavedena městská autobusová doprava. (Pro srovnání ve vnitrozemí ji měla Praha, Plzeň, České Budějovice, Olomouc, Brno, Jihlava a Moravská a Slezská Ostrava a do r. 1918 i Těšín – přičemž Jihlava byla městem národnostně zcela německým). ... Rozsáhlý prostor Němci obývaného pohraničí ... se již na první pohled odlišoval od českého vnitrozemí, zejména vzhledem např. novější architektury (19. a 20. století) a technických zařízení – silničních, uličních, tramvajových a železničních, které byly zřizované říšskými a sudetskými firmami. Tento specifický ráz českého vnějšího pohraničí přetrval ještě několik desetiletí po druhé světové válce a jenom velmi pozvolna ustupoval novým technickým stavbám a zařízením.“ [cit. Kastner 1999: 138-139]¹⁰⁵

Proměna vnějšího pohraničí předčila v mnohém i nejodvážnější modernizační plány. Na obrázcích vidíme proměnu České Lípy v socialistické velkoměsto. Zdroj: www.pohranici.cz

Rozdíly byly patrné na první pohled i na venkově, což bylo dáno také obchodními a kulturními kontakty s Německem, které o tento region ekonomicky bojovalo s českými firmami. Antagonismus se tak projevoval i v obchodě. Na území vnějšího pohraničí se též lišilo procentuální zastoupení obou národností. Zatímco v severozápadních Čechách, na Chebsku a Karlovarsku byla národní hegemonie téměř stoprocentní (obzvláště v horských regionech), tak již v pánevních oblastech Mostecká a Chomutovska byl z důvodů nábory pracovních sil do dolů a továren poměr jiný.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Tato města byla propojena navzájem poměrně hustou sítí železnic, spojení s centrem už bylo podstatně slabší. Tato situace trvá částečně dodnes. Pro názornost uvádíme např. současné vlakové spojení dvou sudetských metropolit-Karlovy Vary a Liberce s Prahou.

¹⁰⁵ Odlišnost mezi vnitrozemím a pohraničím (spec. vnějším pohraničím) bychom našli i v jiných oborech lidské činnosti. Tak např. historikům zemědělství je velmi dobře známá skutečnost, že etnicky české a etnicky německé obce se odlišovaly chovem různých plemen skotu – v českých vesnicích byl chován skot barvy hnědé, v německých barvy černé... Dle pamětníků ještě v době první republiky, když se do národnostně českého území jižního Opavska zaběhla (černá) kráva z nepřilíh vzdálených Němci osídlených obcí, říkalo se: „Němkyne přišla“ [Kastner 1999: 140].

¹⁰⁶ V městečku Abertamy bylo v roce 1930 3512 obyvatel, z toho 3 Češi; v Kadani pak bylo 8641 obyvatel z toho 673 národnosti české; v Kraslicích bylo roku 1930 13 524 obyvatel, z toho 235 Čechů a v Sokolově bylo z 11 381 obyvatel 1228 Čechů. Avšak v Chomutově bylo roku 1930 33 001 obyvatel a z toho 4 442 Čechů, v

6.4.2 Vnitřní pohraničí

Pojmem vnitřní pohraničí označuje Kastner „poměrně úzké teritorium českého vnitrozemí těsně přiléhající k dříve etnicky německému pohraničí Čech, Moravy a Slezska. Česko-německá národnostní hranice prodělala v minulosti značný vývoj, spočívající v neustálém rozšiřování tzv. pohraničí a zmenšování tzv. vnitrozemí. Tento proces germanizace původně slovanských regionů se zastavil v první pol. 19. století. V období od podzimu 1938 do května 1945 se dokonce proměnila hranice mezi vnějším a vnitřním pohraničím v hranici státní – zprvu mezi ČSR, později protektorátem Čechy a Morava na straně jedné a Velkoněmeckou Říší na straně druhé.

Dění v této „pohraniční“ oblasti Čech, Moravy a menší části Těšínského Slezska (Frýdecko)¹⁰⁷ se odráží v soudobém archivním materiálu, zejména pak v tisku. V 19. století se mnohé z těchto regionů stávaly centry českého vlasteneckého života, ve 30. letech minulého století a v r. 1938 pak prvními záchytnými body pro Čechy, Židy a německé antifašisty utíkající ze Sudet do Československého vnitrozemí. Existence tohoto vnitřního pohraničí, nebo chcete-li pseudopohraničí, byla českým národem přijímána s nelibostí a jeho zrušení v r. 1945 bylo naopak přijato se zadostiučiněním. Právě okresy vnitřního pohraničí se staly od května 1945 spolu s Prahou hlavními zdroji osídleneckých proudů směřujících do vnějšího pohraničního území.¹⁰⁸

Mostě 28 212 obyvatel a z toho 9 740 Čechů a v Duchcově téhož roku 13 040 obyvatel a z toho pouze 6504 Němců. [Hemmerle 1992].

¹⁰⁷ O složité národnostní situaci na Frýdecku píše Petr Bezruč v básni *70 tisíc*: „Sedmdesát tisíc je nás, před Těšínem, před Těšínem. Sto tisíc nás poněmčili, sto tisíc nás popoľštili, v srdci pad mi svatý klid. Když nás zbylo sedmdesát, tisíců jen sedmdesát, smíme žít?“ [Bezruč 1920: 37]

¹⁰⁸ Tábor lidu pod Řípem konaný 6. července 1945 probíhal v duchu hesla *Podřipsko nikdy více pohraničím!* [Zich a kol. 1996: 41]. Někde byly dokonce i snahy začlenit do vnějšího pohraničí ztracené historické oblasti Koruny české: např. v severních Čechách pořádané demonstrace za připojení Lužice a Žitavska k Československu. V Broumově na jaře 1946 přísahali nováčci dle schváleného textu vojenské přísahy, avšak s dodatkem „...za Československo až po Soví hory“ [Kastner 1999: 170].

Hrad Landštejn s podhradím na počátku minulého století. Zdroj: www.trojmezi.cz

Srovnání leteckých pohledů na obec Libavá ve vojenském újezdu dříve a nyní. Na snímcích je vidět, jak se téměř úplně přestala obdělávat půda. Scelené lány zarůstají křovisky a nesečenou travou, lesy dosahují až k hranicím osídlených center. Cesty buď ztratily význam a zarostly, příp. byly rozšířeny pro vojenskou techniku. Zdroj: www.zmizelesudety.cz

7.

ETNICKÁ A NÁRODNOSTNÍ SKLADBA
OBYVATELSTVA V POHRANIČÍ

7.1 Mezikulturní adaptační procesy

Osídlovacím procesem se českému pohraničí mělo dostat státně a národně spolehlivého obyvatelstva. Výměnou za německé obyvatelstvo mělo být v relativně krátkém časovém úseku přivedeno do těchto rozsáhlých oblastí české, slovenské a také jiné slovanské obyvatelstvo. „Osídlování českého pohraničí chápeme jako migračně kolonizační proces regionálně i lokálně diferencovaný v délce trvání i naplňování hlavního cíle: zajistit ekonomicky optimální a efektní hladinu státně a národně spolehlivého obyvatelstva všem oblastem, ze kterých byla odsunuta převážná většina německého obyvatelstva.“¹⁰⁹

Bádání o důsledcích dlouhodobých kontaktů nositelů odlišných kulturních vzorců se nejvíce rozvinulo ve Spojených Státech, kde tradice těchto výzkumů sahá až na počátek minulého století. Obyvatelstvo, které přicházelo do *nového domova* z různých svěbytných kulturních oblastí starého kontinentu, bylo svědkem do té doby málo známého mezietnického napětí. Na tento fakt musely reagovat také společenské vědy. Jednotlivé skupiny obyvatel nového kontinentu byly nejenom kulturně odlišné, ale též na různém stupni civilizačního a společenského vývoje, měly různé kulturní zkušenosti a pracovaly v různých odvětvích hospodářského života. Novost, neobvyklá šíře problémů a její synkretický charakter, který znesnadňoval pokusy zařadit tato bádání do dříve konaných výzkumů v jednotlivých vědách, vyústil v diskusi, která z disciplín by měla tato bádání provádět: zda sociologie, která se už na prahu dvacátých let mohla odvolat na základní dílo Thomase a Znanieckého, nebo kulturní antropologie, která vypracovala určité postupy ve svých starších bádáních o kontaktech evro-americké kultury s kulturami jinými v koloniálních zemích.

Zásadní rozdíl v kontinentálně-evropském¹¹⁰ a americkém přístupu k problematice interkulturního soužití během dvacátého století tkví v tom, že v Americe se přistěhovalci neseťkávali se striktním požadavkem plného kulturního podřízení novému sociálnímu prostředí a že požadavek *komunální solidarity* se omezil na konformitu novoosídlenců při dodržování zásadních norem chování a na uznání existující sociální i kulturní skutečnosti ve veřejném životě a v práci. S určitým zjednodušením se soudilo, že tak byly vytvořeny podmínky, za kterých by se rozličné skupiny přistěhovalých obyvatel mohly naučit „cítit se jako doma“ v jejich novém prostředí.

Na druhé straně kontinentálně-evropský přístup k mezikulturním vztahům se vyznačuje jednosměrným symbolickým tokem. Lokální evropské kultury se v průběhu vytváření moderních národů postupně ztotožnily s kulturou národního státu, do kterého projektovaly své hodnoty a vize. V Evropě se proto pracuje v podstatě dodnes

¹⁰⁹ Cit. Heroldová, I. 1984: „Několik poznámek k procesu formování nových lokálních společenství v českém pohraničí po roce 1945“. In *Český Lid*, 1984/3: 141.

s dvoustupňovým modelem *majorita – minorita*, přičemž kultura národního státu reprezentuje většinové etnikum a různě početné menšiny pak vlastně stojí až na druhém místě.¹¹¹ Tento přístup podle mého názoru nejenom snížil v minulosti rozmanitost Evropy a tím i její kulturní hodnotu, ale v současnosti a v době ještě nedávné nám stavěl a staví značné překážky v cestě na pokojné soužití všech národů Evropy. Projekt euroregionů, o kterém v této práci hovořím obšírněji v kapitole *Euroregiony*, představuje jednu z aktivit při překonávání tohoto reliktu.

Tendence k potlačování principu rovnosti zúčastněných systémů v mezikulturním dialogu se projevovala v termínech, kterými byl v různých etapách rozvoje bádání označován průběh a výsledek této interakce. Ve společenských vědách v Americe i v Evropě se k označení interkulturních procesů a jejich výsledků užívalo termínů *akomodace*, *akulturace*, *asimilace*, *adaptace* a *integrace*, některých z nich s výhradami.

(1) Termín *accomodation*, ekvivalentně používaný k pojmu *adjustment*, zavedený při řešení ekologických procesů v biologii, byl častý v americké sociologické a kulturně-antropologické literatuře dvacátých let. Tyto termíny označují procesy, kterými se jednotlivci a skupiny nových přistěhovalců vyrovnávají se společenskými podmínkami nového prostředí, a také výzkum obrácený k osvětlení postupného překonávání odporu, se kterým se v tomto prostředí setkávali. Cíl a dovršení procesu akomodace se spatřuje ve vytvoření pocitu domova ve společenském povědomí přistěhovalců a v dosažení pocitu „harmonie s okolím“.

(2) Dlouhým vývojem prošel pojem *acculturation*, používaný jako charakteristika průběhu těch procesů, které probíhají v podmínkách dlouhodobého kulturního kontaktu. Pojem se užíval utilitárně v devatenáctém století pro popis výsledku kontaktu západní civilizace s kulturami přítomnými v koloniích. V současnosti se používá tohoto termínu pro jevy, které vznikají, jestliže se skupiny individuí, majících rozdílnou kulturu, dostanou do trvalého bezprostředního kontaktu s následnými změnami v původních kulturních charakteristických rysech u jedné nebo obou skupin. Zdůrazňuje se opětovně charakter procesu akulturace jako dvoustranného procesu, který ovlivňuje kulturu obou (nebo i více) skupin. Vymezení pojmu akulturace přispělo k odlišení této kategorie od dalších blízkých termínů, především pojmu *enkulturace* (sdělování kulturních elementů výchovou) a *socializace* (začleňování jednotlivce do society vstípením norem sociálního chování) [Navrátilová 1986: 11-12].

(3) Termínu *asimilace* se užívá k popisu takového typu akulturace, který vzniká ve skupině jedinců úplným nahrazením jejich původní kultury kulturou jinou (na rozdíl od skupin, které

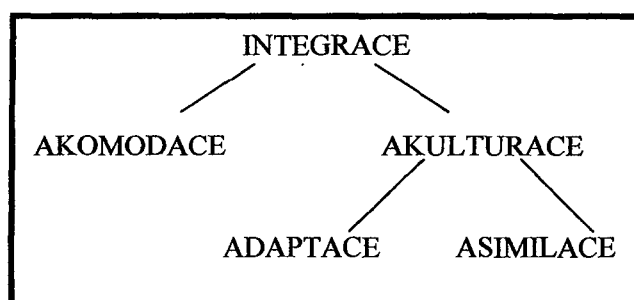
¹¹⁰ Tradice anglosaská je blízká americkému pojetí mezietnických vztahů.

¹¹¹ Teorie multikulturalismu, která se stala módním a obecně přijímaným přístupem v práci s národnostními menšinami, ztratila po událostech ve Francii a Anglii za poslední dva roky mnoho svých přívrženců. Ukazuje se, že složité národnostní poměry Evropy budou i nadále vyžadovat mnoho práce a úsilí při jejich usměrňování.

vytvářejí smíšenou kulturu). Přesnému vymezení vztahu mezi procesem akulturace jako celkem a asimilací jako dílčím důsledkem podmínek specifického vývoje se připisuje zvláštní význam a nechybějí ani názory, proč by i dlouhodobé kulturní přiblížení mělo skončit úplnou asimilací – především pokud jde o kulturní systémy, které jsou vzájemně považovány za rovnocenné. V českém prostředí je problém asimilace diskutován především v souvislosti s romskou otázkou, kde původní projekt úplné asimilace prakticky zcela sociálně zkolaboval. [Velký sociologický slovník I: 108]

(4) Zřejmě nejčastěji používaným termínem k označení průběhu vztahu dvou kulturních vzorců je termín *adaptace*, který označuje takový typ akulturace, ve kterém původní a cizí rysy kultury jsou kombinovány buď v harmonickém celku, nebo jsou při zachování konfliktních postojů uvedeny v soulad v každodenním chování přiměřeně k „specifickým příležitostem“ na rozdíl od takových typů procesů, které vedou na jedné straně k nezměněnému přebírání cizích jevů až ke konečné asimilaci a na druhé straně k odmítání tam, kde vzniká příliš anti-akulturačních tendencí a postojů. Jedná se tedy o jakýsi vyvážený *modus vivendi* při střetu dvou kulturních systémů, přičemž ze všech vystupujících jednotek se podaří za současné transformace něco uchovat a tyto „adaptované kultury“ pokračují ve své změněné podobě v další existenci [tamtéž: 13].

(5) Všechny tyto uvedené termíny se někdy dávaly pod pojem *integration* jakožto názvy pomocné.

7.2 Národnostní složení obyvatel českého pohraničí

Národnostní a etnické vztahy v měnící se Evropě mohou být zdrojem mnoha vážných konfliktů a napětí, přičemž je obtížné stanovit váhu jednotlivých příčin vedoucích k eskalaci těchto problémů a jejich přerůstání v otevřené konflikty. Za „odložený“ a jen zdánlivě vyřešený problém můžeme považovat také případ multietnického českého pohraničí. Pokud jsou naším předmětem zájmu zdejší národnostní a etnické vztahy, pak hlavní osu tohoto problému tvoří postoje¹¹² české majority k německým sousedům uvnitř a vně našeho státu. Tyto vztahy jsou nejdůležitější a z dlouhodobého hlediska rozhodující, jak pro povahu interních tak i externích přeshraničních vztahů v pohraničních regionech.

	Bez vyznání	Katolické	Česko br. a evangelické	Nezjištěno
Česká republika	39,6	39,2	1,8	15,3
Praha	49,5	27,9	2,3	16,3
Prachatice	31,5	49,2	0,5	17,4
Klatovy	29,2	53,3	0,3	15,5
Domažlice	34,1	47,1	1,2	16,2
Tachov	47,1	26,8	1,5	21,9
Cheb	47,8	28,4	2,4	18,4
Sokolov	49,6	26,1	0,9	19,5
Karlovy Vary	51,4	26,8	2,1	16,5
Chomutov	54,0	21,1	1,1	21,6
Most	60,7	17,6	0,5	18,9
Teplice	58,3	21,2	1,3	18,9
Ústí n. L.	55,8	21,6	1,6	20,8
Děčín	54,5	21,0	1,2	21,0
Česká Lípa	54,1	21,1	1,5	21,3
Liberec	58,7	21,2	3,0	16,2

Přehled o náboženské orientaci obyvatel pohraničí ČR (1991). Zdroj: Zich 1996

Přestože platí české pohraničí kromě Prahy za nejvíce etnicky různorodou oblast republiky a z různých důvodů tomu tak bude zřejmě i nadále, jde o výrazně jednonárodnostní populaci. Podíl českého živlu zde sice kolísá, neklesá však nikde pod 80%. Převaha jedné národnosti by měla být zárukou klidu, je však skutečností, že v těchto regionech existuje interetnické napětí. Jde však spíše o rasově motivované rozpory a konflikty s romským etnikem, než o problémy s jinými národnostmi. Kvantitativně významné zastoupení Slováků

¹¹² „Postoj je mentální a nervový stav pohotovosti organizovaný zkušeností, vyvíjející direktivní nebo dynamický vliv na odpovědi individua vůči všem objektům a situacím, s nimiž je v relaci.“ [cit. Nakonečný 1970: 264].

v pohraničních regionech nepůsobí v podstatě žádné problémy (s výjimkou Romů, kteří se deklarují jako Slováci) [Zich 1996: 6].

Německá populace je v pohraničí i v celé republice značně rozptýlená. Největší koncentrace ze sledovaných oblastí je v bývalém okrese Sokolov. Oživení tzv. sudetoněmecké otázky v nové evropské situaci po roce 1989 vyvolalo určitou aktivizaci Němců žijících v ČR, která spolu s činností krajanských spolků Němců vystěhovaných z Československa vyvolává částečně znepokojení a poznamenává vzájemné vztahy.

Významným jevem v oblasti formování národnostních a etnických vztahů je vznik a působení vietnamské a částečně i čínské komunity. Je vyvolán hlavně nově působícími ekonomickými podmínkami. Vietnamská komunita využívá nových možností a významně ovlivňuje trh hlavně v komunikačně frekventovaných částech pohraničí. Její působení vede rovněž ke komplikaci a k zostřování národnostních vztahů.

Následující tabulka nám ukazuje, jak vypadá národnostní složení v jednotlivých částech česko-německého pohraničí, tj. v námi sledované oblasti:

Území	Národnost						
	česká ^{*)}	slovenská	německá	Romové	polská	maďarská	ostatní a nezjištěná
ČR	94,9	3,0	0,46	0,32	0,56	0,19	0,57
Středč. kraj	96,9	2,1	0,01	0,26	0,01	0,23	0,49
Prachatice	94,7	4,0	0,6	0,25	0,09	0,16	0,74
Klatovy	97,1	2,1	0,2	0,19	0,06	0,12	0,49
Domažlice	96,5	2,3	0,4	0,30	0,05	0,15	0,66
Tachov	88,1	9,6	0,7	0,36	0,08	0,29	0,87
Cheb	86,5	8,9	2,3	0,45	0,15	0,54	1,16
Sokolov	80,6	9,6	6,01	1,00	0,17	1,1	1,22
K. Vary	87,5	7,2	3,0	0,46	0,17	0,73	0,94
Chomutov	87,4	7,3	2,5	0,75	0,28	0,70	1,07
Most	88,5	6,5	1,6	0,88	0,21	0,46	1,85
Teplice	90,5	5,2	2,2	0,79	0,15	0,40	0,76
Ústí n. L.	90,9	5,9	0,95	0,96	0,19	0,24	0,86
Děčín	91,5	4,3	1,9	0,90	0,45	0,25	0,70
Č. Lípa	93,8	3,5	1,0	0,64	0,23	0,29	0,54
Liberec	93,0	4,1	1,3	0,45	0,45	0,23	0,47

^{*)} Zahnuje rovněž deklarovanou moravskou a slezskou národnost

Zdroj: Zich 1996: str. 6

7.3 Romské etnikum

První zmínka o Rómech na našem území pochází již ze 13. stol. Zprvu byli v našich zemích přijímáni přívětivě. Počátky jejich pronásledování spadají do 15. stol. V roce 1697 nařizuje Karel VI. trestat na hrdle nejen muže, ale i ženy a od r. 1726 bylo již možno chyceného Róma ihned pověsit. Marie Terezie zpočátku proti Rómům postupovala stejně, později se snažila o rychlou asimilaci. Zakázala kočovný způsob jejich života a chtěla budovat romské kolonie, přičemž děti měly být odloučené od rodičů a chodit do školy. V tomto duchu pokračoval také Josef II. V době mezi válkami se vytvářely dobré podmínky pro integraci, která však byla přerušena okupací. Po nástupu Hitlera k moci, kdy se v Německu objevila rasová persekuce, se do ČSR začaly uchýlovat první skupiny Rómů z Německa. Později se přidali i Rómové ze Slovenska, což vedlo k mimořádným protiopatřením u nás. V r. 1927 byl přijat zákon o Cikánech, který byl sice zaměřen proti Cikánům kočovným, ale ve skutečnosti byli mezi asociální započítáváni i Cikáni usedlí. V době existence protektorátu Čechy a Morava se začaly zřizovat pracovní tábory a přešlo se k systematické likvidaci Rómů. V srpnu 1940 byly otevřeny původně kárné tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, které se později změnilly na sběrné a likvidační. V roce 1942 vydal H. Himmler rozkaz o soustředění Rómů v tzv. cikánském táboře v Osvětimi. Celkem od nás bylo deportováno asi 5300 osob, čeští Rómové byli z větší části vyhubeni.

Dnes v České republice představují Rómové necelá tři procenta obyvatel a jsou svéráznou etnickou skupinou, která má svůj jazyk (romštinu), svoje kulturní zvyky, obyčeje a historii, ale také tělesné a psychické zvláštnosti a specifika, případně své vlastní kulturní organizace. Nemá však vlastní území a státní útvar. Od roku 1989 jsou Rómové samostatnou národnostní skupinou. Rómové nepředstavují jednotlivou společnost, ale sestávají se z různorodých etnických skupin s dávným společným původem. U nás mají zastoupení zejména tři skupiny a to čeští, slovenští a tzv. olašští Rómové. Dále se Rómové rozlišují i podle svého rodového a genetického původu na dvě odlišné skupiny- na černé a bílé Romy. Černí Rómové jsou původní a nesmíšení, drží se svých tradic a zvyků, používají romštinu. Bílí Rómové jsou smíšenou populací, světlejší nebo bílé pleti, často neumějí romsky a neznají staré romské zvyky a obyčeje, pouze se hlásí k romskému společenství, protože z něho pocházejí. Právě tito Rómové představují skupinu, kde je nejvíce jedinců odcizených jak romské tak hostitelské kultuře a tito jsou také nejproblematičtější skupinou, kde se objevuje vysoká kriminalita a obecně nízká profesionalita a vzdělanost.

V současnosti jsou Rómové samostatnou národnostní skupinou. Od roku 1918 byli asimilováni a začleňováni do českého a slovenského národa a přes veškeré obtíže se začleňováním byl tento proces považován za přirozený. Dnes je proces asimilace celkově

odmítán, a to zejména Rómy samotnými. Opačnou extrémní podobou k asimilaci je tendence vytvořit samostatný politický národ. Zatím je znám však jediný a to neúspěšný pokus o vytvoření autonomní cikánské oblasti v bývalém Sovětském Svazu [Říčan 1999].

7.4 Postoj obyvatelstva česko-německého pohraničí k vybraným národnostním a etnickým skupinám

7.4.1 Obraz Róma

Obraz Róma v české populaci, sestavený podle průměrného hodnocení uvedených vlastností, je podle očekávání spíše negativní a potvrzuje se zde převážně kritický postoj veřejnosti k této etnické skupině. Jako empirický podklad zde uvádím výzkum, při kterém byla užitá metoda sémantického diferenciálu. Hodnotící pojmy vyjadřovaly vybrané vlastnosti, např. dobrý-zlý, bohatý-chudý apod., které tak vytvořily póly na pětibodové stupnici a úkolem respondenta bylo označit na tomto kontinuu svoji vlastní pozici. Na kontinuu dobrý-zlý pak 1 znamená velmi dobrý, 2 celkem dobrý, 3 ani dobrý, ani zlý, 4 spíše zlý, 5 zlý. Ve výzkumu bylo užit celkem 12 takových škál, pomocí nichž byl vymezen sémantický prostor zkoumaných slov. Výzkum je již poměrně starý, pochází z listopadu 1994, byl realizován Sociologickým ústavem AV ČR a zahrnoval 1236 dotázaných občanů česko-německého pohraničí.

<i>Vlastnost</i>	<i>pořadí</i>	<i>průměr</i>
sebevědomí	1	2,08
bohatý	2	3,43
štedrý	3	3,64
chytrý	4	3,72
ochotný	5	3,89
přátelský	6-7	3,90
dobrý	6-7	3,90
upřímný	8	4,26
vzdělaný	9	4,37
poctivý	10	4,40
spolehlivý	11-12	4,50
pracovitý	11-12	4,50
<i>Celkový průměr hodnocení</i>		3,88

Zich 1996: str. 21

7.4.2 Obraz Němce

Ve výzkumech Akademie Věd ČR se na obraz Němce klade největší důraz a je také zkoumán dlouhodobě opakovanými šetřeními. Z dosavadních průzkumů je možné vyvodit fakt, že „v důsledku zintenzivnění vzájemných vztahů od r. 1989 dochází ke zrealnění obrazu německého souseda. Tento obraz byl v důsledku nedostatečných kontaktů v období částečného uzavření hranic a spíše formálního setkávání idealizován. Idealizovaný obraz byl rovněž patrně ovlivněn určitou porevoluční euforií a obecně nekritickým pohledem na Západ.... Zdrojem zhoršeného hodnocení vlastností Němců jsou požadavky sudetských Němců a nedořešené problémy minulosti, zejména problém Mnichovské dohody a odškodnění českých obětí nacismu.“ [cit. Zich 1996: 16] Z výzkumů je též známo, že tento posun je nejradikálnější u nejmladších věkových skupin. Posun u věkových skupin nad 30 let je mírnější a u všech těchto skupin přibližně stejně vysoký. Tento poznatek je nesporně zajímavý a naznačuje, že každodenní zkušenost mladých lidí s Němci je intenzivnější a členitější než u starší generace a obsahuje také vztahy konfliktního charakteru.

<i>Vlastnost</i>	<i>Pořadí</i>	<i>průměr</i>
sebevědomý	1	1,55
bohatý	2	2,10
pracovitý	3	2,20
vzdělaný	4	2,47
chytrý	5	2,52
spolehlivý	6	2,53
ochotný	7	2,65
poctivý	8	2,66
přátelský	9	2,68
dobrý	10	2,83
upřímný	11	2,92
štedrý	12	3,35
<i>Celkový průměr hodnocení</i>		2,54

Zich 1996: str. 15

7.4.3 Obraz Čecha

Srovnání s jinými výzkumy ukazuje, že na rozdíl od vnímání našeho západního souseda se sebehodnocení Čechů neustále zlepšuje. Přesto nadále u většiny vlastností hodnotí Češi sami sebe v průměru kriticky. Jak je patrné na grafu je hodnocení osmi z dvanácti vlastností horší než u Němců.

<i>Vlastnost</i>	<i>pořadí</i>	<i>průměr</i>
přátelský	1	2,20
chytrý	2	2,26
vzdělaný	3	2,27
dobrý	4	2,48
ochotný	5-6	2,70
pracovitý	5-6	2,70
upřímný	7	2,79
štědrý	8	2,85
spolehlivý	9	2,91
poctivý	10	3,06
sebevědomý	11	3,12
bohatý	12	3,39
<i>Celkový průměr hodnocení</i>		2,73

Zich 1996: str. 17

Výzkum mimo jiné ukázal, že vztah obyvatel českého pohraničí, jak ke svým sousedům, tak k etnickým a národnostním skupinám uvnitř republiky, je poměrně málo závislý na věkových a národnostních rozdílech respondentů. Největší roli při vytváření mezietnických vztahů hraje kategorie vzdělání. Geografický faktor pak, tj. jak odpovídali respondenti v různých částech pohraničí, vážněji nezasahuje do struktury odpovědí [Zich 1996: 33-34], což ilustruje následující tabulka:

<i>Posuzovaný pojem (národ)</i>	Jižní Morava	Jižní Čechy	Šumava Český Les	Lázeňská oblast	Pánevnické oblasti	Liberecké
Čech	2,79	2,85	2,71	2,85	2,83	2,85
Němec	2,46	2,26	2,14	2,21	2,35	2,30
Róm	3,91	3,89	3,85	3,81	3,96	3,82
<i>Celkový průměr</i>	2,88	2,82	2,75	2,82	2,87	2,84

Zich 1996: str. 34

Postoje lidí k příslušníkům jiných národů se utvářejí v složitém procesu působení různých vlivů. Jsou ovlivněny jak historickou zkušeností předávanou prostřednictvím výchovy v rodině, tak kolektivní zkušeností, propagandou, politikou státu i národními aspiracemi a jejich interiorizací. Celkový vztah mezi denně komunikujícími národy a etniky v českém pohraničí je pochopitelně ovlivněn důsledky dlouhodobé existence železné opony a rozdílných společenských systémů. Postoje obyvatel k příslušníkům jiných národů nemají universální povahu, ale jsou do značné míry vnitřně diferencovány podle různých sociálních

hledisek. Jejich váha je ale různá. Jako nejvlivnější se jeví hledisko vzdělání a poté věku. Přes tuto diferenciaci je možné tvrdit, že existuje určitý modální postoj a obraz příslušníka cizího národa. Z poznatků výzkumu plyne, že modální postoj obyvatel českého pohraničí k Němcům je pozitivní. Podobně jejich obraz se vyznačuje oceněním pozitivních, i když v některých ohledech konjunkturálních rysů (bohatý). Zajímavé je, že obecně pozitivní vztah se projevuje i k sudetských Němcům. Pokud se tito Němci vůbec rozlišují, pak jsou v zásadě postoje české majority vůči nim shodné. Velmi kritický postoj i představy má obyvatelstvo o Rómech a částečně i o Vietnamcích. Zejména vztah k Rómům není překvapivý, nicméně ukazuje se, že tento vztah je navíc rasově podbarvený a zatížený předsudky. Tato etnika se lidem obecně spojuje s rozvětveným obchodem se zbožím o nízké kvalitě či s prostitucí a jinými problémovými jevy.

8.

KULTURNÍ KRAJINA – KRAJINA PRO
ČLOVĚKA

Jak kultura tak i civilizace vyrůstají z přírodního základu, ovšem obracejí se k němu z různých aspektů. Pokrok civilizace je závislý na studiu a využití přírody, naproti tomu kultura vyrůstá z vnitřního vztahu k přírodě, která je inspirací a podkladem duchovní tvorby.

Alfred Weber

Krajina, jak ji známe z našich zeměpisných šířek a délek, je patrně největším historickým projektem lidstva. Člověk si ji potřeboval vytvořit, protože jako jediný živočich neměl svoji *niku*, tedy prostředí založené na obecně lidských symbolech a hodnotách. Vyžadoval prostředí pro uchování svého života, které by se stalo jeho domovem. Dodnes se na tomto „arcidíle“ pracuje, udržuje se původní záměr a zároveň se inovuje podle dočasných i dlouhodobějších potřeb obyvatel. Každý člověk má možnost do tohoto projektu zasahovat a také tak činí - se smíšenými výsledky. Do projektu *krajiny pro člověka* jsme implementovali kategorie jako dům, louka, les, rybník, garáž, skládka, potok, mýtina, sad atd. Základním směrem pohybu a motivací všech autorů projektu je tvorba bezpečného, známého, významuplného a více či méně kompatibilního prostoru (propojitelného s ostatními vrstvami kulturního systému do obyvatelného světa). V poslední době se nejenom v Evropě projevuje tendence neobětovat inovativnost na úkor originality výtvoru, i když člověk chce mít svůj dům vždy v něčem jedinečný. Druhou funkci, kterou odehrálo propojování světa člověka a přírody bylo „zdokonalování sítě zpětných vazeb, a tím přispívání k ekologické stabilitě.“ [cit. Ortová 1996: 67]

Vznikaly ostrůvky, které se později propojily cestami představující *kulturní koridory*.¹¹³

Touto formou se mohl šířit projekt kultury a kulturní krajiny. Okolo významuplných ploch stále zůstávaly oblasti více či méně původní divoké přírody, vůči které

Příklad budování biokoridoru. Zdroj: archiv autora

se člověk vymezoval. Člověk si byl sice vědom, že z tohoto přírodního samoregulačního se

¹¹³ Slovo *kulturní koridor* vzniklo jako výsledek dialogu s termínem *biokoridor*. Zatímco tato komunikace zajišťuje migraci živočišných a rostlinných společenství skrze meliorované či zemědělsky upravované plochy, které těmto populacím nedovolují se pohybovat, tak *kulturní koridor* umožňoval předávání a uchovávání informací o způsobu lidského života v prostředí, které regulovalo tuto hlavní náplň lidského pobytu na světě.

lůna vzešel a načerpal z něho svoji širokou přizpůsobivost, ale potřeboval také pro svůj život a plány jinou formu svého prostředí. Začal tvořit kulturu: kulturní krajinu a svojí svěbytnou civilizaci. Kategorii kulturní krajiny je tedy možné chápat jako aplikovanou schopnost adaptace člověka na prostředí, je to výsledek práce člověka při zajištění obživy (obdělávaná krajina se svými komunikacemi a hospodářskými budovami) a také průmět imigračních schopností (volná krajina jako malířské plátno) a vytváření pocitu domova (útulnost, bezpečí).

Zdá se, že klíčový vztah v této úvaze leží na ose kultura¹¹⁴- příroda. Od renesance je v západní civilizaci cítit opozitní vztah mezi těmito kategoriemi, který byl posílen industriální a později vědecko-technickou revolucí. Výsledkem je dnešní neuspokojivá situace, kdy na počátku nového věku člověk

hledá opět místo ve svém životním prostředí a především redefinuje svůj vztah k němu, aby mohl dlouhodoběji existovat. Je třeba obnovit ztracené složky naší kolektivní paměti, které jsme jako nepotřebné pro moderní život vytěsnili s cílem regulovat dialog mezi člověkem a živým prostředím. Co znamená kulturní krajina ve společenských vědách? Jedná se o jeden ze základních pojmů

Středoevropská kulturní krajina na konci 19. století.

Zdroj: archiv autora

krajinné ekologie a ekologie obecně. Zatímco kulturní krajina je pojmem vymežitelným vůči přírodě či divočině, slovo krajina je v českém jazyce velmi obecným a různě interpretovatelným. Krajina může být to, proč „šplháme na rozhlednu“, nebo textem či médiem. Také je o ní možné hovořit bez estetické roviny pouze jako o celku různých biotických a abiotických složek.

Jaké jsou hlavní znaky kulturní krajiny? Podmínkou pro vznik a udržování kulturní krajiny je především natolik vyspělá technologie zemědělské produkce potřebná k přežití, která dovolí zakládat trvalé osídlení. Tomuto stavu předcházelo stadium obdělávání krajiny,

¹¹⁴ Kultura je ve společenských vědách definována různě: zde používám termín kultura ve smyslu specifického adaptačního procesu člověka v prostředí. Nejedná se o opozitum ke kategorii příroda, neboť jde o aplikovanou zkušenost ze života v přírodě.

kdy osídlení ještě nemohlo být trvalého rázu, tj. na stejném místě. Po rychlém vyčerpání půdy se příslušná komunita musela přesunout na jiné, z tehdejších hledisek stejně vhodné místo.

Trvalé osídlení znamená založení sídla pro určitou nevelkou komunitu s návaznými plochami, které je nutno obdělávat, často po předchozím odlesnění. Podoby prehistorické kulturní krajiny se liší podle různých podmínek, které vedou ke specifické podobě kultivací a rozvrhu osídlení. Jiné jsou ostrůvky oáz v poušti, jiná jsou terasovitá políčka v zaniklých civilizacích Střední Ameriky, nebo v dnešních podmínkách čínského venkova. O obrazech krajiny a sídel rozhodují klimatické podmínky, dostupnost vody, morfologie terénu, nadmořská výška – v zásadě délka vegetačního období, složení a bonita půd, atp.

Vzhledem ke způsobům širšího zabezpečení hovoříme o více nebo méně vyspělé kultuře a kultivaci (agri-kultura), která propojuje znalosti zemědělce s mnoha jinými zkušenostmi. Vztah zastavěných ploch sídla a jeho vnitřní struktury k okolním plochám je odrazem dlouholetých zkušeností a reálného stupně „dostupnosti“. Historický základ našeho osídlení leží v překonávání vzdáleností zvířecími spřeženími a chůzí člověka. S růstem usídlených komunit a jejich nároků na množství potravin (vesnice musela zajistit obživu vznikajícím a rostoucím městům) se zvyšovaly nároky na obdělávané plochy, na jejich strukturu, větší variabilitu a na vyšší výnosy. Objevuje se např. organické hnojení, které Francouzi ještě při obsazení částí Severní Ameriky počátkem 19. století neznali.

8.1 Kulturní krajina jako evropských fenomén

Můžeme říci, že specifikum evropské krajiny je dáno mírným klimatickým pásmem a určitým rozsahem poloh od nížin až po vrchoviny, které nedosahují specifík vysokohorských náhorních planin (Tibet), neobsahují ve významné míře pouště a polopouště (severní Afrika), ani rozsáhlé krajiny velmi plochých niv v rozsáhlých deltách velkých řek (Bangladéš).

V Meeusově typologii evropských zemědělsky využívaných krajín¹¹⁵ zůstává poměrně široké spektrum různých typů krajín, které jsou výsledkem harmonizace geologických, morfologických, klimatických a hospodářských podmínek, včetně stupně dosažené technologie kultivace. Lze říci, že evropským fenoménem je poměrně intenzivní využívání zemského povrchu, odlišné pro nížiny, vrchoviny, podhůří, tj. můžeme konstatovat nalezení symbiózy zemědělských kultur a uvedených podmínek. Nezůstaly neobdělané svahy, pokud byly vhodné pro vinice nebo jinou komoditu. Zkušenostmi se dospělo k zakládání sadů (sopečné půdy), chmelnic (červená, železitá půda na Žatecku). Můžeme říci, že jakýmsi ideálním evropským krajinným fenoménem zůstane to období kultivace, ve kterém se dospělo

¹¹⁵ Meeus, van der Ploeg a Wuermans: 13 účelových typů krajiny – megatypů v rámci 12 států ES (1988), rozšířeno na 30 krajinných megatypů (tzv. „Dobříšská zpráva“ European Environment Agency z roku 1995).

řící, jak dlouho ještě ekonomické poměry v EU dovolí i nadále dotovat luxus této kultury. Je stejně obtížně přesvědčovat, že nejde o nadstandard, ale patrně o důležitou součást životního způsobu v 21. století.

Hovoříme-li o vztahu ke krajině a o „udržitelnosti“ našeho konání, potom je nutné posoudit, do jaké míry cítí širší veřejnost potřebu vjemů určité krajiny, krajinného rázu. Především jaký je převažující vztah k těmto kategoriím u lidí, kteří na venkově žijí a u těch, kteří se chystají na venkově žít a pracovat. Konec venkovanů, tj. samostatných hospodářů, vedc až na výjimky k pochopitelné změně vztahu ke krajině. Okrajově přežívá prožitý vztah u profesí, které nemohou bez venkova a přírody žít (myslivec, rybář) a které představují malý soubor obyvatel. Venkované, dnes pracující z velké části ve městech, přejímají do značné míry programově chování městských lidí. Krajina je odlidštěna a stává se z ní estetická kategorie, pozadí pro rekreaci duševních sil. Krajina jako synonymum domova je kolem nás, chybí jí ale naše vcítění, naše síly pracující k oživení lidských příběhů, které pomohou navázat ztracená spojení s minulostí. Všechny tyto kroky vedou k oduševnění prostoru, jeho emocionálnímu přijetí a tím také ke skutečnému domovu. K navrácení významu míst, které nám vnitřně patří a kam patříme my. Probíhají četná laická i vědecká úsilí o zmapování hodnot krajiny a lidských stop v ní. Je nutné provést inventarizaci, než doba zcela zahradí stopy. Takto podchycený soubor různých událostí a děl je nutno oživit lidským porozuměním. Ke krajině, které rozumím, je možné patřit – tento banální fakt je zásadní podmínkou její skutečné udržitelnosti v kultivované formě.

8.4 Diskontinuita v krajině

Každá výrazná změna klade velké nároky na adaptační schopnosti systémů, které se uprostřed těchto proměn existují. Vytvářejí se nové situace, které se zcela vymykají z každodenního rámce zákonů, zvyků, mravů, tradic a práce. Společnost aktivizuje svoje schopnosti pro řešení nastalé situace a snaží se adaptovat na změněné podmínky života. Nové integrace může být dosaženo revitalizací původní kulturní konfigurace na původních či na nových základech, vybudováním kvalitativně nového kulturního uspořádání, postupnou asimilací s jinou kulturou atd. Kulturní nebo ekologické změny mohou vytvořit novou kvalitu, která od jisté míry způsobuje, že se společnost ocitá v určité strnulosti a vzniká *sociokulturní diskontinuita systému*.¹¹⁷ Tento fenomén souvisí s disfunkcí a rozkladem kulturně-sociálních institucí, rozpadem funkčního uspořádání artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí, které tvoří jedinečný a neopakovatelný charakter určité kultury. Průvodními znaky

¹¹⁷ V antropologické literatuře se hovoří o *kulturní dezintegraci*.

dezintegrace jsou čtenější projevy deviantního chování, kolísání hodnotových kritérií a destabilizace normativního systému.

Typický příklad zanedbaného zemědělského chovného a skladového areálu bez dostatečné doprovodné zeleně. Zdroj: archiv autora.

8.5 Diskontinuita jako kulturologický pojem

Zatímco kontinuita je procesem odehrávajícím se v čase a je vyjádřena neustále opakovaným vzorcem chování člověka nebo celého společenství (každodennost), diskontinuita pak označuje:

- (1) Událost v čase, která zastaví cyklický vzorec chování a navodí vznik nového cyklu času nebo uvede v existenci dočasný lineární čas, než přijde nový cyklus.
- (2) Následek události, která zastavila kontinuitu a nadále ovlivňuje život společnosti, která se nemůže vrátit do původního cyklického pohybu či vzorce chování. Takto vnímaná diskontinuita je tenzí, která ovlivňuje chování lidí či přírodních společenstev. V případě nastolení určitého typu kontinuity dochází ke snížení jejího vlivu, přičemž člověk umí potlačit takovou tenzi svojí adaptabilitou. [Cílek 2002]

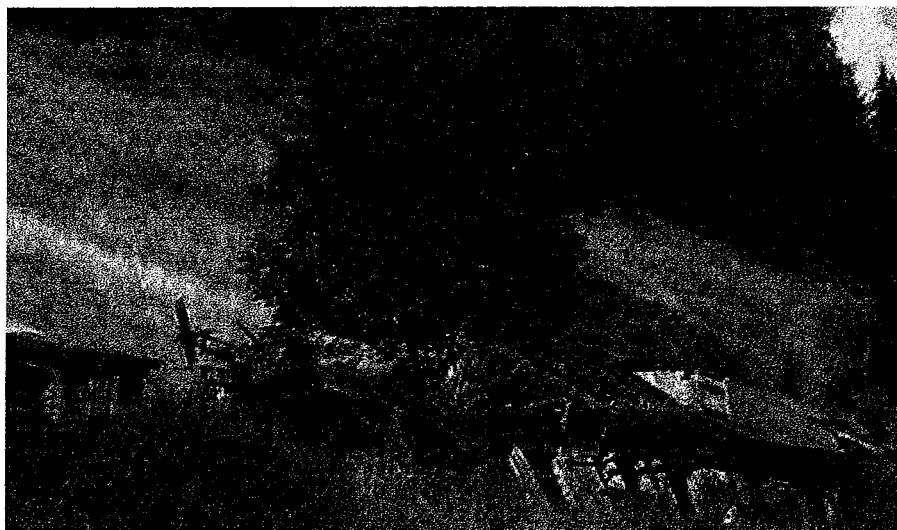
Kontinuita je tedy proces „nastartovaný“ a udržovaný, naproti tomu diskontinuita je více či méně bezprecedentní událostí, která vzniká následkem vnitřních i vnějších vlivů. Pozitivní obdobou diskontinuity je pak inovace.

8.6 Diskontinuita: případ Sudety

Každá kultura a civilizace má v dějinách lidstva svůj omezený prostor. Stavby různých epoch se během pár let rozpadají v náručí divoké vegetace, aby je pak člověk za pár desítek či stovek let mohl znovu odkrývat a obdivovat. Pokud člověk netvoří svá díla a nestará se o ně, potom jím uměle vytvořený svět zaniká. Kontinuálnost lidského osídlení je základním stavebním kamenem a podmínkou udržení civilizace. Na případě Sudet se ukazuje, že zanikne-li kontinuita osídleného území, pak je renesance dané oblasti velmi

nepravděpodobná. Vznik a zánik života je stejně častý a přínos obou těchto jevů do koloběhu živin, hmoty a energie je vyrovnaný. Lidská díla nejsou obvykle tak snadnou recyklovatelná, a proto se mnoho z nich nemůže vrátit zpět do přírodního koloběhu. Většina tradičních technologií pro stavbu obydlí se ale po určité době rozpadne a navrátí se do lůna přírody. Přírodu nelze v bujení zastavit, lze ji pouze usměrnit, určit jí hranice a ty stále bránit.

Při studiu českého poválečného pohraničí lze vysledovat dvě základní linie, které nám odhalují důsledky velkých demografických změn na osídleném prostoru, tj. jak se odráží proces kulturní diskontinuity v krajině. Základní přírodní mantinely se nezměnily, změnily se pouze mantinely kulturní. Krajina přišla o tradičního hospodáře, a přestože získala hospodáře

Jedno z mnohých pohraničních stavení, které podlelo „zubu času“.

Zdroj: archiv autora

nového, nebylo jich tolik, aby mohli pokračovat v udržování původního *status quo*. Zkušenost se předat nestihla a ani nemohla. Tam, kde se z ekonomických důvodů předat musela, zůstali tzv. *specialisté*. První

linii naší analýzy představuje *setrvačnost kulturní krajiny*, která je svou povahou závislá na pravidelném lidském opečovávání. Naše pohraničí ukazuje, jak dlouho trvá, než krajina ztratí svojí tvář.¹¹⁸ Druhou linií je divoké zarůstání těchto upravených ploch náletovou zelení, jehličnatým lesem a zánik staveb a památek v kulturní krajině. Procesy, které v oblastech postihnutých diskontinuitou působí, vytvářejí souhrnně efekt *ztráty paměti* kulturní krajiny. Postupné odevzdání vydobytých polí zpět přírodě lze také pojímat jako ztrátu instituce *občiny*. Ta byla územím okolo obce, které nebylo soukromým majetkem jedné osoby či rodiny. Prostor občiny mohli využívat všichni pro sběr dříví, kamenů, hub, rostlin či jiných surovin, ale museli se na oplátku o ní starat.

¹¹⁸ Například kyselá voda z lesů bylo na svazích nutné svádět do strouhy mimo pole, které bylo nutné udržovat. Pokud se jednou voda přes pole přelila, půda zkysla a žádné plody nevydala.

Oba „protipóly“ či „protipohyby“ mají své kladné i záporné stránky. To vytváří základní rámec pro mechanismy funkčního rozvoje krajiny. Oboustranný tlak mezi aktivitami člověka a jeho prostředím vyvolává potřebný dialog. Chaos a řád mají na reálné prostředí, přírodní i lidské, různý dopad. Přílišný akcent na kulturní krajinu může vést k vyčerpání zdrojů a surovin a ke snaze podřídit veškeré přírodní bujení pouze lidským přáním. Takové prostředí je pak velmi náročné na údržbu a může být dokonce pro člověka z dlouhodobého pohledu nebezpečné. Udržet takto vyvinutou krajinu je proto možné pouze při stabilním, hustém a tradičním osídlení. Zároveň úpravná kulturní krajina působí pozitivně na lidského ducha, na jeho kreativitu a také na schopnost vytvářet symbiotickou strukturu člověka a přírody. Krajinu lze takto otevřít více lidskému vnímání, protože chytře dotvořená krajina je opravdovým balzámem pro duši a je člověkem vždy vyhledávaná.

Revitalizace mlýnského náhonu a výsadba obecního lesíka na staré skládce.

Zdroj: archiv autora.

V dnešní době je zarostlé pohraničí symbolem návratu přírody. Došlo ke zpustnutí zdejší kulturní krajiny se všemi dlouho zemědělsky šlechtěnými, okrasnými a produktivními oblastmi. „Nicota“ šířící se krajinou vypovídá cosi o budoucím obrazu osídlení. Některé oblasti česko-německého pohraničí jsou ukázkou takového budoucího obrazu. V tomto prostoru jsme dosud vídali, jak se bude vyvíjet venkov, když budou lidé z krajiny odcházet a ti zbylí zde budou žít bez informací o místních tradicích, památkách a zkušenostech.

Moderní člověk přestal v krajině trávit svůj čas. Již zde nepodniká, nestaví, neinvestuje, nemodernizuje, neslaví, nepije, nezúčastní se společenských zábav. Z významuplného charakteru krajiny se stala estetická kategorie doplňující jen jeho dovolené. A tak se instituce, které utvářely lidské ideje a potřeby, přestaly o venkovský prostor zajímat a jejich vliv se přesunul tam, kde lidé utrácí a tráví svůj čas – do měst.

8.7 Konec nostalgie?

Příroda nezná slovo konec a ani v případě českého pohraničí tomu není jinak. Země bez hospodáře si našla svojí cestu a opuštěna od antropomorfních prvků přeměňuje se sukcesí v post-zemědělskou krajinu. Možná se v sudetské krajině skrývá i odpověď na otázku, jakým směrem se bude dále vyvíjet evropská krajina do budoucna. Přírodní procesy neznají nostalgií a právě ta nám v Sudetách více než v jiných územích brání přijmout tuto krajinu jako součást našeho domácího životního prostoru nevelkého státu. Geograficky by to byla ještě nejmenší potíž, právě komplikace nastávají při osvojování její historie a kultury. Zde by mohl být neutuchající život přírody v sudetské krajině vzorem. Už samotné přijetí vytvořeného zeleného pásu Sudet na našem území za něco cenného je aktem, který zařadí tento pás zpět mezi kulturní krajiny ČR. Každé vyhlášení chráněného území, přírodní rezervace či národního parku je kulturním činem společnosti, která své symboly vtiskuje krajině nikoliv už změnou jejích fyzických struktur, ale využíváním jejích funkcí, které povyšuje na kulturní hodnoty hodné ochrany. Důvodů je většinou celá řada, od vzácných přírodních útvarů a druhů až po rekreaci a krásu krajiny. V případě Sudet by to neměly být důvody historické, navíc relativně nedávné historie, které nám brání v tom ji zařadit mezi kulturní krajinu. Je zde mnohem více důvodů pro její přijetí. Jsou zde důvody estetické, ekologické, vědecké, kulturní, strategické, sociální i turisticko-ekonomické. Pokud tato krajina nebo její části nadále zůstanou mimo síť kulturních vztahů, bude si nadále žít svým vlastním životem. Ovšem ten, kdo bude vyřazen z této sítě je společnost v širokém smyslu slova, to společnost přijde o velké kusy území, které člověk nemá sílu a schopnosti učinit součástí svojí kulturní krajiny. Nemusí to být nutně návrat k zemědělství všude kde se dá, své místo by měla dostat i ochrana toho co vzniklo silami přírody a další moderní aktivity, které přírodní potenciál sudetské krajiny nezničí.

8.8 Společnost, krajina, síť

Krajina bez symbolů je pro člověka často neznámá a nečitelná. A nemusí to být vždy jen symboly se znaménkem (+). Sudetská krajina je dobrým příkladem místa, kde existují také symboly se znaménkem (-). Pro budoucnost krajiny jsou však nejhorší území od symbolů prázdná. V takovéto „prázdné“ krajině, krajině bez vztahů a mimo kulturní a paměťovou síť, je pak možné se dopustit čehokoliv. Od volné skládky jedů, dotované bohatě odpadem z okolních zemí, až po holoseče a pokusy s geneticky upravenými plodinami a hospodářskými zvířaty nebo vytváření obrovských umělých ploch pro velkosklady a vytápěná golfová hřiště.

Moderní ekologie je někdy definována pomocí sítí [Capra 1997], ocitnout se mimo síť znamená ocitnout se mimo toky látek, energií a informací. Sudetská krajina je subjekt, který se nemůže ocitnout mimo tuto síť. Přírodní procesy jsou příliš součástí světové sítě, než aby se tak stalo. Sudetská krajina bude dál směřovat svými postupy svou vlastní trajektorií. Mimo uzle sudetské krajiny se může ocitnout několik generací společnosti, zdánlivě bez jakékoliv újmy, pokud pomineme výše popsanou ztrátu biodiverzity. „Scénáře vývoje území prázdného od symbolů sice nejsou úplně nereálné, ty se ale mohou uskutečňovat i mimo pás Sudet. Pak se ovšem nejedná jenom o *sudetizaci vnitrozemí*, ale o *sudetizaci v nás* - opouštění a rezignaci na vlastní kořeny a vlastní území. Nemáme před sebou jeden z nejvážnějších indikátorů vyčerpání vlastních kulturních a politických sil spravovat vlastní území? To už není hra s nostalgií, to je hra o budoucnost. Lekce stále živé sudetské krajiny, lekce s otevřeným koncem téměř všech možností by měla být zdrojem síly a varováním před *sudetizací v nás samých*.“[cit. Lapka 2006]

Na příkladu Sudet se ukazuje, nakolik jsou kulturní síly zakomponované do evropské krajiny. Tento fakt nám nedovoluje dívat se na kusy země jako na hrubou hmotu povrchu pokrytého biomasou, ale umožňuje nám vnímat uspořádání, řád, scénérii a vidět dokonce příběh. Můžeme doufat, že kulturní síly jsou i určitou nadějí. Zemědělská krajina zanikla na mnoha místech sudetské krajiny. Přes všechnu snahu však nezanikla její kulturní paměť. To by totiž bylo dalším krokem k jejímu definitivnímu vymazání z mapy Evropy. Nejsme tak velkou zemí, abychom si mohli dovolit odepsat krajinu jen proto, že je zatížená nezvládnutým a neuzavřeným historickým a lidským traumatem. Krajina tím není vinna. Kontinuita a diskontinuita je v ní namíchána jemněji a složitěji, než si umíme ve svých plánech rozvoje a tzv. tvorby krajiny vůbec představit. Zatím se přeměnila v nezemědělskou krajinu a vyvíjí se ke své další trajektorii. Bude opět bez lidí? I když se to v dnešní době zdá nemožné, ani tato trajektorie není na mnoha místech sudetské krajiny zcela vyloučena a hybné síly přírody zde mohou sehrát opět překvapující roli. Tentokrát pravděpodobně v podobě ochrany území navraceného přírodě.

9.

ZACHOVÁNÍ HODNOT VENKOVA

9.1 Vymezení oblastí typické venkovské urbanistické struktury

Český, moravský a slezský venkov má i přes svoji nevelkou rozlohu mnoho tváří. Rozdíly jednotlivých regionů, které někdy vnímáme jen podvědomě, jsou způsobeny různou geomorfologií i rozmanitým historickým vývojem. Charakter každého území ovlivnilo klima, nadmořská výška, přítomnost dobrého dřeva či kvalitní půdy a někdy i národnost obyvatel, kteří zde žili. Tyto podmínky určily ráz jednotlivých lokalit natolik, že můžeme zcela jednoznačně rozeznat například chebskou náves od návsi hornácké na Českomoravské vrchovině. Většina našich měst a vesnic vznikla v době vrcholného středověku. Sídla, která

existovala již dříve, byla z majetkových důvodů nebo vzhledem k novému způsobu obhospodařování a držby půdy znovu založena na novém právním základě. Takové jsou především vesnice jižní Moravy, poblíž dolních toků řek. O něco později vznikaly vesnice v

Šumava dodnes představuje oblast s unikátním souborem lidové architektury.

Zdroj: stara-sumava.cz

kolonizovaných, do té doby málo osídlených krajích na vrchovinách jako např. osídlení vyšších pater Šumavy, které pochází až z 18. a 19. století. S určitým zjednodušením proto můžeme naši republiku rozdělit na území se starým a mladým osídlením.

Nízký typ osídlení (staré sídelní území) je představován kompaktní zástavbou ve formě ulice nebo návsi. Jednotlivé pozemky dělené kolmo k veřejnému prostoru uvnitř obce končily většinou za hospodářskými objekty a zahradou u záhumenní cesty. Plužina, která následovala (hospodářsky využívaná část krajiny), byla členěna v tratích, nezávisle na parcelaci obce (viz uliční ves, návesní ves).

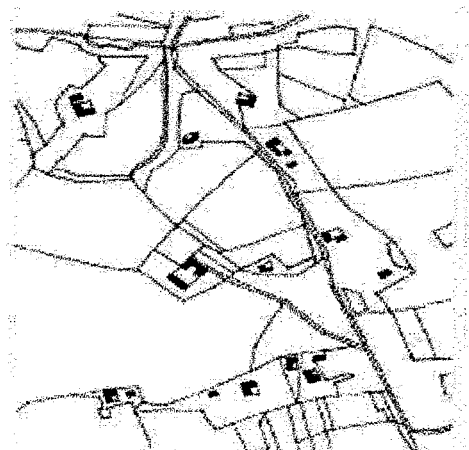
Kolonizační typ osídlení (mladé sídelní území) charakteristický pro sudetské oblasti představují vesnice s méně pravidelnou zástavbou usedlostí či statků, které lemovaly cestu, potok, nebo utvářely menší náves. Domy na sebe většinou nenavazovaly těsně, parcely byly širší a za hospodářskými budovami pokračovaly souvislým pásem zahrad, sadů, polí či luk.

Typické pro takto členěnou krajinu jsou souběžné linie mezi rozdělující jednotlivé lány, často kolmé ke svahům nad obcí (viz lesní návesní ves, údolní lánová /řadová/ ves). Ve vyšších horských polohách vznikalo osídlení ještě později. Původně zde převažovalo pastevectví a sídla zde mají rozptýlenou, tj. dvorcovou formu. Přechodný typ mezi lesní lánovou a návesní vsí jsou valašské řadové vsi (viz obrázek rozptýlená – dvorcová ves).

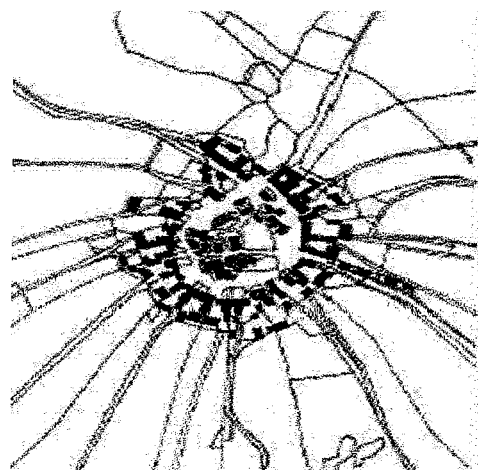
Je zřejmé, že různé historické, kulturní a přírodní podmínky ovlivňovaly podobu obce i charakter krajiny kolem ní. Díky národnostní pluralitě obyvatel části českého venkova, jisté odlehlosti některých území a také díky regionálním odlišnostem, máme dnes v Čechách, na Moravě i ve Slezsku pestrou sbírku regionální lidové architektury, jejíž kulturní hodnota v mnoha ohledech překračuje hranice naší země. Institucionálně byl tento fakt vyjádřen například zápisem obce Holašovice na seznam kulturních památek UNESCO. Udržení a předání těchto „skvostů“ lidového umění následným generacím se proto zdá být jednou z priorit dnešní doby, která je vystavěna silným tlakům změn a „revolucí“ ve všech oblastech lidské činnosti. Pokud chceme tuto jedinečnost zachovat, musíme při nové výstavbě respektovat prvky, kterými byla tato původní osídlení utvářena.

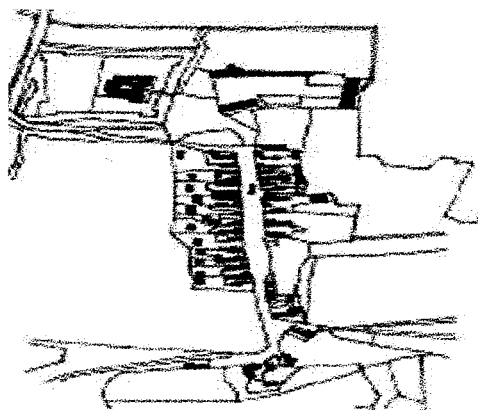
Pokud urbanistická struktura nové zástavby nerespektuje zásady tradiční zástavby, významně poznamenává celkový obraz obce. Zdroj: Baše 1998, str. 33

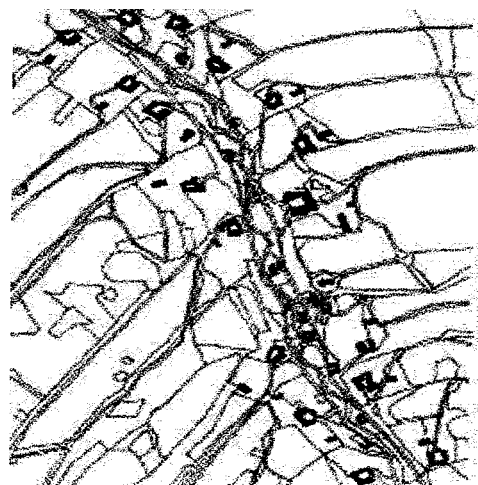
rozptýlená-dvorcová ves

lesní návesní ves

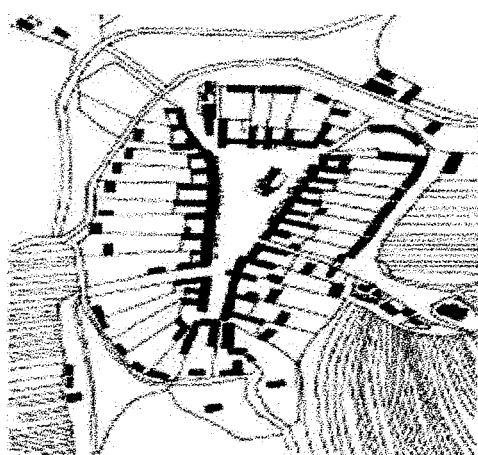

uliční ves

údolní lánová ves

Zdroj: Baše 1998, str. 23-2

návesní ves

9.2 Homo Chalupář – český fenomén¹¹⁹

Podobu dnešního venkova do značné míry ovlivnil ryze český fenomén chalupářství. Fakt, že se jedná o jev omezený více či méně jen na naši zemi, ukazuje už lingvistický exkurz do jiných jazyků. Zatímco slovo *chata* má poměrně trefné ekvivalenty ve slovech *die Datsche* či *cottage*, při překladu slova *chalupa* už to tak jednoduché není. Háček je v tom, že pojem chalupa neoznačuje pouze jakýsi starší domek mimo rušné město, ale že je v něm obsažena také životní filozofie, styl trávení volného času a dokonce i způsob vztahování se ke světu a k odkazu našich předků.

Irázdné konstrukce domů, roubení, malované štíty a příjemná nálada je z dnešního pohledu to nejkrásnější, co na českém venkově můžeme zažít a je to též hlavní důvod, proč o víkendech naše města houfně opouštíme. O přitažlivost venkova se přičinili podstatně rekreanti – chalupáři. Ti totiž hledali oddych od moderního způsobu života ve městech, kupovali a posléze citlivě renovovali tradiční stavby, zajímali se o kulturu kraje,

Roubené stavení v Českém ráji. Zdroj: archiv autora

o kterou domorodci už zájem ztratili, neboť se jim zdála v době atomové energie a vesmírných letů jaksi nemoderní a „překonaná“. Lidé žijící trvale na venkově vyžadovali i doma podobný komfort bydlení jako ve městech. Proto byl jejich přístup k tradičním stavbám, často skutečně nemoderních,

odlišný od přístupu rekreatantů, kteří naopak rádi vyměnili pohodlnost městského života za víkendovou romantiku v „roubence“. Situace v Sudetech byla po válce ovlivněna negací všeho, co souviselo s němečtím, a proto se zde mohl modernizační proud rozvinout nejsilněji. Zabydlet se v tomto cizím prostředí, které bylo poznamenáno nacionálním a ideologickým střetem,¹²⁰ bylo výzvou pro každého. Většina lidí bohužel podlehla dojmu,

¹¹⁹ Název je přejet ze stejnojmenného dokumentu České televize odvysílaného 30. července.

¹²⁰ Situaci dobře ilustruje popis poválečné Šumavy od Dr. Horpeniaka, který byl otištěn v časopisu Týden (31/2006) v článku *Kraj kohoutího kříže a umrlčích prken*: „Ono to je těžké. Vždyť tady to byl kraj kovaných pohraničnicků a politruků. Po náměstí tu co chvíli pochodovali vojáci. Od roku 1952 do roku 1990 stála na Žižkově náměstí socha rudoarmějce. Tady, kam nikdy jeho noha nevkročila – tedy až do roku 1968! Dokonce to chtěli pojmenovat Rudé náměstí. ... Znáám vdovu po tehdejší starostovi Suchánkovi – ta mi říkala: „Vždyť mi jsme tomu věřili!“ To je něco jako náboženské zanícení, tady v pohraničí ještě silnější než jinde.“

že pokud dům po Němcích „nepřekope“, nemůže zde pohodlně bydlet a nedá dostatečně najevo své vlastenectví. Potírání krásy a tradice pohraničí a ignorace jeho vlastní hodnoty bylo programem a zároveň zálibou. Bourali se přímé vstupy ze síně do chléva, kachlová kamna se odstraňovala jako nepotřebná, budovaly se udírny. Do stěn se vybourávala „moderní“ široká třídlílná okna a protože se zazdily vstupy z ulice, bylo možné chodit už jen zadem přes dvorek.

Postupně se rozvinula v pohraničí soutěživost mezi novoosídlenci a rekreanty, která zapříčinila jakýsi schizofrenní ráz pohraničních obcí. Na jedné straně chalupáři až s vědeckou pečlivostí opečovávali svoje domky, pátrali po jejich historii, sbírali staré fotky a jiné různé rekvizity, na druhé straně se novousedlíci snažili starobylost staveb přetřít novými vrstvami, přičemž břízolit zde slavil asi svá nejlepší léta. Svou roli také sehrál nedostatek zkušeností s roubenou a hrázděnou konstrukcí, které jsou poměrně náročné na údržbu. Ta je pak bez generačních zkušeností téměř nemožná a často nezbyvá nic jiného, než dřevěnou konstrukci překrýt jiným stavebním materiálem.

9.2.1 Proč právě u nás?

Pokud analyzujeme chalupářského hnutí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, dojdeme nutně k poznání, že jeho vznik a vývoj byl zapříčiněn působením více faktorů. Ze sociologického pohledu se jedná o jeden z nezamýšlených důsledků našeho jednání. Chalupářské hnutí nebylo v žádném případě „plánováno“ a nemělo zpočátku ani žádnou zvláštní podporu „shora“. Jednalo se o formu realizace občanských tužeb a představ, které ve svém důsledku vytvořily novou kvalitu, v našich podmínkách do té doby téměř neznámou. Chalupářské hnutí je proto možné částečně přirovnat formou i obsahem k národnímu obrození v předminulém století, pouze namísto obrody jazyka dochází k rekonstrukci genia loci, tradic a architektury světa českého¹²¹ venkova. Zde jsou základní faktory, které umožnily rozvoj chalupářství jako svébytné společenské instituce.

Dostupnost objektů

Nutnou podmínkou byl dostatek objektů, vhodných pro rekreační užití. Po vyhnání více než dvou a půl miliónu sudetských Němců z pohraničních hor zde zůstalo dokonce větší množství takovýchto domů, než byla poptávka schopna uspokojit.

¹²¹ Slovo český je zde třeba chápat prostorově, nikoliv národnostně.

Díky chalupářství se podařilo zachránit mnohé artefakty lidové kultury. Zdroj: archiv autora

Otázka, co s vylidněnými obcemi a osadami, vyvstala už v roce 1945 a v následujícím období začala být už velmi naléhavá. Jako jedno z východisek bylo formulováno rekreační užívání těchto objektů, které by rovněž umožnilo zachránit hodnotný stavební fond. Poloprázdné vesnice byly dávány k dispozici průmyslovým a uměleckým organizacím. K typickým uměleckým obcím patřily Křížany a Zdislavy v Podještědí, Příchovice v Krkonoších či Kytlice v Lužických horách [Scheybal 1983: 98]. Nový trend z českého pohraničí se rychle rozšířil i do zbylých částí republiky, kde odstartoval vlnu masivního vykupování starých chalup, usedlostí a statků.

Automobilismus

Chalupářské hnutí se začíná široce rozvíjet teprve koncem šedesátých let, tedy v době, kdy se česká společnost stává mobilní. Automobilový průmysl a výstavba silnic umožnila revoluční zkrácení jízdního času potřebného k dojezdu do pohraničí, nemluvě o komfortu. Vozy jako Škoda Octavia nabízely svým majitelům ve své době skutečný evropský standart. Chalupy už proto nebyly dostupné pouze lidem z blízkého okolí, ale do hry se konečně mohla významně zapojit také Praha. Vzrůstající obliba víkendů na chalupě dokresluje následující čísla: v roce 1971 dosahoval počet rekreačních objektů na území ČR 156 000, ale v roce 1991 dosáhlo vlastnictví těchto objektů vrcholu: půl miliónu domů! V roce 1991 mělo 13,5% českých domácností nějaký rekreační objekt. V Praze vlastnilo takovou stavbu 28% domácností, v Plzni dokonce 29% [Stoklasa 1989: 65]! Největší

počet rekreačních objektů měl v roce 1976 Středočeský (59 878) a Jihomoravský (33 948) kraj. Na třetím místě se pak umístil Západočeský kraj (21 105), následoval Severočeský kraj (20 448), Východočeský kraj (20 420), Severomoravský (19 479) a Jihočeský kraj (15 797). Nejméně staveb pro rekreaci měla Praha (4 080) [Stoklasa 1989: 68].

Omezené možnosti cestování

Skutečnost, že cestování po dobu existence železné opony bylo dokonce i v rámci „spřátelených států“ značně obtížnější než je dnes, zapříčinila to, že lidé trávili pracovní dovolené především doma v republice. Pro tento účel se rekreační objekty charakteru chalupy či chaty jevily jako nejlepší řešení. Paradoxně tedy můžeme konstatovat, že české pohraničí se obrodilo díky tomu, že lidé neměli jinou možnost rekreace. Na druhé straně je třeba na tomto místě zmínit kontroverzní tezi, která říká, že komunismus v Československu přežil tak dlouho jen díky pohraničí. Zdejší politický režim totiž nabízel lidem důstojnou formu víkendových seberealizací, navíc daleko od měst, ve kterých je vždy jisté riziko, že se nespokojení obyvatelé budou sjednocovat a dožadovat různých změn. Revoluce přichází z venkova jen zřídka.

Lidovost české kultury

Chalupářství našlo ideologickou podporu v české kultuře, která je primárně kulturou lidovou. Romantizující biedermaierovská literatura měla u česky píšících autorů širokou odezvu již před více než sto padesáti lety, vždyť základní romány českého obrození pochází z venkovského prostředí! Sen o českém venkově zakódovaný např. v románech Boženy Němcové se tak mohl od šedesátých let minulého století začít opět naplno realizovat.

Krajinný faktor a nové formy rekreace

Nezanedbatelná část českého pohraničí představuje turisticky atraktivní lokality, které spolu s novými formami odpočinku, sportu a relaxace získávají novou funkci. Jedná se především o lyžařské sporty, outdoor-turistiku, cyklistiku, agroturistiku atd. Vysoká popularita těchto sportů způsobuje to, že horské regiony, které jsou obecně nepříznivé ke stálému osídlení, se v určitých ročních obdobích vlastně přelidňují, zatímco pro osídlení příznivé oblasti se naproti tomu vyliďňují. Všechny tyto skutečnosti podporují lokálně i ruch chalupářský (především v horském pohraničí), přičemž objekty v některých lokalitách se i přes malou hustotu osídlení stávají velmi drahé. Charakter krajiny a celkový

krajobraz jsou tedy faktory, které mají rozhodující vliv na atraktivitu regionu a tím také na rozsah a typ místního chalupářství.

9.2.2 Památková péče

Chalupářské hnutí šlo ruku v ruce se společenskou potřebou ochrany kulturního dědictví. Právě od šedesátých let datujeme důležitá rozhodnutí o ochraně památkových zón a budování skanzenů (např. Zubrnice). V této době již bylo jasné, že je třeba stavební fond v českém pohraničí podstatně obnovit, jestliže nemá dojít k úplné ztrátě jeho kulturního významu. Z toho měli samozřejmě památkáři hrůzu, ale situace se pro ně vyvinula neočekávaně dobře: „Nestačilo už opravovat, bylo nutno generálkovat. Mezitím se rozrůstaly rodiny, malá chalupa už nestačila velkému shluku příbuzenstva: vyvstala nutnost zobytnovat chlévy, půdy, špýchary,...Zprvu jsme si toho valně nevšíмали, ale kolem poloviny šedesátých let už jsme s úžasem zjišťovali neuvěřitelný a nečekaný jev: chalupy nebyly modernizovány, ale upravovány s určitou, téměř vědeckou snahou zachovat jejich původní vzhled, nebo se dokonce k němu vrátit. Zatímco stálí obyvatelé realizovali své sny o břízolitu, širokých oknech, omyvatelných kachličkách a plochých střechách, pátrali rekreanti po dokladech, jak vypadala jejich chaloupka, když ji stavělo na zeleném...Rekreanti zachránili a zachraňují v některých oblastech velké množství lidových uměleckých a řemeslných artefaktů před neodvratným zánikem. V dobách nezájmu o starožitnosti sesbírali malované truhly, skříně, kolovraty a nejrůznější textilní, sklářské i zemědělské nářadí.“ [cit. Scheybal 1983: 99]

9.2.3 Chalupářství v kapitalistické společnosti

Přestože v 90. letech minulého století zaznamenáváme v ČR určitý odklon od dosavadních kulturních vzorců chování a s tím i snížený zájem o chalupářství na úkor dovolených v zahraničí, nastává v novém tisíciletí pozitivní obrat. Nejenom, že se lidé na chalupy znovu vrací, ale s kvalitativním posunem v oblasti stavebnictví a s rozvojem služeb nastává v tomto fenoménu celkové zlepšení, objevují se firmy, které staví domy ve starém hrázděném či roubeném stylu. Nová forma relaxace – agroturistika – zajišťuje českým chalupám novou reklamu.

Soukromí mají obyvatelé obou lokalit téměř stejné: jedna však působí harmonickým a přívětivým dojmem, druhá naopak bez jasných pravidel a řádu, nevlídně až nepřátelsky. Jak asi bude vypadat český venkov za půl století? Zdroj: archiv autora

Otázkou zůstává, zda chalupářství může českou vesnici zachránit od degenerativního úpadku. Zde zřejmě narážíme na samou hranici možností tohoto životního stylu. Přestože rekreanti udělali ohromný kus práce při propagaci života mimo velká města, jejich pohled na venkov je zkreslený. Pravý život na vesnici se totiž diametrálně odlišuje od víkendových dýchánek, pracovní možnosti starousedlíků a jejich kulturní rozsah je s životem rekreanty nesrovnatelný. Časté spory mezi oběma skupinami obyvatel českého venkova jsou toho výmluvným důkazem. Rekreanti požadují po venkově, aby byl romantickým skanzenem pro relaxaci; naopak lidé žijící trvale na vesnici chtějí rozvoj, práci, obchody, kulturu. Ukazuje se, že obnova vesnice musí tedy probíhat ve více rovinách.

Chalupáři nám ale ukázali, že vesnice nejsou jen špinavé JZD, hnojiště, traktory atd. Ukázali nám krásu lidové architektury a stali se nevědomky zadarmo jejími popularizátory. Chalupářství je pravděpodobně jediné nezpochybnitelné pozitivum, které nám období socialismu přineslo: vždyť kde jinde se lidé dobrovolně vzdají svého volného víkendu a jdou opravovat staré „ruiny“? Nicméně novodobé urbanistické trendy po sametové revoluci už nejsou určovány chalupáři. Obraz vesnice, která ještě donedávna byla symbolem zaostalosti a méněcennosti, místem, ze kterého se pouze odcházelo, se mění. Město, které bylo charakterizované vysokou koncentrací bohatých lidí, postupně tento atribut ztrácí. Současní milionáři si všímají stále více tzv. *kvality života*. Vesnice se proto paradoxně může stát v budoucnu místem bohatství, neboť v boji o kvalitu života má venkov proti městu mnoho účinných zbraní. Německé rčení, které definovalo pozici města v Evropě po dlouhá staletí, tj. „*Stadt macht frei*“, je dnes v sociologii stále více nahrazováno větou „*Stadt macht krank*“.

10.

EUROREGIONY – LÉK NA ZÁCHRANU
EVROPY?

10.1 Formování euroregionů a jejich současný význam

Proces evropské integrace již zdomácněl v našem vědomí, dokonce někdy podlehl jisté idealizaci. Současná Evropa se jeví jako mnohokulturní společenství, kde ekonomicky silnější pomáhá slabším, transnacionální orientace prospívá procesům pronikání a kulturní difúze. Nelze se proto divit, že v takovéto auře se zrodila myšlenka regionalizace evropských hraničních území.¹²²

České pohraničí za posledních patnáct let prodělalo podstatné změny, a to jak v rámci celého státu, tak i jako součást středoevropského prostoru a dokonce i jako důležitý prostor v rámci celého evropského světadílu. Záhy po r. 1989 jsou tak zdejší obyvatelé,

Příspěvek německé strany pro řešení sociálních důsledků prostituce v českém pohraničí.

Zdroj: www.lidovky.cz

podnikatelské subjekty, nejrůznější instituce a organizace, jakož i územní orgány veřejné správy konfrontovány se situací na druhé straně hranice, která byla po dlouhou dobu tabu. Tento fakt platí i přes regionální rozdíly a odlišný charakter jednotlivých úseků českého pohraničí obecně pro celou příhraniční oblast (mladá hranice se

Slovenskem představuje zvláštní případ). Současný vývoj však neznamená pouhou „resuscitaci“ předválečného stavu. Izolace trvala příliš dlouho a zásadně se změnili i současní aktéři. Za této situace představuje přeshraniční rozvoj a spolupráce, která se odehrává na mezinárodní úrovni, velkou výzvu. Pro mnohá území, např. na česko-bavorském pomezí a zvláště v trojmezí Čechy-Bavorsko-Sasko se otevírá *nová šance*

¹²² Atraktivní se zdá být teze, že současný svět se stává jediným velkým pohraničím a nemožnost ochrany před globalizačními procesy způsobuje, že prostorová determinace se mění na participaci kultury v širokém pojetí. Existence současného člověka je výrazně vymezena *oddělením času a prostoru*, což má za následek překrývání regionálního a globálního prostoru. Globalizace se týká bodů přítomnosti a nepřítomnosti, spleti událostí a relací vytržených ze sociálních kontextů [Giddens 2001: 31]. To, co je někdy nepřítomné a proto i nepoznané, se stává pro nás i bez naší přítomnosti přítomné a dostupné. Zintenzivnění globalizačních procesů přináší široce chápaný *neoregionalismus*, který má vyjadřovat nesouhlas s dominancí masové kultury a oslabováním národních svazků. Otázka regionální identity získává výjimečný význam v perspektivě integračních procesů v Evropě, má spojitost s anticentralistickými tendencemi a směřuje k oslabení nacionalistických postojů [tamtéž].

[Jeřábek a kol. 2004: 187]. Česká vláda se postupně přihlásila k myšlence *euroregionů*, které jsou dnes již plnohodnotnou součástí regionálního rozvoje a přeshraniční spolupráce. Přesto měl projekt euroregionů mnoho odpůrců a ohledně jeho vzniku panovala určitá skepse.

V rámci regionálních disparit charakterizujících výchozí situaci – tj. stav koncem 90. let minulého století – lze vyčíst například, že:

- v Ústeckém a Moravskoslezském kraji přetrvává vysoká nezaměstnanost, podmíněná nedostatečnou a pomalou restrukturalizací průmyslu,
- zaostává ekonomická úroveň příhraničních regionů na severovýchodních hranicích ČR (od východní části Krkonoš až po Opavu),
- přetrvává nedostatečné napojení severní Moravy a Slezska na transevropské komunikační tahy a hlavní město Prahu,
- stále se ještě projevuje narušené životní prostředí jako důsledek předchozí průmyslové aktivity v Podkrušnohoří a na severní Moravě.

[Jeřábek a kol. 2004:187]

Při formulování strategie regionálního vývoje se zprostředkovaně či deklarovaně uplatňuje hraniční problematika výrazněji. Ta se odráží v současných cílech, jimiž jsou (1) zapojení České republiky do evropských struktur, (2) znovuzavedení a stabilizace krajského zřízení a (3) řešení regionálních disparit. Realizace těchto cílů znamená především zajistit

- podporu tvorby euroregionů se sousedními státy a podporu všech forem přeshraniční spolupráce se sousedními zeměmi na úrovni krajů i obcí,
- modernizaci a obnovu dopravního připojení příhraničních regionů na dopravní síť okolních států vč. zvyšování průchodnosti hranic,
- obecnou podporu procesu přeshraniční spolupráce v cestovním ruchu.

[tamtéž: 188]

Zakládání

euroregionů v Československu a později v Česku na začátku 90. let bylo jednou z reakcí na nové podmínky s cílem co „nejrychleji se dostat do Evropy“. Proto nejprve vznikaly podél celé hranice

Tab. 39. Průběh rozvoje regionálních společenství v Česku

Období (rok)	Území	Členské země	Společná jména
1989	Česko - Německo - Polsko	Česko, Německo, Polsko	Trilaterální rozvojový koncept
1991	Česko - Německo - Sasko	Česko, Německo, Sasko	Euroregion Egrensis
1992	Česko - Německo - Rakousko	Česko, Německo, Rakousko	Euroregion Danubij
1993	Česko - Německo - Polsko	Česko, Německo, Polsko	Euroregion Východní Evropa
1994	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
1995	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
1996	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
1997	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
1998	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
1999	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2000	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2001	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2002	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2003	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2004	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2005	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2006	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2007	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2008	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2009	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2010	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2011	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2012	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2013	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2014	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2015	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2016	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2017	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2018	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2019	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa
2020	Česko - Německo - Polsko - Slovensko	Česko, Německo, Polsko, Slovensko	Euroregion Východní Evropa

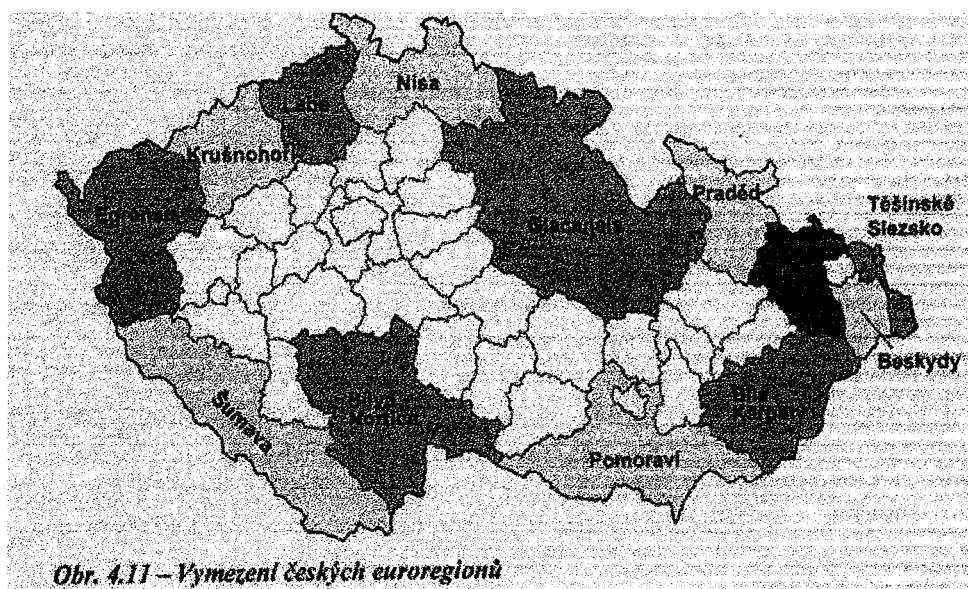
Zdroj: Jeřábek 2004, str. 197

s Německem, které onen pověstný most do Evropy ztělesňovalo a můžeme říci, že je tomu tak dodnes. Jako první dokument tohoto charakteru lze označit *Trilaterální rozvojový koncept*, týkající se oblasti na pomezí Česka, Bavorska a Sasko. Následné aktivity „zdola“ vedly ke vzniku sdružení *Euroregion Egrensis* v roce 1991, které bylo založeno po vzoru již po desetiletí existujících obdobných společenství v západní Evropě. Euroregiony jako nový prvek nebyly v našich podmínkách po roce 1989 příliš přijímány ani nejvyšší politickou reprezentací, ani samosprávou v dotčených oblastech. Důvodů bylo nepochybně mnoho: největší role sehrály izolovanost Československa pod komunistickou diktaturou spolu s propagandistickým strašením před německým nepřítelem a také celková neurčitá obsahová funkčnost nových nadnárodních celků. Spory se objevily také při územním vymezování těchto jednotek. Někteří autoři (např. Mištera 1993) spatřovali v euroregionech hospodářské oblasti, svobodné bezcolní zóny volného obchodu se zvláštními výhodně upravenými předpisy.

V současné době, tj. po „vykrytalizování“ a uležení počátečního chaosu, se práce euroregionů soustřeďuje především na tyto aktivity:

1. Podpora společného regionálního povědomí (identifikace).
2. Mobilizace endogenního potenciálu včetně hledání podnětů k dalšímu rozvoji.
3. Společné řešení problémů vyplývajících z otevření hranic.
4. Spoluprací přeměnit periferní regiony Evropy na centrální oblasti.
5. Usilování o společné regionální plánování s cílem prosadit výše uvedené úkoly.

Postupně se euroregiony v průběhu 90. let rozšířily na všechny hraniční úseky a došlo k navázání přeshraniční spolupráce také s nečlenskými zeměmi EU. Počáteční spíše ojedinělé kontakty a konzultace byly postupně vystřídány pravidelnými, řádně připravovanými a často též smluvně potvrzenými vztahy odpovídajících partnerů. Jednání probíhají nejen na úrovni regionální a lokální, ale též na občanské i institucionální [tamtéž: 198]. Tyto aktivity vedou ke sblížení a navázání přirozených kontaktů se svými sousedy, které byly ve střední a východní Evropě narušeny nenormálním stavem pod komunistickou vládou. V některých případech se v současnosti jedná dokonce o příležitosti historického rozměru: například spolupráce v rámci *Euroregionu Silesia* navazuje na zprerhané dědictví Slezska před 250 lety atd.

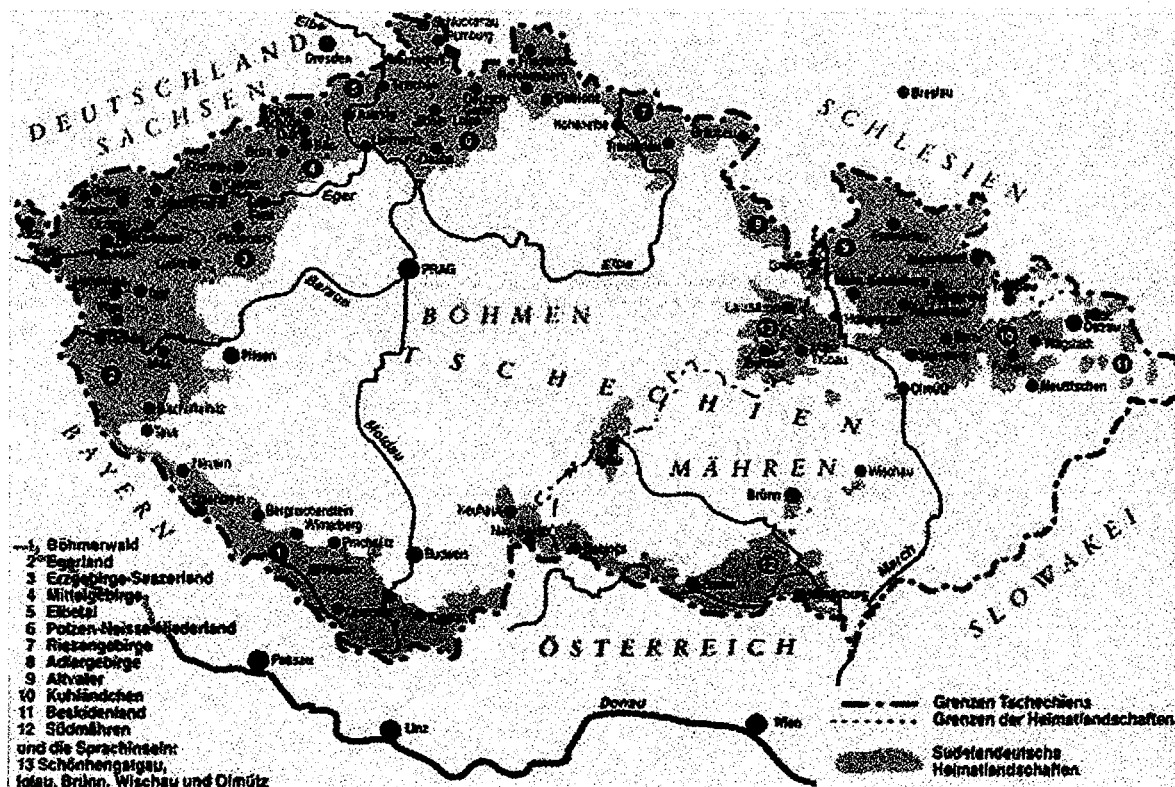

Zdroj: Jeřábek 2004, str. 198

Stávající legislativa ČR neřeší bohužel postavení euroregionů ve vztahu ke státní správě a samosprávě. Takové stanovení kompetencí by určitě přispělo k posílení této instituce, která by se tak stala právoplatným partnerem státních orgánů ČR.

11.
PŘÍLOHY

11.1 Seznam německojazyčných oblastí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku

Böhmerwald

Šumava až k Novohradským horám a Českým Velenicím, Staňkovu na východě, na západě až k Domažlicím.

Egerland

Český les, Slavkovský les, Tepelská vrchovina, Smrčiny, Ašský výběžek, Krušné hory, Doupovské hory a Sokolovská pánev.

Erzgebirge mit Saazerland

Východ Krušných hor, Žatecko Chomutovská, Mostecká a Teplická hnědouhelná pánev.

Mittelgebirge

České Středohoří.

Elbethal

Okolí Labe - Děčínsko a Ústecko.

Polzen - Niesse Niederland

Česko-Saské Švýcarsko, Šluknovský výběžek, Lužické hory, Mimoňsko.

Riesengebirge

Jizerské hory, Ještědsko-Kozákovský hřbet, Frýdlantský výběžek, Podkrkonoší, Krkonoše, Broumovsko.

Adlergebirge

Orlické hory.

Altwatergebirge

Králicko, Hrubý a Nízký Jeseník, Rychlebský výběžek, Opavsko, Hlučínsko, Ostravsko.

Kuhländchen

Nový Jičín, Fulnek a Odry.

Südmähren

Podyjí, Slavonicko, Novobystřicko a Jindřichohradecko.

Schönhengstgau

Hřebečsko, Svitavsko, Lanškroun a Moravská Třebová.

Wachtl-Deutsch-Brodeker Sprachinsel

severní část Dražanské vrchoviny, Konice, Mohelnice.

Olmützer Sprachinsel

Olomouc a okolí, Litovelsko.

Wischauer-Sprachinsel

Vyškov a okolí.

Brünner Sprachinsel

Brno.

Iglauer Sprachinsel

Jihlava a okolí, Havlíčkův Brod.

11.2 Právní aspekty poválečného odsunu německého obyvatelstva (Benešovy dekrety)

Bylo mi jasno hned po Mnichově, že až jednou půjde o odstranění mnichovské dohody a jejích důsledků, bude muset být řešena zásadně a definitivně pro náš stát i otázka menšinová, a speciálně otázka našich Němců.¹²³

Pokud vynecháme úvahy různých československých politiků z dob První republiky, pak skutečný základní kámen k budoucímu odsunu Němců (v mezinárodně-politickém slova smyslu) byl položen na přelomu června a července 1942. Tehdy došlo k několika schůzkám delegace naší exilové vlády v Londýně spolu s delegací britskou. Při nich došlo k dohodě (v dané chvíli pouze dvoustranné) mezi Československem a Velkou Británií a její konkrétní body popisuje exilový prezident E. Beneš¹²⁴ takto:

¹²³ BENEŠ, E.: Odsun Němců z Československa, Výbor z projevů a pamětí 1940-1947, Dita, Praha 2002.

¹²⁴ Tamtéž.

- a) Mnichovská dohoda neexistuje, poněvadž byla samotným Německem zrušena.
- b) Britská vláda neuznává tudíž nic z toho, co mnichovskou dohodou bylo o Československu stanoveno, a stejně neuznává nic z toho, co se stalo dále v důsledku Mnichova od roku 1938 a později ve věci původních hranic československých.
- c) Britská vláda se zavazuje, že za dalších jednání mezinárodních, a zejména jednání mírových neučiní nic, co by bylo jakkoli ovlivňováno tím, co se stalo v roce 1938.
- d) Navrhuje se dále, aby otázka právní kontinuity našeho státu byla za projednávání otázky Mnichova vynechána, přičemž se z britské strany plně respektuje naše hledisko¹²⁵ jako stanovisko československé, proti němuž vláda nic nenamítá.
- e) Vzhledem k předešlé dohodě o uznání naší zatímní vlády a našeho státního zřízení z roku 1940, kdy se naše právní jurisdikce nevztahovala na některé kategorie našich občanů (Němce a Maďary z odtržených území, kteří se k nám nehlásili), navrhovala britská vláda, abychom jmenovali do Státní rady¹²⁶ také jejich zástupce.
- f) Současně bylo sděleno, že po úvaze o stanovisku vlády stran transferu z republiky proti nám se provinivšího minoritního obyvatelstva a že po tom, co se nám v roce 1938 a za války stalo, při konečném řešení našich menšinových otázek po vítězném skončení války proti zásadě transferu minoritního obyvatelstva z Československa, ve snaze učiniti z Československa stát co nejsourodější, nemá v úmyslu se stavět.

Poté co tuto dohodu schválil britský parlament, byla podobná dohoda učiněna taktéž se sovětským ministrem zahraničních věcí Molotovem a jeho americkým protějškem Hullem. Uzavřené dohody byly později potvrzeny na Postupimské konferenci v červenci roku 1945.

Ihned po ukončení německé správy byla správa okresů přebírána revolučními orgány. Ty tvořily Národní výbory a Okresní správní komise, které měly za úkol postarat se o klíčové úkoly, jakými bylo: zajistit a předat soudu všechny osoby, které se svou činností prokazatelně provinily proti republice, provést konfiskaci a evidenci majetku osob německé národnosti, dosadit na něj národní správu a připravit organizovaný odsun německého obyvatelstva. To vyžadovalo přesnou evidenci majetku a organizaci odsunu takovým způsobem, aby odpovídal ekonomickým možnostem země a zároveň aby byly zajištěny všechny požadavky stanovené mocnostmi, zvláště v oblasti lidskosti. Samotný odsun lze pak rozdělit do čtyř období:

- 1) Období prvního poválečného odsunu - zahrnuje období od května do srpna 1945. Toto období je často označováno jako tzv. *divoký odsun*.

¹²⁵ Míneho hledisko exilové vlády RČS v Londýně.

¹²⁶ Státní rada - poradní a legislativní orgán exilové vlády RČS v Londýně v letech 1940–1945.

- 2) Období příprav řádného odsunu, které vycházelo z usnesení Postupimské konference (září až prosinec 1945)
- 3) Hromadný a centrálně řízený odsun německého obyvatelstva (leden až listopad 1946)
- 4) Dodatečné odsuny německého obyvatelstva - slučování rodin podle pravidel Mezinárodního červeného kříže a přesun části německého obyvatelstva, které mělo zůstat na území ČSR do vnitrozemí. (1947 a jaro 1948)

Při odsunu německého obyvatelstva vyvstávaly od samého počátku dva významné problémy. Prvním byl přístup k německým antifašistům a specialistům, kteří směli zůstat na území republiky pro zajištění řádného běhu hospodářství. Druhým problémem pak byla otázka národnosti a jejího prokázání.

Po druhé světové válce existovala mezi českým obyvatelstvem silná protiněmecká averze. Z tohoto důvodu (pod silným tlakem veřejnosti) přistoupily některé Okresní správní komise (OSK) k realizaci odsunu dříve než došlo k přípravě řádného odsunu vládou. Jelikož se však po skončení Druhé světové války pohybovaly po území celé Evropy milióny různých utečenců, nelze s jistotou zjistit, kolik obyvatel bylo ve skutečnosti odsunuto v jednotlivých okresech během této fáze odsunu. Často totiž nebylo známo, zda šlo o obyvatelstvo žijící zde již před rokem 1938, obyvatelstvo dosídlené v průběhu války (tzv. *národní hosté*) či pouze o uprchlíky z jiných částí Evropy, kteří však měli německou národnost. Procenta odsunutých Němců se v různých okresech velmi liší. Například v okrese Vrchlabí došlo k odsunu až 65 % zde žijících Němců, ale ve Dvoře Králové jen 30 %.

Do řízených odsunů byli (kromě antinacistů a antifašistů) dle Dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. zařazeni Němci, kteří pozbyli československého státního občanství, podle § 1, odst. 1,2 a § 5 s tím, že do této skupiny patří:

- 1) osoby, které si německou národnost podržely a
- 2) osoby jiné národnosti než německé, které se v době zvýšeného ohrožení republiky¹²⁷ přihlásili k německé národnosti, nebo žádali o německou státní příslušnost

Z těchto osob byli vyňati:

- a) Němci a Maďaři, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili v úředním hlášení za Čechy nebo Slováky (§ 1, odst. 3 Dekretu č. 33/1945 Sb.) a osoby, kterým se zachovává československé státní občanství (§ 2 téhož dekretu),
- b) osoby ze smíšených manželství, v nichž jeden z manželů je národnosti německé,
- c) osoby české nebo slovenské národnosti, které se v době zvýšeného ohrožení republiky pozbavily německé národnosti,

¹²⁷ Dobou zvýšeného ohrožení republiky se rozuměla doba od 21.5.1938 do 31.12.1946.

- d) osoby přestárlé, jejichž blízcí příbuzní jsou čs. státními příslušníky a zavazují se o tyto německé příbuzné pečovat tak, aby nebyly na obtíž veřejné péči (rozhodnutí činilo Ministerstvo vnitra až do rozhodnutí nesmělo být rozhodnuto o přesunu),
- e) osoby taxativně vypočtené ve směrnicích Ministerstva vnitra (tzv. průmysloví specialisté a jejich rodiny),
- f) osoby židovského původu, německé či maďarské národnosti, pokud nebyly germanizátory podle výnosu Ministerstva vnitra.

V zásadě se při určování národnosti vycházelo ze subjektivního prohlášení osoby o národnosti, které muselo být potvrzeno některými objektivními znaky jako například úředním přihlášením se k určité národnosti při sčítání lidu v roce 1930, policejním hlášením, přihláškou do škol, listy pro domácnost, školním vysvědčením, užíváním jazyka, členstvím v politických stranách a spolcích sdružující osoby určité národnosti apod. Legitimace antifašistů a antinacistů dostávali ti, kteří:

- 1) byli z politických či rasových důvodů v koncentračním táboře, káznici, vězení nebo vyšetřovací vazbě a po svém propuštění z vězení zůstali věrni svému přesvědčení, nebo pro věrnost českému a slovenskému lidu byli jinak nacistickými úřady pronásledováni,
- 2) vedli před a v době okupace aktivní boj proti nacismu a za ČSR,
- 3) v době okupace byli příslušníky československých či spojeneckých armád nebo partyzánských oddílů příp. v jejich službách pracovali,
- 4) nikdy nebyli členy SA, SS, SdP, NSDAP, NSKK nebo jiných nacistických složek, ač byli k tomu nuceni (ti kteří byli prokazatelně vysláni do těchto složek sem nespádali),
- 5) byli manželkami nebo nezletilými dětmi těch Němců a Maďarů z ČSR, kteří
 - a) padli nebo se stali invalidy v boji za osvobození ČSR,
 - b) byli vězněni v koncentračním táboře z rasových či politických důvodů, nebo tam zemřeli,
 - c) byli za svoji antifašistickou činnost zavražděni.

Tito rodinní příslušníci museli být loajální k českému a slovenskému lidu a nesměli nikdy porušit věrnost ČSR. Porušením věrnosti se zejména rozumělo, že:

- a) byli členy zákonodárního sboru nepřátelského státu,
- b) byli soudci či úředníci nepřátelského státu, či delegáty nebo pověřenci z jiného soudu, určenými orgány nepřátelského státu,

- c) byli úředníky, pracovníky útvarů, správy nebo samosprávy nepřátelského státu nebo delegáty či pověřenci u jiného útvaru, správy nebo samosprávy určenými nepřátelským státem,
- d) vyučovali v době po 29.9.1938 či působili v té době jako zaměstnanci vyšší kategorie na německých nebo maďarských školách, anebo na jiných školách, pokud tam byli určeni nepřátelským státem, korporací, institucí, ústavem, atd.,
- e) byli důstojníky nebo poddůstojníky nepřátelské branné moci,
- f) byli příslušníky nepřátelské branné moci nebo bojovali proti ČSR nebo spojencům (pokud neprokázali, že se proti tomu bránili, nebo vykonávali činy vzpoury),
- g) byli příslušníky nepřátelské bezpečnostní služby nebo nepřátelských ozbrojených sil či na vojenský způsob organizovaných útvarů nebo takového útvaru, který kladl odpor výkonu státní svrchovanosti a moci - i když byl na nepřátelském státě závislý,
- h) byli na čs. území či jinde členy strany, hnutí, politické skupiny, sdružení spolků nebo útvarů, o nichž bylo zjištěno, že byly organizacemi nepřátelskými, nebo že pracovaly proti státní svrchovanosti ČSR nebo proti obnovení jejího výkonu, proti bezpečnosti, samostatnosti, územní celistvosti, ústavní jednotnosti nebo republikánsko-demokratické formě státní, nebo byli členy útvarů, podporujících takovou protistátní činnost, nebo byli pachatelé, účastníci nebo pomahači činů a akcí takové cíle sledující,
- i) byli členy vedoucího úřednictva nebo statutárními orgány nepřátelských ústavů nebo podniků nebo jejich pověřenci atd.,
- j) byli řídicími osobami nebo statutárními orgány hospodářských podniků, které značnou měrou podporovaly úsilí nepřátel, nebo prováděli dohled na výkon těchto podniků nebo jejich zaměstnanců,
- k) byli důvěrníky pověřenými v nepřátelských službách,
- l) byli nositeli čestné hodnosti či vyznamenání udělených nepřátelskou státní institucí či organizací (propůjčení listiny o říšském občanství podle německých zákonů o říšském občanství z 15. 9. 1935 se považovalo za vyznamenání),
- m) byli původci veřejných projevů nepřátelského smýšlení vůči ČSR, včetně projevů učiněných na úřadech,
- n) ti, kteří budou odsouzeni podle zákona o potrestání nacistických zločinů,
- o) po 29. 9. 1938 odešli na německá či maďarská území, aby se tam ucházeli o ochranu u nepřátelských úřadů, nebo odešli do ciziny, aby se vyhnuli trestnímu stíhání za trestné činy spáchané proti ČSR,

- p) byli příslušníky SdF (Sudetendeutscher Freikorps) nebo jiného podobného útvaru, který měl za cíl bojovat podvratnou činností proti ČSR,
- q) vzdálili se po nabytí účinnosti příměří s nepřáteli ze státního území bez vědomí příslušných úřadů či se vzdálili dřív, nevrátí-li se přes úřední výzvu do stanovené lhůty,
- r) jakkoli činně spolupracovali s nepřáteli,
- s) těžili, či se pokusili těžít hospodářsky či finančně pro sebe nebo své blízké z poměrů vzniklých obsazením čs. území nepřátelskou mocí.

Ti, kteří obdrželi antifašistické legitimace, měli (kromě různých privilegií spojených například se zvýšeným přidělem potravin) možnost se svobodně rozhodnout, zda chtějí zůstat na území republiky nebo chtějí být odsunuti. Na rozdíl od ostatních si s sebou v tomto případě mohli vzít i movitý majetek. V některých případech bohužel zvítězil revoluční elán nad rozumem a stalo se, že i lidé mající nárok na přiznání statutu antifašisty byli odsunuti v první poválečné vlně nedobrovolně. Velká část německých antifašistů se však nechala odsunout dobrovolně. Koncem listopadu 1946 se odhaduje, že na našem území zbylo cca 34 tis. antifašistů. Z tohoto bylo 6 tis. osob z rodin bývalých členů KSČ, 20 tis. osob z rodin bývalých členů německé sociální demokracie a 8 tis. osob z rodin židovského obyvatelstva. Další část neodsunutých Němců tvořilo 125 tis. osob německého původu ze smíšených manželství, kteří měli také nárok na přiznání statutu antifašisty. Ani tato čísla však nejsou konečná, neboť asi 10 tis. příslušníků německé sociální demokracie mělo již povolení k vystěhování a vstupní vízum do amerického okupačního pásma a předpokládalo se, že během následujících měsíců opustí republiku. Také naprostá většina z 8 tis. Němců židovského původu počítala s tím, že se v průběhu roku 1947 vystěhují do různých částí světa. Kromě toho se ještě v těchto letech nestihli vrátit někteří demobilizovaní Němci a čekalo se, jak se v otázce odsunu rozhodnou.¹²⁸

¹²⁸ Viz *České a Československé dějiny III. (dokumenty a materiály)*. Praha: Fortuna 1992.

11.3 Základní podmínky pro uchazeče – nové osídlence pohraničí (rok 1948)

Každý uchazeč musí prokázat, že:

- (1) je československým státním občanem nebo že je za něho považován podle § 1 nebo § 2 ústavního zákona ze dne 12. 4. 1946 č. 74 o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti,
- (2) je české, slovenské anebo jiné slovanské národnosti, pokud § 24, ods. 2 nestanoví jinak (pakliže by byl přednostním uchazečem);
- (3) je národně a státně spolehlivý,
- (4) je soudně bezúhonný,
- (5) jeho rodinní příslušníci, žijící s ním ve společné domácnosti nejsou národnosti německé nebo maďarské a jsou soudně bezúhonní a státně spolehliví; výjimku, pokud jde o národnost rodinných příslušníků, může povolit ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem národní obrany.

To vše platí i o uchazečích o domky pro rekreaci, letní pobyt apod. [Kastner 1999: 324-325]

11.4 Regionální rozvoj pohraničí České Republiky (SWOT-analýza)

Pracovní společenství geografických pracovišť AV ČR připravilo v roce 1999 studii *Geografická analýza pohraničí ČR*, která je založena především na vyhodnocení statistických (tvrdých) dat o současném vývoji v pohraničních oblastech a jejich srovnání s vnitrozemím. Těžiště projektu spočívalo v realizaci řady empirických šetření (starostové obcí, úřady práce a podniky se zahraničním kapitálem). Došlo též k analýze dílčích úseků státní hranice se zaměřením na jejich specifika, srovnání se sousedním územím za státní hranicí a k nastínění scénáře možného vývoje integrace středoevropského prostoru. [Jeřábek 2001: 5] Z této studie předkládám zde výslednou SWOT-analýzu¹²⁹ pro jednotlivé hraniční oblasti:

¹²⁹ SWOT je zkratkou slov z angličtiny: Strengths (přednosti = silné stránky), Weaknesses (nedostatky = slabé stránky), Opportunities (příležitosti), Threats (hrozby). SWOT-analýza tedy představuje kombinaci dvou analýz: S - W a O - T. Jedná se o komplexní metodu kvalitativního vyhodnocení veškerých relevantních stránek fungování zkoumaného objektu (popř. problémů, řešení, projektů atd.) a jeho současné pozice.

Česko-saský úsek

Silné stránky	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> • sousedství se státem EU • vysoká hustota zalidnění a příznivá demografická struktura • diverzifikovaná struktura průmyslu • rozvinutá spolupráce v rámci euroregionů • výhodné podmínky pro cestovní ruch 	<ul style="list-style-type: none"> • vysoká míra nezaměstnanosti • narušení životního prostředí • nízká vzdělanostní úroveň • nízká intenzita soukromého podnikání • nevyužití průmyslové a zemědělské areály
Příležitosti	Hrozby
<ul style="list-style-type: none"> • využití regionální a strukturální politiky státu • možnost vytvoření přeshraničního trhu práce • výrazné působení regionálních center • možnost chovu dobytka v podhorských a horských polohách 	<ul style="list-style-type: none"> • omezení těžby a energetiky s negativními dopady na růst nezaměstnanosti

Česko-havorský úsek

Silné stránky	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> • výborná dopravní poloha, dobrá propustnost hranice • příznivý stav životního prostředí • nízká míra nezaměstnanosti • příznivá věková struktura obyvatelstva • progresivně se rozvíjející regiony 	<ul style="list-style-type: none"> • vyliďňování prostoru přirozenou měnou i migrací • špatné předpoklady pro zemědělství • hospodářsky slabé regiony • špatná vzdělanostní struktura • nižší úroveň mezd
Příležitosti	Hrozby
<ul style="list-style-type: none"> • možnost rozvoje cestovního ruchu • kontakt s hospodářsky vyspělým státem • pestrá hospodářská struktura území • potenciál pracovních sil • rostoucí význam terciárního sektoru 	<ul style="list-style-type: none"> • nedostatek konkurenceschopnosti se sousedním regionem • nedostatečná péče o krajinu • oslabený rozvojový lidský potenciál • nadměrné zatížení některých oblastí dopravou

Zdroj: Jeřábek 2001, str.12-14

Česko-rakouský úsek

Silné stránky	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> • poloha při hranici se státem EU • přírodní a kulturní potenciál • vysoký podíl obyvatelstva v předproduktivním věku • nárůst počtu obyvatelstva 	<ul style="list-style-type: none"> • vysoká zaměstnanost v primárním sektoru • nedostatečná dopravní obslužnost • špatná vzdělanostní struktura obyvatelstva • podprůměrně rozvinutý průmysl • nízká hustota zalidnění
Příležitosti	Hrozby
<ul style="list-style-type: none"> • vhodné podmínky pro rozvoj cestovního ruchu • možnost spolupráce s ekonomicky silnějším partnerem • větší možnost získání dotací EU než ve vnitrozemí 	<ul style="list-style-type: none"> • v budoucnu další nárůst tranzitní dopravy • nárůst disparit mezi úspěšnými a méně úspěšnými regiony • při dalším nárůstu nezaměstnanosti možná migrace do vnitrozemí

Česko-slovenský úsek

Silné stránky	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> • vysoký přírodní a kulturní potenciál • silná průmyslová základna • dobrá demografická struktura obyvatelstva • rozvoj ekologicky orientovaného zemědělství • dostatek vzdělávacích zařízení 	<ul style="list-style-type: none"> • odlehlá dopravní poloha mimo významné tranzitní cesty • vysoká zaměstnanost v primárním sektoru • nízká intenzita soukromého podnikání • vysoká míra nezaměstnanosti • nízká úroveň sektoru služeb
Příležitosti	Hrozby
<ul style="list-style-type: none"> • posílení tranzitní funkce • rozvoj přeshraniční spolupráce • rozvoj cestovního ruchu • podpora nosných tradičních odvětví • rozvoj venkova 	<ul style="list-style-type: none"> • izolace prostoru v důsledku špatné dopravní dostupnosti • vysoká nezaměstnanost • nepřipravenost podnikatelských zón • nevyužití předvstupních nástrojů politiky EU

Zdroj: Jeřábek 2001, str.16-19

Česko-polský úsek

Silné stránky	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> • krajinářsky atraktivní území s možností rozvoje cestovního ruchu • silná průmyslová základna • dostatečný potenciál pracovní síly • dostatečná kapacita vzdělávacích zařízení 	<ul style="list-style-type: none"> • absence napojení na dálniční síť • nedostatečná průchodnost hraničních přechodů • slabě využitý potenciál cestovního ruchu • rozsáhlá území s narušeným životním prostředím • vysoká míra nezaměstnanosti
Příležitosti	Hrozby
<ul style="list-style-type: none"> • udržení tradičních oborů jejich úspěšnou restrukturalizací • napojení na dálniční síť • rozvinutí potenciálu cestovního ruchu • příprava podnikatelských zón • využití potenciálu vědecko-výzkumné základny 	<ul style="list-style-type: none"> • zpoždění ve výstavbě mezinárodních dopravních tahů • podcenění významu cestovního ruchu • další růst nezaměstnanosti • útlum veřejné dopravy • ekologické zátěže

Zdroj: Jeřábek 2001, str. 23

11.5 Příhraniční konflikt: Euroregion Odra

Současná praxe euroregionů má u nás obvykle pozitivní ohlas, nicméně vynořují se také antipatie ztěžující vzájemnou spolupráci. Dějiny střední Evropy, které jsou charakteristické svým „specifickým národnostním chaosem“, jsou dodnes příčinou mnoha nedorozumění a nedůvěry a to nejenom na česko-německé hranici. Projekt euroregionů proto

můžeme považovat za zkoušku, která v blízké budoucnosti ukáže, jak dalece jsme ochotni slevit ze svých „nezpochybnitelných pravd“ a přijmout jinakost, která se nachází na druhé straně barikády. Skutečnost, že tento proces nebude bez problémů, ukazuje aféra, která se v červnu roku

Nacionalistická hnutí v Evropě mohou vážně narušit i oboustranně výhodnou přeshraniční spolupráci.

Zdroj: www.gazeta.pl

2006 objevila v sousedním Polsku v souvislosti s budováním struktury Euroregionu Odra/Oder. Ukazuje se, že polské obavy před mocným sousedem, závaží tragické polsko-německé minulosti a nejasný právní status tzv. *ziem zachodnich* může i dnes vyvolat povážné mezinárodní napětí.

Následující článek se objevil v celorepublikovém polském deníku *Gazeta Wyborcza* dne 19.června 2006. V této době už trvala několik dní kampaň proti novému euroregionu,

který byl kritikován Ligou Polskich Rodzin (koaliční strana vládnoucí PiS) a jinými nacionalistickými stranami.

LPR varuje před spoluprací s Německem

Helma pruského vojáka umístěná na billboardech Ligi Polskich Rodzin varuje Poláky před příhraniční spoluprací s Německem. Liga chce zablokovat otevření Euroregionu Odra, hospodářské struktury spojující polské vojvodstva a německé spolkové země podél řeky Odry.

Na billboardy, které už několik dní visí ve Vratislavi a v jiných větších městech Dolnoslezského, Západopomořanského a Lubušského vojvodstva, umístila Liga Polskich Rodzin nápis: *Berlin hlavním městem Odry? Ne za naše peníze!* Název hlavního města Německé Spolkové Republiky pak ozdobila helmou, ve které před lety „parádovali“ prušti šlechtici.

Mdlá kampaň by nebyla dobře přijata a proto jsme museli problém předimenzovat, aby došlo k vyvolání živé diskuse – tlumočí Rafał Borutko, vícemarášalek Dolnoslezského vojvodstva.

...

Ideu vytvoření Euroregionu Odra/Oder, který by zahrnoval Braniborsko, Sasko a čtyři západní polské vojvodstva, nedávno oficiálně představil berlínský senát. Je známo, že se jedná o infrastrukturu svázanou s povodím Odry, že projekt bude financovaný Evropskou Unií a že hlavním městem se má stát Berlín, vysvětluje dále Borutko. Přestože přiznává, že celý projekt je teprve ve vstupní fázi realizace, staví se LPR ostře proti němu.

Sylwester Chruszcz, europosel a šéf LPR v Západním Pomořansku, k tomu dodává: Máme špatné zkušenosti se spoluprací s Němci v Euroregionu Pomerania. Když se jednalo o investice do Štětína či Swinoujście, setkali jsme se pokaždé s odporem Němců, kteří chtěli vědět, jaké zisky z toho budou mít. Neshodujeme se s tím, aby politickým a rozhodovacím centrem byl Berlín. Spolkové země na východě Německa špatně hospodaří s financemi a proto se nerozvíjejí. Máme obavy, že tak velké město jako Berlín bude chtít určitě většinu prostředků využít pro vlastní cíle. To vypadá jako koncepce budování nového Pruska. ...

Janusz Dobrosz, předseda parlamentního klubu LPR tvrdí, že euroregion se sídlem v Berlíně se neslučuje s polským národním zájmem. Dodává, že dokud se Německo nezřekne práva na odškodnění za majetek ztracený po válce, budou existovat důvody pro znepokojení.

11.5.1 Internetová diskuse o projektu Euroregion Odra/Oder

Na tento témat, tj. vytvoření Euroregionu Odra/Oder s hlavním městem v Berlíně, byla vyvolána internetová diskuse, ze které zde přináším překlad pouze některých příspěvků. Ty zřetelně ukazují různé úhly pohledu Poláků na celou záležitost a dokazují současnou ideovou „rozpolcenost“ polského národa ve vztahu k Evropské Unii a svým sousedům. Tato diskuse musela projít korekturou a také překlad do českého jazyka ovlivnil částečně nádech a charakter výpovědí.

orcheystra (19.06.06, 07:05) píše:

Domlouváš se se svým sousedem na převozu – ty máš starého malucha a on volkswagena. A on ti říká, že budeme vozit jeho autem, protože je větší a ty na to: “v žádném případě, to je pod mojí úroveň”.

Opitz (20.06.06, 11:02) píše:

Jsmo tu už po mnoho generací, od války na obou stranách hranice. Předkové Giertycha ještě běhali po lesích, když moje rodina ze strany matky bydlela a hospodařila na Dolním Slezsku. A říkám – ANO. Za moje bídný peníze 100 krát ANO pro euroregion. Jediná šance těch regionů je odervat svůj prs od Varšavy (mluvím o systému, ne o lidech) a zbytku Asie s pasoritnými politiky na čele.

pozlotemu (20.06.06, 13:22) píše:

Nedlouho jsme čekali, až ožije prohitlerovská idea DRANG NACH OSTEN. Sotva minulo několik let od spojení NSR a „endéer“ a už mladí „hitlerci“ začínají zpívat starý písničky. Ještě nedávno starý komouši s Kwaśniewskim na čele nás přesvědčovali s o vstupu do Unii Jewropskej, že prý se “Němci změnili”! Máte jak se změnili. Není možné předělat vlka na beránka a liška nebude nikdy hlídat kurník. Ten národ je prohnili nacismem! Oni pořád věří, že jsou nadlidi!

.....

fritz.fritz (20.06.06, 14:34) píše:

... Ale to je přece úplná lež. Vidím, že nic nevíš o extrémní politice germanizace, která byla prováděna Prusáky, nevíš nic o Hakatě. A tady malý příspěvek od Bismarcka, něco pro Poláky. Na prahu lednového povstání roku 1863 Otto von Bismarck napsal: “Bijte Poláky, protože jejich chuť žít zmizela! Osobně s nimi spolucítím v jejich situaci, ale jestli chceme existovat, nemáme žádnou jinou možnost než je vyhubit. Vlk také nemůže za to, že ho Bůh stvořil takového, jaký je.”

max (19.06.06, 07:30) píše:

LPR má pravdu. Nepamatujete 2. světovou válku! A současná roura s Ruskem? Němci mají v tom svůj zájem a ten není určitě zájmem naším.

(nie)POPRAWNY (19.06.06, 07:50) odpovídá:

A potom najdou v Mezinárodním Právě “paragrafy” a udělaj “plebiscit” a vrátí se zpátky! Dřív se taky říkalo, že není možný rozpad Sovětskýho Svazu a přesto se stalo! Giertych má pravdu!

považování v kolektivní paměti polského národa za „druhořadé“ Poláky [Radziwiłł, Roszkowski 2000: 218]. Rudá Armáda i polské úřady s nimi na počátku nakládaly jako s Němci, aniž by věděli více o jejich národnostních snahách a boji s německým živlem. Situace se změnila teprve po r. 89, kdy se národnostní menšiny staly vítaným tématem nejen pro umělce a stojí dnes uprostřed společenského zájmu. V Polsku dnes žije asi 100 tis. obyvatel německé národnosti a v parlamentě mají ústavně zajištěny 2%. Slezské a kašubské nářečí se těší značné popularitě, o čem svědčí fakt, že je možné na internetu najít desítky stran, které se touto tematikou zabývají, slovníky atd.

Dialog s „jinou kulturou“

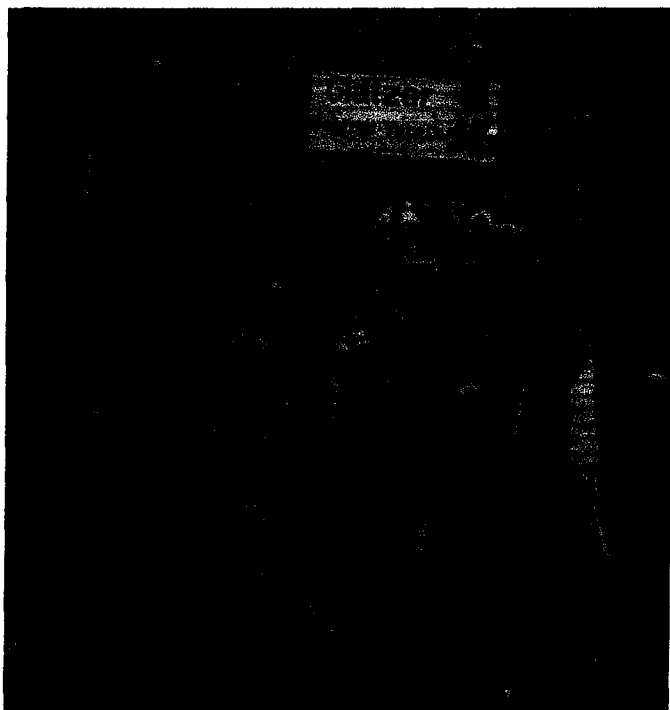
Podstatný rozdíl mezi obyvatelstvem českých pohraničních regionů a polských *ziem zachodnich* je v jejich přístupu k tradici, lokální a vlastní kultuře a také ve vztahu k náboženství. Proces „odkouzlení“ světa, který v západní civilizaci probíhá na všech místech už od počátku 19. století, nabral v českém pohraničí zrychlené tempo. Během pár let došlo k redukci tradic a rituálů, které byly do té doby integrální součástí zdejšího kulturního modelu. Náboženství jako jedna z vrstev národní kultury ztratilo po válce během krátkého období své výsadní postavení – dnes hovoříme o obyvatelstvu v Sudetách jako o sekularizované nebo ateistické společnosti.

Polská společnost na „novém západě“ si naopak svoje rituály udržela. Stalo se tak ze dvou důvodů: (1) Polská identita je silně svázaná s katolicismem a dokonce se někdy i ztotožňuje, např. v rusko-polských vztazích pojem katolík automaticky označuje Poláka. Katolické náboženství se zde nejenom udrželo jako společenská platforma, ale díky svému protikomunistickému nastavení získalo v době celosvětové náboženské krize i svůj nový dějinný smysl a tím také značnou popularitu ze strany polského národa.

(2) Druhý faktor je svázaný se způsobem kolonizace západních oblastí Polska. V případě Čech se stěhovali do pohraničí především lidé mladí, často bez dětí, takže nová demografická struktura se podstatně odlišovala od vnitrozemských oblastí. Vazba nového mladého obyvatelstva k tradici a náboženství byla zeslabena. V případě Polska do nových domovů přicházely nejenom celé rodiny, ale dokonce i vesnice, kde již mezilidské vazby byly dlouhodobě ustáleny. Díky přítomnosti starší generace zde nedošlo ke ztrátě jejího vlivu při udržování rituálů lokální komunity. Rozvíjející se pospolitě vazby, dialog jedinec-společnost a kladný vztah ke kulturním artefaktům komunity představovaly charakteristiky, kterými je možné označit polské obyvatelstvo nových regionů.

Zakořeněnost ve vlastní kultuře dnes paradoxně působí jako brzda ve snahách o kulturní obrodu *ziem zachodnich*. Nevraživost vůči německé minulosti těchto regionů,

neochota přijmout odpovědnost za zdejší „problémové“ dědictví, tradiční antiněmecký patriotismus a dlouhodobé zanedbávání polského západu komunistickými vládami způsobují to, že obnova zde probíhá velmi pomalu. Kulturní distanc je často příliš velký – hodnotové

Setkání Glatzer Gebirgsverein v Kladsku 22. května 2006. Zdroj: archiv autora

vzorce, představy a touhy člověka ze západní Ukrajiny jsou na hony vzdálené idejím německé měšťanské společnosti, která tyto ideály vtiskla do všech svých kulturních artefaktů. Není divu, že nové obyvatelstvo dokáže jen s obtížemi dekódovat poselství zdejší materiální kultury a ztotožnit se s ním. Protože ještě v Polsku nedošlo k rozvinutí celospolečenské diskuse nad tímto zvláštním dědictvím, polské obyvatelstvo jen málo rozumí tomu, v čem tkví smysl opečovávání „cizích domů a paláců“. Přesto dochází lokálně ke

„znovuobjevování“ regionů a literatura s tímto tématem se těší dnes velké oblibě.¹⁴³ Zdá se, že otázka vztahu k cizí minulosti třetiny dnešního polského území je záležitostí generační. Mladí lidé jsou o mnoho více otevřeni na komunikaci s nepolskými kulturami, jsou více zcestovalejší než jejich rodiče a znají cizí jazyky, což jim umožňuje lepší orientaci v evropském dění a možná už také „evropský pohled“ na Polsko a jeho dějiny.

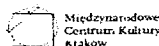
Poláci ve srovnání s Čechy nejenom získali, ale také museli zanechat „za Bugem“ podstatnou část svojí identity. Vždyť Polsko se po válce zmenšilo o 20% i po přičtení nově získaných území! Tradiční polská města jako Lwow a částečně i Vilnius přešly pod sovětskou správu a dnes představují už jenom vzpomínku na dávné polské panství na východě. V současnosti nový regionalismus a možnost cestování také v Polsku podporuje zájem o tyto „ztracená“ území. Poláci proto nejenom objevují německou historii a dědictví třetiny dnešního Polska, ale také udržují vřelý vztah s kulturou západní Ukrajiny.

¹⁴³ V Polsku podobně jako u nás došlo k redefinici lokální identity částečně díky zahraniční turistice (viz. Kafka, Mahler, Krumlov atd.). Boom regionální literatury má své počátky v publikacích pro zahraniční turisty, které se později přeložily do polštiny resp. češtiny. Současná nabídka už je ale přece jenom o něco širší – ve Slezsku se můžeme dočíst o wroclawské kuchyni nebo si koupit si román, odehrávající se v Breslau na počátku 20. století. Dokladem oživení zájmu o původně německé regiony může posloužit i polská verze výstavy *Zmizelé Sudety*, která je cestuje po Polsku (Wrocław, Olsztyn, Katowice atd.) a setkává se s velkým zájmem veřejnosti.

Wystawa *Kresy na nowo odkryte. Wspólne dziedzictwo Polski i Ukrainy* popularyzuje rezultaty badań prowadzonych na kresach przez krakowskie zespoły naukowców. Doniosłości i wagi przydaje prezentacji fakt, że zgromadzone materiały dotyczą dziedzictwa ginącego na naszych oczach, dziedzictwa, dla którego seria *Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej na Ziemiach Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej*, wydawana staraniem Międzynarodowego Centrum Kultury, jest w istocie jedynym ratunkiem. Niemal o wszystkich prezentowanych obiektach czy dziełach sztuki można powiedzieć, że są tyleż wybitne i piękne pod względem artystycznym, co nacechowane dramatyzmem, jeśli wziąć pod uwagę ich historię, zwłaszcza najnowszą.

Ponad 250 fotografii przedstawia dzieła, budowle i miejsca, które uzmysławiają wagę działań na rzecz ocalenia wspólnego dziedzictwa. Poszczególne działy ukazują fenomen kulturowy ziem ruskich dawnej Rzeczypospolitej: ich mit i mozaikowość. Nie mniej ciekawe są losy samych budowli. Większość świątyń, pozbawiona pierwotnej funkcji, uległa nieodwracalnej dewastacji, część jednak ocalała w dość paradoksalny sposób – dzięki zorganizowaniu w nich muzeów ateizmu bądź magazynów muzealnych. Są w końcu i przykłady powrotów do właściwej funkcji i prawowitych właścicieli, nie wolne wszakże od problemów: niewielkie wspólnoty parafialne nie są w stanie pokryć bieżących kosztów utrzymania obiektów, nie mówiąc o ich restauracji.

Wystawę wzbogaca prezentacja najciekawszych rezultatów inwentaryzacji zabytków epigraficznych i heraldycznych na kresach, prowadzonych przez Zakład Nauk Pomocniczych Historii UJ.

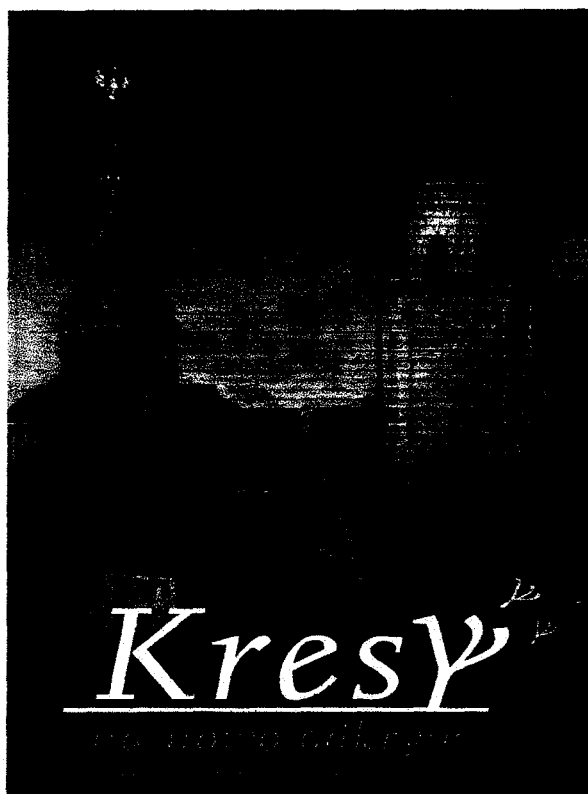

Patronat medialny

TYGODNIK POWSZECHNY

Strefa kulturalna

Architektura & Biznes

Výstava o kulturním dědictví ztracených polských území (Kresy) ve Vratislavi r. 2006.
Zdroj: archiv autora

Česko-polské příhraniční vztahy

Dezorientace v česko-polských vztazích po otevření hranic v roce 1989 může být připisána na vrub neznalosti regionu a slabé identifikace s ním, a to na obou stranách hranice kromě Těšínska, Ostravska a Náchodska. Češi i Poláci zde byli noví, měli malé zkušenosti se svým sousedem a záhy po zavedení tržního hospodářství postihla podstatnou část polsko-českých hraničních regionů vysoká nezaměstnanost. Není proto divu, že zde v přeshraničních aktivitách panuje nálada lhostejnosti a pasivity. V kolektivní paměti Čechů jsou Poláci spojováni se zaostalou východní částí Evropy, Poláci si zase nejvíce vybavují českou kuchyni a spor o Těšín. Irena Szlachcicová, která prováděla autobiografickou metodou výzkum přeshraničních vztahů v euroregionu Nisa došla k následnému zjištění: „Poláci vnímají své jižní sousedy výrazně odlišně od obrazu vnímání Němců. Němci jsou bezpochybně přítomni v procesu tvorby identity Poláků... Způsob vnímání Čechů a charakter vzájemných vztahů je podstatně odlišný, důležitou vlastností sousedských vztahů je zde *lhostejnost*. Pozornost zasluhuje fakt, že se Češi neobjevují v biografických výpovědích spontánně, ale až při otázkách na sousedy. K nejčastějším odpovědím o kontaktech se sousedy patří občasné nákupy na české straně hranic. Takové povrchní, ve značné míře zformalizované, kontakty nepomáhají bližšímu vzájemnému poznávání a navazování trvalejších osobních vztahů. Češi přicházejí do Polska jen zřídka, Poláci zase chodí do Čech jen na nákupy... Ani prostorová

blížkost, ani nepřítomnost historicky zakořeněných negativních stereotypů Čechů ve vědomí Poláků nepomáhá rozšiřovat a prohlubovat sousedské svazky.

Můžeme se domnívat, že v případě Poláků a Čechů podstatnou bariérou ve vzájemném poznávání není kulturní odlišnost, ale lhostejnost a nedostatek zájmu. Blížkost hranic, možnost jejich snadného překročení a nedostatek viditelných kulturních rozdílů ... – to vše by mělo přispívat vzájemným kontaktům, ale statistiky ukazují, že se tak neděje. Vztahy mezi Poláky a Čechy, které v posledních letech, ne bez důvodu, získaly označení *chladného sousedství*,¹⁴⁴ jsou založeny na základě slabých vědomostí o sousedech, náklonnosti ke stereotypnímu myšlení a obecné nesympatii.... Neznalost jazyka nevytváří překážky ve vzájemné komunikaci a získané zkušenosti dovolují tvrdit, že na „tamté straně je podobně jako u nás“.“ [cit. Szlachcicova 2003: 142-143]

¹⁴⁴ Odkaz na článek Paczkowski, A. 1997: „Chłodne sąsiedztwo“. In *Gazeta Wyborcza*, 25. 07. 1997.

12.
ZÁVĚR

Česká republika je dnes jedním z nositelů odkazu Zemí Koruny České - toto ohromné dědictví, které představuje zároveň velké břímě a závazek vůči celé Evropě, bylo tvořeno po dlouhé věky lidmi mnoha národů a kultur. Čechy, Morava a Slezsko byly nejen zeměmi dvou vyznání, ale také dvou národů – českého a německého. Oba národy žily na pomyslné křižovatce dějin, jejichž význam dobře vystihl Otto von Bismarck slovy: *Kdo vládne v Čechách, vládne Evropě*. Tato skutečnost připravila několikrát malé zemi obehnané masou hor a zdejším lidem osud skutečně neveselý. Dějinné body zvratu známe všichni, učíme se je ve škole, paní učitelky nám je stále opakují. Tyto momenty se staly klíčovými a určovaly směr vývoje českých zemí na několik desetiletí i století dopředu. Podstatně míchaly i složením populace a jeho charakterem – vždyť za Třicetileté války se snížil počet obyvatel téměř o polovinu a ti, kteří přežili a zůstali, museli navíc vzdát se toho nejcennějšího - svého přesvědčení. O jedné události, která navždy změnila tvář této země, se mluví v učebnicích již podstatně méně: vyhnání drtivé většiny německého obyvatelstva z Čech, Moravy a Slezska před šedesáti lety. Přesto je tato událost pro naši zemi a pro její obyvatele v novodobé historii takřka klíčová. Nikdy předtím a doufejme též snad nikdy více nedošlo a nedojde k takové razantní proměně českého pohraničí jako po roce 1945.

Události, lidé a dějiny nám zanechaly v krajině své stopy, mementum. Přestože Češi a Němci vybudovali společnými silami uprostřed Evropy zemi, která se může pyšnit nejen historickými skvosty první kategorie, ale také jedinečným hospodářským odkazem, rozhodli se, že už nechtějí žít v jedné rodině, v jednom domě. Nejprve Němci a poté Češi. Proč tomu tak muselo být, zda to bylo rozhodnutí špatné či zlé, moudré či nemoudré, unáhlené či rozvážené, necht' zkoumají historici. My dnes můžeme pouze se zatajeným dechem obdivovat to, co nám zde naši předci, kteří si říklali Bémové, zanechali. Při tom zkoumání a nalézání si nemůžeme nevšimnout, jaký smysl pro krajinu a přírodu tito lidé měli. Krajina s námi skrze jejich výtvary mluví, komunikuje, není němá. Anonymní prostor získává díky jednotlivým drobným stavbám, vesnicím a městům svoji nezaměnitelnou tvář – a přitom ještě se stále zatajeným dechem můžeme cítit i dnes neustálý dialog dávného stavitele a přírody. Sudety, i když nám toto slovo jaksí nemůže přejít přes jazyk, je země krásná a lidem zvědavým může dát mnohem více, než si myslíme. Přestože se tento přátelský rozhovor člověka s přírodou vedl v Sudetách převážně řečí německou, nesmíme dopustit, aby kvůli tomu trpěla nevinná krajina, náš dočasný domov.

Ve své práci jsem se pokusil o společenskovední analýzu těch skutečností, které mají podstatný vliv na současný život v českém pohraničí. Přitom jsem samozřejmě musel mnoho témat vypustit, protože na ně zde není bohužel místo, i když by si ho zaslouhovaly. Obecně se moje práce zabývá třemi výzkumnými tématy svázanými s pohraničím. V první řadě se jedná

o analýzu zdejšího obyvatelstva, přičemž jsem se zaměřil jak na proces formování nové společnosti v Sudetech po r. 1945, tak i na dnešní demograficko-sociální tendence vývoje. Druhá oblast mého zkoumání se zabývá fenoménem narušení pohraniční urbanistické struktury, ztrátou genia loci Sudet a pokouší se reflektovat náš vztah ke zdejšímu kulturnímu dědictví. Třetí metodologická část nabízí přehled teoretických postupů při zkoumání pohraničí jako svébytného regionu, který se těší v dnešní integrující se Evropě mimořádnému zájmu a je objektem analýz mnoha vědních oborů.

Sudety, pohraničí, zdejší hory a zakázaná pásma – to vše se nám vrylo do našich duší a zanechalo v nich kolektivní obraz. Bude české pohraničí ve 21. století bariérou oddělující nás od Evropy, nebo se stane opravdovým místem komunikace? Odpověď na tuto otázku nám může naznačit právě reflexe našeho vztahu k Sudetám, neboť ty představují mikrokosmos složitých středoevropských vztahů.

Přes kritické hlasy o stavu českých pohraničních regionů vycházejí tyto z mé analýzy jako regiony s velkým potenciálem. Je třeba zdůraznit, že české pohraničí netvoří a nikdy také netvořilo jeden kompaktní celek, ale skládá se z mnoha od sebe odlišných oblastí. Přesto je možné se fenoménem pohraničí zabývat jako jedním celkem. Důvody pro to jsou dva. (1) Pohraničí je prostorem, kde dochází k oddělení dvou světů, právních i ideových systémů, mezi kterými probíhá komunikace. Právě charakter této komunikace dodává pohraničí svébytnost a je důvodem našich zkoumání. (2) Bývalé česko-německé resp. rakouské pohraničí prošlo od války téměř shodnou proměnou sociální struktury, která přinesla kromě úplné ekonomické periferizaci Sudet také kulturní negaci minulosti – tzv. kulturní diskontinuitu. Pokud do r. '89 byla mezi lidmi v pohraničí téměř nulová informovanost o jejich novém domově a dostupná relevantní literatura se mohla počítat na prstech jedné ruky, po sametové revoluci dochází k rychlému oživení zájmu o Sudety, a to jak na úrovni občanské, tak i státně-institucionální. S tím se objevila i problematika identity obyvatel v Sudetách. Přestože nedošlo k vytvoření „celopohraniční identity“, je zřejmé, že nabírá na významu emocionální svázanost s regionem, která opouští hranice národního státu a zahrnuje i etnický „jiné“.

Za posledních 15 let zažilo české pohraničí intenzivní, ale značně nerovnoměrný vývoj. Zatímco oblasti sousedící s Rakouskem a Německem již dlouho čerpají možnosti plynoucí z přeshraniční spolupráce s bohatším sousedem, komparativní výhody přinášejí investice a krajinný potenciál nabízí způsob, jak do těchto oblastí přinést nejenom zákazníky, ale také obyvatele (buď často jen na víkendové chaty a chalupy), tak česko-polské pohraničí se nachází ve stádiu stagnace. Malá prostupnost hranic, špatné napojení na evropskou

infrastrukturu a nedostatečná kvalifikace obyvatel představují hlavní faktory brzdící zdejší rozvoj.

Přesto má značná část českého pohraničí eso v rukávu: přírodní a kulturní bohatství. To zajišťuje těmto lokalitám dostatečnou atraktivitu a nabízí lidem 21. století stále hůře dostupné prostředí pro kvalitní život. A právě kategorie *kvality života* bude v blízké budoucnosti hlavním kritériem, podle kterého se lidé budou rozhodovat, kde žít chtějí a kde nikoliv.

LITERATURA

- Aschenbrenner, V. 2004: *Typisch Sudetendeutsch*. Würzburg: Stürtz Verlag.
- Balej, Jeřábek 2002: *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E.Purkyně.
- Baše, M. 1998: „Kvalita zástavby na venkově“. In seminář *Vesnice-krajina-lidé* pořádaného SUPP v Praze, PÚ v Ústí nad Labem a Muzeem lidové architektury v Zubrnících.
- Bezruč, P. 1920: *Slezské písně*. Brno: Nový lid.
- Burszta, J. 1964: *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*. Poznań.
- Cyklus přednášek *Soudobá světová sociologie* doc. Šubrta. Filozofická fakulta UK 2004.
- Capra F. 1997: *Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty*. Praha: Academia.
- Cílek, V. 2002: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha: Dokořán.
- Čapek, K. 1953: *Obrázky z domova (fejetony a sloupky)*. Praha: Čs. spisovatel.
- Davies, N. 2004: *Mikrokosmos – Portret miasta środkowoeuropejskiego*. Kraków: ZNAK.
- Dějiny Zemí Koruny České I*. Praha: Paseka 1992.
- Dějiny Zemí Koruny České II*. Praha: Paseka 1992.
- Durych, J. 2000: *Boží Duha*, Praha: Academia.
- Gruša, Jiří 1999: *Gebrauchsanweisung für Tschechien*. München: Piper Verlag.
- Habel, F., P. 1992: *Die Sudetendeutschen*. München: F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung.
- Hemmerle, R. 1992: *Sudetenland Lexikon*. München.
- Heroldová, I. 1984: „Novoosídlenecká vesnice“. In *Český Lid* 1984/71. ÚEF ČSAV Praha.
- Hlavačka, M. 1996: *Cestování v éře dostavníků*. Praha.
- Jeřábek, M. 2001: *Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České Republiky*. Praha: AV ČR.
- Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004: *České pohraničí*. Praha: Academia (ČP).
- Kaplan, K.: *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha: SPN.
- Kastner, Q. 1999: *Osídlování českého pohraničí od května 1945 (díl I)*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kastner, Q. 1999: *Osídlování českého pohraničí od května 1945 (díl II)*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Klásterková, L. 1999: „Role německy vysílajících stanic ve vývoji Sudet v letech 1923-1938“. In *Dějiny a současnost* č.2.
- Kłoskowska, A. 1996: *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: PWN.
- Klostermann, K. 1956: *Ze světa lesních samot*. Praha: SNKLHU.
- kol. autorů: „Němci v Československé republice o sobě“. In *Národnostní otázky* 1937/svazek 9, Praha: Orbis.